

ISSN 2310–2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 2, 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Засновник – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2, 2026

ISSN 2310–2896

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 225 від 01.02.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-02646.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (вул. Старопортофранківська, 26, 65020, м. Одеса, e-mail: pdri@pdri.edu.ua, Тел.: +38-048-752-98-10; +38-048-731-62-91).

Журнал виходить 4 рази на рік і включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей В10 Філософія та С5 Соціологія відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 № 886 (додаток 4).

Рекомендовано до друку вченою радою Університету Ушинського, протокол № 14 від 28.05.2026.

Друковані матеріали виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на «Перспективи. Соціально-політичний журнал».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор:

Красножон Андрій Васильович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Україна

Члени редакційної колегії:

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Україна

Бруяко Ігор Вікторович – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики її навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Україна

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Україна

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Стовпець Олександр Васильович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін, Одеський національний морський університет, Україна

Возний Ігор Петрович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Аксьонова Віра Ігорівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин та іноземних мов, Центральноукраїнський національний технічний університет, Україна

Бец Михайло – доктор філософії габілітований, доцент, викладач кафедри румунської історії та археології факультету історії та філософії, Державний університет Молдови, Молдова

Богату Євгенія – доктор філософії габілітований, доцент, викладач кафедри філософії та антропології факультету історії та філософії, Державний університет Молдови, Молдова

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті в науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їх скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи соціологічних досліджень
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	12. Соціальна структура, соціальні інститути та процеси
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	13. Спеціальні та галузеві соціології
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) × 2 см (верхнє), 3 см (ліве) × 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5–10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється в порядку згадування з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (у квадратних дужках переклад англійською мовою), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями англійською мовою. Наприклад:

Terepyshchy S. O. (2019) Tendentsii rozvytku osvitynih landshaftiv v epokhu industrialnoho suspilstva [Trends in the development of educational landscapes in the era of industrial society]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody «Filosofia»*, 2 (45), S. 139–150 [in Ukrainian]

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5–10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ГНОСЕОЛОГІЯ

УДК 001:2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.1>

Ханжи Володимир Борисович

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, біоетики та іноземних мов
Одеського національного медичного університету
пров. Валіховський, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-2441-094X

**ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ І РЕЛІГІЇ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.
ЧАСТИНА ДРУГА¹**

Актуальність проблеми. Тенденція трансдисциплінарності науки та пошук принципів об'єднання різних наукових дисциплін у цілісну систему, посилені прагненням до створення єдиної картини світу, в якій поєднувалися б раціональні та позараціональні компоненти, обумовили зростання актуальності досліджень, що спрямовуються на розробку способів узгодження наукових і релігійних пошукових русел у комплексній гносеолого-методологічній програмі. Це передбачає вивчення як тих особливостей науки і релігії, що сприяють епістемологічній інтеграції цих видів знання, так і тих, що через принципову специфічність завжди запобігатимуть повній монолітизації подібного плану.

Мета статті – осмислення схильності науки і релігії до фундаментального оновлення, набуття нових властивостей (один з обраних для зіставлення критеріїв епістемологічного профілю) в загальному контексті обґрунтування можливості їхнього несуперечливого й продуктивного співрозвитку.

Методи дослідження: компаративістський аналіз – як підстава дослідження такої властивості науки й релігії, як схильність/несхильність до принципового динамізму, розвитку, в контексті виявлення як суперечливих (одна щодо одної), так і спільних їхніх епістемологічних особливостей; епістемологічне моделювання – як базис розробки єдиного (комплексного) підходу, у якому було б враховано і органічно узгоджено гносеолого-методологічні потенції науки та релігії.

Результати дослідження. Здійснене у статті зіставлення науки й релігії за критерієм схильності до динамізму, фундаментального оновлення, розвитку показало принципову специфічність однієї культурно-пізнавальної форми на тлі іншої.

Релігійне знання, що ґрунтується на абсолютистському формулюванні метафізичних, антропологічних, морально-ціннісних принципів та імперативів, отримує таким чином консервативний (загалом) характер. Проте доктринальна перманентність не відкидає готовність релігії до помірного оновлення, викликаного суттєвими запитами соціально-культурного життя, що модернізується. Навпаки, наукове знання відрізняється принциповою динамічністю, новаційним характером. Фальсифікаційний (К. Поппер) спосіб демаркації наукового знання від ненаукового (використовується разом з верифікаційним) є орієнтованим на обґрунтування методологічної можливості спростування теорії (через пошук «аномалій»), виявлення меж її застосування, що, своєю чергою, виступає необхідною умовою її розвитку, вдосконалення.

Попри зазначену відмінність науки і релігії висловлено гіпотезу, що у знанні комплексного плану концептуальні положення як стала компонента можуть узгоджуватися з динамічними

¹ Частину першу було надруковано у виданні «Перспективи. Соціально-політичний журнал» (2025, № 1).

інтерпретаційними елементами щодо структурних і субстратних рівнів епістемологічної системи.

Ключові слова: наука, релігія, епістемологічний аспект, схильність/несхильність до розвитку, комплексне знання.

Вступ. У сучасному науковому знанні, якому багато у чому притаманний трансдисциплінарний пошук загальних аксіоматичних принципів, на підставі яких було б можливим поєднати досягнення різних наукових дисциплін в єдину систему, все більше актуалізується ще одна яскрава тенденція. Йдеться про поетапну реалізацію ідеї створення єдиної картини світу, в якій раціональні знання (наукового й філософського профілю) були б узгоджені з позараціональними компонентами, що складають базис, наприклад, релігійних уявлень. Така гносеологічна інтеграція культурних форм має на меті формування масштабного холистичного рівня (метарівня) дослідницької діяльності. Ця робота, що запропонована у контексті зазначеної тенденції, присвячується пошуку можливостей та підстав несуперечливого співрозвитку наукового й релігійного знання. У першій частині статті [1] було представлено результати зіставлення науки та релігії на двох підставах – за критеріями предметної орієнтованості та основи визнання та прийняття істини. Пропонований матеріал (друга частина статті) будується на узагальненні результатів порівняльного аналізу цих двох пізнавально-культурних форм, що здійснюється за критерієм їхньої *схильності/несхильності до динамізму, докорінного оновлення, розвитку*.

В останні десятиліття вийшла низка робіт, що присвячена проблематиці взаємодії науки і релігії у гносеолого-методологічному її аспекті (відзначу роботи таких дослідників, як Є. Г. Барбур, Дж. Вайт, Р. Докінз, Ф. Коллінз, Н. Комнінелліс, М. Л. Любенів, А. Мак-Грат, М. Рідлі, Б. А. Рудий, Ю. К. Скотт, А. Ю. Цофнас). У деяких з авторів заперечується можливість «рівноправного» узгодження релігії та науки, у деяких, навпаки, зроблено акцент на пошуку можливостей розробки комплексної епістемології до розкриття конкретно-наукових питань. Ця робота фокусує увагу як раз на тих особливостях науки й релігії, що підкреслюють їхню специфічність і принципову неможливість повного «притирання» одного світоглядного типу до іншого.

Мета статті (другої частини) – осмислення здатності науки і релігії до фундаментального оновлення, набуття нових властивостей (один з обраних для зіставлення критеріїв епістемологічного профілю) в загальному (двочастинному) контексті обґрунтування можливості їхнього несуперечливого й продуктивного співрозвитку.

Методи дослідження. *Компаративістський аналіз* слугує підставою дослідження (у другій частині статті) такої властивості науки й релігії, як схильність/несхильність до принципового динамізму, розвитку, в контексті виявлення як суперечливих (одна щодо одної), так і спільних їхніх епістемологічних особливостей. Метод *епістемологічного моделювання* використовується як базис розробки єдиного (комплексного) підходу, у якому було б враховано і органічно узгоджено гносеолого-методологічні потенції науки та релігії.

Виклад основного матеріалу. На відміну від двох розглянутих у першій частині статті критеріїв зіставлення наукової та релігійної гілок пізнавально-культурної діяльності, цей критерій покликаний виразити їхню відмінність. Думається, що спроби стирання гострих країв специфічності науки й релігії можуть мати тільки частковий, окремо-аспектний характер. Отже, в аналізовані особливості релігії та науки історичному опоненту з декларованими намаганнями модернізувати чи вдосконалити, а по суті – прагненнями підлаштувати під зручну для себе модель функціонування й розвитку, краще не втручатися.

Релігія через орієнтованість на Абсолют та відповідні метафізичні, антропологічні, етико-аксіологічні установки й імперативи є системою загалом усталеною у своїй догматиці (нехай і через безкомпромісну боротьбу на ранніх етапах свого становлення). Вона консервативна, її положення практично не піддаються суттєвій редакції. Усім є пам'ятним проєкт Мартіна Лютера, Жана Кальвіна, Ульріха Цвінглі та ін., які здійснили спробу реформувати католицизм.

Знаменитий твір Лютера «95 тез»² (1517) формально вважається точкою відліку історії Реформації та розвитку протестантизму³. У роботі були висунуті ідеї, що зрештою стали програмними: критика торгівлі індульгенціями й відпущення гріхів через їхній продаж, прав Папи Римського на відпущення гріхів, оскільки здійснити це по-справжньому може тільки Всевишній, відкидання вчення про чистилище, а також утвердження Святого Письма як єдиного авторитетного джерела принципів і норм життєдіяльності інституту християнської церкви [2]. Вельми значущою обставиною, що надала розповсюдженню реформаційних процесів всією Західною Європою вибухоподібну динаміку, була гуманістична складова нового віровчення. Як зазначає британський англіканський священик, теолог і молекулярний біофізик Алістер Мак-Ґрат (A. E. McGrath), починаючи від Лейпцизького диспуту (1519), що оцінюється як «поворотний момент в історії Реформації», «реактивом, який прискорив цей вибух, був гуманістичний рух, котрий убачав у Лютері предстваника «нвої вченості», залученого в серйозний і потенційно кардинальний конфлікт зі старою авторитарною схоластиком» [3, с. 82]. Багато в чому завдяки саме гуманістично й антропоцентристськи орієнтованій спільноті відбулося «...перетворення засадничо вузької академічної дискусії на публічну (і космополітичну) політичну й релігійну контроверзу» [3, с. 82]. Проте внаслідок кровопролитних воєн між католиками та протестантами католицизм, навпаки, утвердився у своєму віросповіданні, а протестантський рух оформився в самостійну гілку християнства.

Звичайно, не можна заявляти про консервативність як про властивість абсолютну й універсальну для всіх існуючих релігійних напрямів. Для церков, які історично виконують функцію активних учасників соціально-культурного життя як в окремих державах, так і у світі загалом, завжди важливим є оприлюднення свого ставлення до тих чи інших проблем, що постають у зв'язку з трансформаційними процесами, і вживання необхідних заходів щодо втілення цих позицій у життєдіяльність мас. Причому в різних випадках може бути заявлено як про певні зміни у бік модернізації, так і про вірність слідуванню традиційному руслу. Зрозуміло, що релігійні організації не залишаються осторонь ані суспільно-цивілізаційних змін, ані масштабних обговорень низки резонансних питань, які відбуваються протягом другої пол. XX – перших десятиліть XXI ст. Як приклад наведемо дискусії (вони фактично набули планетарного розмаху), що стосуються питання одностатевих сексуальних стосунків, а також ролі церкви у його врегулюванні.

Так, у Катехизмі католицької церкви (лат. – *Catechismus Catholicae Ecclesiae*), у якому в стислому викладі представлені основні положення римо-католицької віри, учення і моралі (затверджений Папою Римським Іваном Павлом II 25 червня 1992 р.), із цього приводу зазначено (ч. 3, секц. 2, гл. 2, стат. 6): «Спираючись на Святе Письмо, яке представляє гомосексуальні акти як акти тяжкої розбещеності, традиція завжди проголошувала, що «гомосексуальні акти є внутрішньо невідповідними». Вони суперечать природному закону. Вони закривають статевий акт для дару життя. [...] За жодних обставин вони не можуть бути затверджені» (2357) [4]. Однак далі йдеться про те, що, враховуючи кількість чоловіків і жінок з такими нахилами, а також те, наскільки ця «об'єктивно невідповідна» схильність для більшості з них є серйозним випробуванням, таких людей «потрібно приймати з повагою, співчуттям і чуйністю» й уникати щодо них «будь-яких ознак несправедливої дискримінації» (2358) [4]. Зрештою, за допомогою низки чеснот власного та міжособистісного планів, молитви та сакраментальної благодаті гомосексуальні особи «можуть і повинні поступово й рішуче наблизитися до християнської досконалості» (2359) (переклад мій. – В. Х.) [4]. Як видно, позиція католицької церкви за багато століть значно пом'якшала, бо в середньовічно-ренесансну добу інквізиція, тлумачачи гомосексуалізм як обтяжувальну обставину якогось злочину в політичній чи культурній діяльності, нерідко призначала засудженому суворе покарання, зокрема страту.

² Це скорочена назва твору; його повна назва латиною – “*Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*”, у німецькому перекладі – “*Propositiones wider das Ablass*”, тобто «Пропозиції проти індульгенцій».

³ Слід зазначити, що багато в чому протестантизм був підготовлений вченнями Джона Вікліфа в Англії, Яна Гуса в Чехії, ще раніше – рухом вальденсів тощо.

З моменту офіційного затвердження зазначеного документа та набуття ним чинності пройшло менше ніж три десятиліття, і світова спільнота побачила наступний крок на шляху лібералізації ставлення до одностатевих стосунків. У документальному фільмі “Francesco” (2020, реж. – Євген Афінеєвський) Папа Римський Франциск, який 2025 року відійшов до Отця, заявив: «Гомосексуалісти мають право бути частиною сім’ї. [...] Вони – діти Божі і мають право на сім’ю. Ніхто не повинен бути відкинутим або стати нещасним через це. [...] Те, що ми повинні створити, – це закон про цивільний союз. Я виступав за це» (переклад мій. – В. Х.) [нав. за: 5]. Заради об’єктивності відзначимо, що далеко не весь католицький світ із задоволенням прийняв думку Папи⁴, хоча можна погодитися із стриманою оцінкою цього висловлювання, суть якої у тому, що воно означає не більше як пом’якшення тону й згладжування сприйняття одностатевих стосунків⁵. Проте сама принципова позиція з боку Ватикану – а вона виражається в достатньо жорстких словах, що «Бог не може благословити гріх» – залишається незмінною.

Православна позиція щодо шлюбних відносин ґрунтується на розумінні шлюбу, що благословляється як фундований істинною злучною любов’ю («чоловік повинен любити власну жінку, як Ісус злюбив Церкву») і такий, що є цілеспрямованим необхідністю «плодитися і розмножуватися». В офіційному зверненні Асамблеї канонічних православних єпископів США до православних вірян (2013) зауважено: «Православне християнське вчення про шлюб і сексуальність, твердо засноване на Святому Письмі, двотисячолітній церковній традиції та канонічному праві, стверджує, що таїнство шлюбу полягає в союзі чоловіка та жінки і що справжній шлюб відображає священну єдність, яка існує між Христом і Його Нареченою, Церквою» (переклад мій. – В. Х.) [7]. Тому будь-які дії сексуального характеру поза освяченим шлюбом, незалежно від того, якими вони є по суті – гетеросексуальними чи гомосексуальними, не схвалюються церквою, оскільки вони віддаляють людину від Бога⁶.

Перейдемо до аналізу й оцінки наукового знання на вибраній нами підставі – підставі при-таманності такої властивості, як здатність до розвитку. На противагу релігії, наука є системою динамічною, відкритою до новаторства, альтернативних підходів⁷. Насамперед ця характерна ознака є підготовленою невтомною емпіричною роботою і отримуваними через це практичними результатами, без яких, як відомо, наукові дослідження є немислимими. У продемонстрованому контексті доречним є звернення до таких принципів, що відмежовують і оберігають науку від ненаукових і навіть псевдонаукових «вторгнень», як верифікація та фальсифікація.

Принцип верифікації був висунутий як спосіб підтвердження теорії Віденським гуртком у 20-ті роки ХХ століття, а трохи раніше, хоча й в дещо завуальованій формі, – Людвігом Вітгенштайном (Ludwig Josef Johann Wittgenstein) [8, с. 41]. Відповідно до одного з програмних положень гуртка, наука має у своєму змісті залишити дві категорії істин – аналітичні та фактичні. Істиннісне значення другої категорії перевіряється способом верифікації, що базується на констатованій відповідності теоретичних положень даним, набутим емпіричним шляхом. Учений ділить складні речення на простіші (протокольні) і перевіряє їх на адекватність тому, що відкривається в досвіді – дійсності, що спостерігається або моделюється в експерименті. Такою своєрідною неооккамівською «бритвою», за задумом представників логічного позитивізму

⁴ Деякі консервативні кола, наприклад Римсько-католицька церква в Україні, вважають, що понтифік сформулював своє власне ставлення до цієї проблеми [6].

⁵ Як подовження цієї тенденції може бути розцінений дозвіл Папи Франциска благословляти одностатеві пари (але, звичайно, аж ніяк не їхній шлюб), який він надав священикам у грудні 2023 р.

⁶ Щодо безпосередньо людей із гомосексуальною орієнтацією в тому самому документі вказано, що про них «...потрібно піклуватися з таким самим милосердям і любов’ю, якими обдарував усе людство Господь наш Ісус Христос». І оскільки ця особливість розглядається як «душевний недуг», одна з пагубних людських пристрастей, то саме на церковну інституцію як «духовну лікарню» покладається місія «...знайти зцілення нашого занепалого людства через Ісуса Христа, який прийняв людську природу, щоб відновити її» (переклад мій. – В. Х.) [7].

⁷ Відзначимо, що в історії розвитку наукового знання був достатньо довготривалий період так званої класичної науки, коли певну систему знань – передусім ньютонівську механіку – фактично абсолютизували, вважаючи таку достовірним і вичерпним знанням.

(неопозитивізму)⁸, мало відбутися відсічення метафізичних елементів від наукового знання, «очищення» науки від того, що принципово не піддається верифікації і що має бути залишеним поза сферою науки, наприклад у філософії та релігії. Однак принцип верифікації, будучи розглянутим в іншій проєкції – у контексті того, наскільки його культивування допомагатиме «динамізувати» знання, сприятиме розвитку теорій, аж ніяк не допоможе профілізувати наукові положення на тлі релігійних. Нагадаємо, що, як було вже зазначено вище, релігія тисячоліттями із задоволенням приймала історичні та юридичні факти, а також базовану ними аргументацію на підтримку й додаткове підтвердження положень, які було покладено в основу віровчення. Отже, якщо б принцип верифікації працював би в науці сам по собі, то це сприяло б, імовірно, «консервації» наукового знання, ніж проліфераційним процесам.

Саме тому разом із показаним способом «маркування» науки використовується протилежний і комплементарний до нього спосіб – принцип фальсифікації, розвинутий Карлом Поппером у 30-ті роки ХХ ст. [9], який, навпаки, вимагає від теорії наявності методологічної можливості її спростування через постановку експерименту (нехай навіть уявного). На перший погляд, це здається дивуватим і, зрозуміло, викликає не зовсім зручні питання. По-перше, навіщо вченому, який старанно здобуває і фіксує емпіричні дані, що підтверджує справедливість його теоретичних побудов, формулювати теоретичну базу таким чином, щоб це потенціювало пошук прямо протилежного плану – тих досвідних даних, що можуть зруйнувати розроблювану ним теорію і поховати всі покладені на це багаторічні зусилля?! І, по-друге, чому слід ставити під сумнів істинність і універсальність самої емпіричної бази, адже зазвичай у ній і бачить науковець осередок істини?

Проте ці «несерйозні» питання конче потребують серйозних відповідей. Щодо першого зазначимо таке. Кожен науковець, який іде емпіричним шляхом, має усвідомлювати, що встановлення спільних властивостей через спостереження таких у певної кількості об'єктів одного класу не є достатньою підставою, щоб стверджувати притаманність цих властивостей усьому класу речей (у цьому – суть так званої проблеми індукції). Навіть якщо кількість фактів, що підтверджують справедливість теорії, зростає від кількох десятків до тисяч або десятків тисяч, ця обставина не робить теорію абсолютно істинною, а лише з більшим ступенем імовірності наближеною до істини. Адже варто тільки виявити хоча б один факт, який категорично суперечить тій теорії, яка була покликана пояснити відповідну феноменальну сферу (на тлі тисяч фактів, що її підтверджують), як відразу теорія виявляється спростованою, а вся попередня дуже ретельна індуктивна робота (від конкретних випадків до загальних положень) – сізифовою працею вчених. І, беручи до уваги ту обставину, що встановлення аномальних даних є більш імовірним, ніж те, що таких у світі просто не існує, Поппер пропонує цю випадковість перевести в ранг необхідної норми, навіть методологічної вимоги. Безсумнівно, набагато перспективніше для наукового пізнання виявляти факти, які суперечать теорії, чим вічно тішити себе впевненістю у її «непогрішності»⁹. Саме таким чином встановлюються межі застосовності теорії, а також фундаментується підстава до її критики, що, знов-таки, штовхатиме її до розвитку.

Щодо другого питання – про факти (емпіричні дані) як носії істини – зазначу таке. Дійсно, у ситуаціях, коли факти не узгоджуються з теорією, дуже часто «винною» вважається остання. Але на чому базується така однозначність і впевненість? Чому не могла статися помилка під

⁸ Його ідейно-генеруючим ядром якраз виступив Віденський гурток, діяльність якого була ініційована та організована філософом Моріцем Шлікком (нім. Friedrich Albert Moritz Schlick) при кафедрі індуктивних наук Віденського університету протягом 20–30-х рр. ХХ ст. Проте це було вже друге єднання філософів та науковців у місті. Збори, що проводилися у 1907–1912 рр. на чолі із математиком Гансом Ганом (нім. Hans Hahn), вважаються першим Віденським гуртком чи протогуртком.

⁹ З цього приводу згадується приклад, що став хрестоматійним, – виявлення в Західній Австралії популяції чорних лебедів голландською експедицією 1697 року, що відбулося попри домінування теорії винятковості білого забарвлення цих птахів. Звичайно, тут велике значення мав чинник випадковості, проте, найімовірніше, вчені, ще розроблюючи план своїх мандрівок і пошукової роботи, заздалегідь інтуїтивно передбачали перспективу революційних відкриттів. Метафору чорного лебедя у ХХІ ст. було використано як назву теорії, предметним полем якої є рідкісні важкопрогнозовані події, що, однак, мають вагомні наслідки (Насім Ніколас Талеб, англ. Nassim (Nessim), Nissim) Nicholas Taleb).

час встановлення фактів – через збій у роботі діагностувального обладнання, через неправильні статистичні підрахунки тощо? Проте насправді проблема набагато глибша – вона полягає у самому ставленні до фактів. Як один із способів розв’язання проблеми співвідношення фактів і теорії в історії філософії та методології науки сформувався табір фактуалізму. Його представники висловлюють близьку пересічному «любителю науки» думку: наукові факти – об’єктивна даність, вони є інваріантними, тобто такими, що не залежать від того теоретичного підходу, через який їх було встановлено, тож у рамках інших підходів ці факти будуть встановленими в тому самому вигляді. Але цей напрям ще десятки років тому почав втрачати своє домінування і зараз здебільшого сприймається як атавізм.

Сучасна методологія шукає оптимальний варіант подолання вад цього й інших крайніх підходів, при цьому все ж таки наголошуючи на вихідній «теоретичній навантаженості» фактів. Із цим важко не погодитися, оскільки, ще тільки розпочинаючи емпіричне дослідження, науковець вже перебуває у пошуковому руслі, яке у його діяльності формується тією парадигмою, до установок якої він став причетним, як тільки приєднався до відповідної наукової спільноти. Тож, виходячи з низки аксіоматичних (вихідних для даної наукової спільноти) положень¹⁰, дослідник вибирає релевантні до них методологічні підстави – і тому отримує саме такі факти. Якщо б ним були вибрані інші теоретичні фундації, це привело б у підсумку до іншої, принципово відмінної від першої, фактуальної картини.

Як видно, якщо верифікованість теорії передбачає можливість досвідного підтвердження її справедливості, то наявність атрибута фальсифікованості вказує на те, що теорія потенційно спростовувана [9, с. 18–20]. І хоч би як дивним це не здавалося «незмінним розумом», теорія не задовольнятиме критеріям науковості, якщо вона не здатна потенціювати перспективи її критики або навіть повалення. Свого часу американський філософ, логік і математик Чарльз Сандерс Пірс (Charles Sanders Peirce) впровадив у науковий тезаурус поняття фалібілізму (від лат. *fallibilis* – «схильний до помилок, погрішний»), яким він зафіксував принцип, згідно з яким наукове знання в будь-якому своєму прояві не претендує на абсолютність та остаточність, а є лише етапом на шляху пошуку істини, проміжним її тлумаченням (це, як наслідок, означає, що в майбутньому потенційно передбачається досконаліша інтерпретація, яка змінить ту, що культивується нині). Цю ідею мислитель висловив у вигляді афоризму, у напівжартівливому тоні заявивши, що абсолютна непогрішність може бути притаманною лише Папі Римському й економічним радникам, але він цілком переконаний, що вона не є притаманною таблиці множення. Справді, «чотири» як результат множення два на два перестає бути інваріантом, якщо йдеться не про десяткову, а, наприклад, про двійкову систему числення. Отже, ніколи не існувала і навряд чи існуватиме наукова теорія, яка була би «безгрішною» у всіх своїх положеннях. Але у цьому й полягає суть такої пошукової роботи: наука рухається до істини, набиваючи шишки об аномалії загадкового світу. Через терни – до зірок!

Висновки

1. У статті здійснено порівняльний аналіз науки й релігії за епістемологічним критерієм схильності до динамізму, фундаментального оновлення, розвитку. Зіставлення цих культурно-пізнавальних сфер на вказаній підставі показало, насамперед, їхню принципову специфічність та відповідну відокремленість однієї від одної (у першій частині статті, навпаки, компаративістський аналіз наукової та релігійної галузей виявив можливості не тільки їхнього несуперечливого співрозвитку, але й взаємопроникнення компонентів науки і релігії).

2. Пояснено консервативний (загалом) характер релігійного знання, що впливає з традиції абсолютистського формулювання метафізичних, антропологічних, морально-ціннісних постулатів та імперативів, яка, своєю чергою, є обумовленою вимогами відповідного культурно-історичного контексту. При цьому підкреслено також помірну готовність релігії до певного

¹⁰ Такими можуть виступати, як пише Томас Кун у «Доповненні 1969 року» (Postscript-1969), структурні компоненти «дисциплінарної матриці»: символічні узагальнення, метафізичні приписи, ціннісні орієнтири та зразкові способи розв’язання головоломок науки («екземпляри») [10, с. 181–190].

оновлення, якщо йдеться не про ключові доктринальні засади та якщо необхідність такої модернізації природно постає як відгук на трансформаційні процеси соціально-культурного життя.

3. Аргументовано динамічність, прогресивний характер наукового знання, що, зокрема, базується на емпіричній роботі щодо перевірки теоретичних положень. Фальсифікаційний (у значенні, запропонованому К. Поппером) шлях демаркації наукового знання від ненаукового, який використовується «в тандемі» з протилежним до нього – верифікаційним, орієнтований на обґрунтування методологічної можливості спростування теорії (через пошук «аномалій»), виявлення її неуніверсальності. Отже, можливість критичного ставлення до теорії, будучи фундаментальним критерієм її науковості, одночасно виступає необхідною умовою її розвитку, вдосконалення. Відповідно оновлюється та вдосконалюється й наукове знання загалом, оскільки така сама критика реалізується й щодо конкурентних підходів у розв'язанні досліджуваної проблематики.

4. Попри те, що, будучи осмисленими за критерієм схильності/несхильності до розвитку, докорінного оновлення, наука й релігія постають як сутнісно протиставлені види знання (відповідно – консервативне і таке, що еволюціонує), вважаю, що і у цьому відношенні є можливим їхній продуктивний співрозвиток. У знанні комплексного плану концептуальні положення як стала компонента можуть і мають органічно узгоджуватися з динамічними інтерпретаційними елементами щодо структурних і субстратних рівнів епістемологічної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ханжи В. Б. Взаємодія науки і релігії: епістемологічний аспект. Частина перша. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2025. № 1. С. 130–137. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.17>
2. Luther M. The 95 theses. *Internet Archive Wayback Machine*. 2017, July 10. URL: <https://web.archive.org/web/20170710130656/https://www.luther2017.de/en/martin-luther/texts-sources/the-95-theses/> (дата звернення: 23.04.2026).
3. Мак-Грат А. Інтелектуальні витоки європейської Реформації / пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2008. 344 с. (Серія «Ідеї та Історії»).
4. Catechism of the Catholic Church. Part Three. Life in Christ. Section Two. The Ten Commandments. Chapter Two. “You shall love your neighbor as yourself”. Article 6. The sixth commandment. 2010, October 25. URL: <https://spot.colorado.edu/~tooley/CatholicSexualEthics.pdf> (дата звернення: 23.04.2026).
5. Carey M. Evgeny Afineevsky’s on his ‘Francesco’ documentary that made worldwide headlines with Pope Francis’ comments about LGBT unions. *Deadline*. 2020, October 21. URL: <https://deadline.com/2020/10/evgeny-afineevsky-francesco-rome-film-festival-pope-francis-interviewnews-1234601531/> (дата звернення: 23.04.2026).
6. Сігнікова І. «Це його особиста думка»: Римсько-католицька церква в Україні відхрестилась від слів Папи про підтримку гей-шлюбів. *Hromadske*. 2020, Жовтень 24. URL: <https://hromadske.ua/posts/ce-jogo-osobista-dumka-rimsko-katolicka-cerkva-v-ukrayini-vidhrestilas-vid-sliv-papi-pro-pidtrimku-gej-shlyubiv> (дата звернення: 23.04.2026).
7. Assembly of Canonical Orthodox Bishops of the United States of America. *2013 Assembly of Bishops Statement on Marriage and Sexuality: From the Assembly of Bishops to our Orthodox Faithful*. 2015, August 12. URL: <https://web.archive.org/web/20150812084239/http://www.assemblyofbishops.org/about/documents/2013-assembly-statement-on-marriage-and-sexuality> (дата звернення: 23.04.2026).
8. Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus* / with an Introduction by B. Russell. London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd ; New York : Harcourt, Brace & Company, Inc. 1922. 189 p.
9. Popper K. R. *The Logic of Scientific Discovery*. London ; New York : Routledge Classics, 2005. 544 p.
10. Kuhn T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. 3rd ed. Chicago ; London : University of Chicago press, 1996. XIV, 212 p.

REFERENCES

1. Khanzhy, V. B. (2025). Vzaiemodiiia nauky i religii: epistemolohichniy aspekt. Chastyna persha. [Interaction of science and religion: Epistemological aspect. Part one]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 1, 130–137. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.1.17> [in Ukrainian].
2. Luther, M. (2017, July 10). *The 95 theses*. *Internet Archive Wayback Machine*. <https://web.archive.org/web/20170710130656/https://www.luther2017.de/en/martin-luther/texts-sources/the-95-theses/> [in English].
3. McGrath, A. (2008). *Intelektualni vytoky yevropeiskoi Reformatsii* (M. Klymchuk, & T. Tsymbal, Per.). [The Intellectual Origins of the European Reformation]. Kyiv : Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. *Catechism of the Catholic Church. Part Three. Life in Christ. Section Two. The Ten Commandments. Chapter Two. “You shall love your neighbor as yourself”. Article 6. The sixth commandment.* (2010, October 25). <https://spot.colorado.edu/~tooley/CatholicSexualEthics.pdf> [in English].
5. Carey, M. (2020, October 21). Evgeny Afineevsky’s on his ‘Francesco’ documentary that made worldwide headlines with Pope Francis’ comments about LGBT unions. *Deadline*. <https://deadline.com/2020/10/evgeny-afineevsky-francesco-rome-film-festival-pope-francis-interviewnews-1234601531/> [in English].
6. Sitnikova, I. (2020, October 24). “Tse yoho osobysta dumka”: Rymsko-katolytska tserkva v Ukraini vidkhrestylas vid sliv Papy pro pidtrymku hei-shliubiv [“This is his personal opinion”: The Roman Catholic Church in Ukraine distanced itself from the Pope’s words about supporting same-sex marriages]. *Hromadske*. <https://hromadske.ua/posts/ce-jogo-osobista-dumka-rimsko-katolicka-cerkva-v-ukrayini-vidhrestilas-vid-sliv-papi-pro-pidtrimku-gej-shlyubiv> [in Ukrainian].
7. Assembly of Canonical Orthodox Bishops of the United States of America. (2015, August 12). *2013 Assembly of Bishops Statement on Marriage and Sexuality: From the Assembly of Bishops to our Orthodox Faithful*. <https://web.archive.org/web/20150812084239/http://www.assemblyofbishops.org/about/documents/2013-assembly-statement-on-marriage-and-sexuality> [in English].
8. Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus logico-philosophicus* (B. Russell, Introduction). London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd ; New York : Harcourt, Brace & Company, Inc. [in English].
9. Popper, K. R. (2005). *The logic of scientific discovery*. London ; New York : Routledge Classics [in English].
10. Kuhn, T. S. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. 3rd ed. Chicago ; London : University of Chicago press [in English].

Khanzhy Volodymyr Borysovyh

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Bioethics and Foreign Languages,
Odesa National Medical University
Valikhovsky Lane 2, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2441-094X

INTERACTION OF SCIENCE AND RELIGION: EPISTEMOLOGICAL ASPECT. PART TWO

Relevance of the problem. *The trend of transdisciplinarity of science and the search for principles of unifying various scientific disciplines into a holistic system, reinforced by the desire to create a unified picture of the world, in which rational and non-rational components would be combined, have led to an increase in the relevance of research aimed at developing ways to coordinate scientific and religious research trajectories in a comprehensive epistemological and methodological program. This involves the study of both those features of science and religion that contribute to the epistemological integration of these types of knowledge, and those that, due to their fundamental specificity, will always prevent the complete unification of such a plan.*

The purpose of the article is to examine the tendency of science and religion toward fundamental renewal and the acquisition of new properties (one of the criteria selected for comparing the epistemological profile) in the general context of substantiating the possibility of their non-contradictory and productive co-development.

Research methods: comparative analysis – as the basis for studying such a property of science and religion as an inclination/resistance to fundamental dynamism, development, in the context of identifying both contradictory (in relation to each other) and common epistemological features; epistemological modelling – as a basis for developing a comprehensive (complex) approach, that would take into account and organically harmonize the epistemological and methodological potentials of science and religion.

Research results. The comparison of science and religion carried out in the article according to the criterion of tendency to dynamism, fundamental renewal, development showed the fundamental specificity of one cultural and cognitive form against the background of another. Religious knowledge, based on the absolutist formulation of metaphysical, anthropological, moral-value principles and imperatives, thus acquires a conservative (in general) character. However, doctrinal permanence does not rule out the readiness of religion for moderate renewal caused by the essential demands of modernizing socio-cultural life. On the contrary, scientific knowledge is distinguished by its fundamental dynamism and innovative character. Popper's falsification as a demarcation criterion between science and non-science (used together with verification) is oriented towards substantiating the methodological possibility of refuting a theory (through the search for «anomalies»), identifying the limits of its application, which, in turn, is a necessary condition for its development and improvement. Despite the above-mentioned difference between science and religion, the hypothesis is expressed that in the complex forms of knowledge, conceptual principles, as a stable component, can be combined with dynamic interpretative elements regarding the structural and substrate levels of the epistemological system.

Key words: science, religion, epistemological aspect, inclination/resistance to development, complex knowledge.

Дата першого надходження статті до видання: 19.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 141.319.8:316.47:316.324.8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.2>

Лемпій Антон Олегович

кандидат філософських наук,

викладач кафедри соціально-економічних дисциплін

Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського

майдан Грушевського, 1, Бар, Україна

orcid.org/0009-0002-2791-565X

«ГІПЕРІДЕНТИЧНІСТЬ» ТА «САМОСПОЖИВАННЯ» В ЕПОХУ КРИЗИ СОЛІДАРНОСТІ

У статті здійснюється філософсько-антропологічний аналіз феномену гіперідентичності як чинника кризи соціальної солідарності в сучасних суспільствах. Гіперідентичність осмислюється не лише як індивідуально-психологічний стан, а як структурна трансформація самого процесу самоідентифікації, що впливає на здатність особи до формування стійких соціальних зв'язків, колективних наративів та солідарних спільнот.

Актуальність дослідження зумовлена загостренням суперечності між зростаючою потребою в колективній дії перед обличчям глобальних викликів – кліматичних змін, міграційних криз, збройних конфліктів – та прогресуючою атомізацією суспільства, що фіксується міжнародними дослідженнями як системний розпад соціальної згуртованості.

Метою дослідження є розкриття механізму флуктуацій ототожнення-розрізнення, концептуалізація феноменів гіперідентичності та автоконсюмеризму Я, а також аналіз дифузії реального і віртуального як специфічної умови формування ідентичності в сучасному світі.

У результатах дослідження обґрунтовано, що гіперідентичність виникає внаслідок перетворення процесів ототожнення та розрізнення із засобів формування самості на самодостатні цілі, що породжує маятникові флуктуації між полюсами належності та автономії. Показано, що автоконсюмеризм Я змінює структуру самопереживання за логікою споживання, а дифузія реального і віртуального атрофує фантазію як умову наративної ідентичності. Проаналізовано ерозію ідентифікаційних категорій та стагнацію колективних наративів як соціальні наслідки гіперідентичності.

У висновках наголошується, що гіперідентичність підриває солідарність не ззовні, а зсередини – як трансформація самоідентифікації, що робить солідарність структурно проблематичною. Окреслено перспективи емпіричної верифікації запропонованих концептів та аналізу гіперідентичності в умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: гіперідентичність, криза солідарності, ототожнення-розрізнення, флуктуації, автоконсюмеризм Я, гіперреальність, дифузія реального і віртуального, наративна ідентичність, колективні наративи, ідентифікаційні категорії, соціальна атомізація.

Вступ. Є щось тривожне в тому, що епоха, яка подарувала людству безпрецедентні засоби зв'язку, одночасно породила безпрецедентну самотність. Сьогодні ми можемо за лічені секунди побачити обличчя людини на іншому кінці планети, почути її голос, прочитати її думки – і водночас відчувати, що між нами і нею прірва, яку жоден сигнал не здатен подолати. У 2023 році Всесвітня організація охорони здоров'я визнала самотність і соціальну ізоляцію глобальною загрозою для здоров'я. Глобальне опитування Gallup та Meta 2022–2023 років у 142 країнах

засвідчило: близько чверті дорослого населення планети регулярно почувається самотнім, причому серед молоді 19–29 років цей показник сягає 27% [1]. Світова доповідь ООН 2025 року фіксує: понад половина населення планети не довіряє урядам, а рівень міжособистісної довіри знижується від покоління до покоління [2]. Ми маємо справу не з локальною аномалією, а з системним розпадом соціальної тканини – тим, що можна назвати *глобальною кризою солідарності*.

Водночас дані World Values Survey – наймасштабнішого глобального дослідження цінностей, що охоплює майже 100 країн із 1981 року, – фіксують стійкий зсув від цінностей виживання до цінностей самовираження, від традиційних до секулярно-раціональних орієнтацій [3]. За останні півстоліття частка самотніх домогосподарств у багатьох країнах зросла вдвічі-втричі: у Норвегії та Швеції вони становлять майже половину всіх домогосподарств, у Стокгольмі та Лондоні – вже більшість [4]. Глобальне зростання індивідуалізму оцінюється приблизно у 12% з 1960 року [5]. Людина дедалі впевненіше обирає себе – і дедалі менше впізнає себе в іншому.

Де ж причина? Чому зростання індивідуальної свободи не породжує нових, досконаліших форм людської спільності, а натомість – атомізацію, ерозію довіри, тихий розпад зв'язків? Чи є ця криза лише побічним ефектом технологій і пандемій – чи вона вказує на глибшу трансформацію, на зміну самого способу, у який людина ставиться до себе та до інших?

Ця стаття є спробою відповісти на це питання. Її центральна інтуїція полягає в тому, що в основі кризи солідарності лежить не стільки зовнішній тиск – технологічний, економічний, політичний, – скільки внутрішня мутація самоідентифікації: перетворення її на гіперідентичність – стан, у якому процеси ототожнення та розрізнення набувають гіпертрофованого, самодостатнього характеру.

Актуальність проблематики зумовлена загостренням суперечності, яка набуває рис екзистенційного парадоксу: ніколи ще людство не потребувало колективної дії так нагально – перед обличчям ревашизму світових автократій, кліматичних змін, пандемій, міграційних криз – і ніколи ще воно не було настільки атомізованим. Традиційні механізми соціальної інтеграції – від релігійних спільнот до профспілок, від національних наративів до сімейних структур – втрачають ефективність, тоді як нові форми цифрової зв'язності, попри їхню вражаючу масштабність, не компенсують дефіциту справжньої солідарності. Адже мати тисячу «друзів» у соціальній мережі та мати друга – це два онтологічно різні стани.

Проблематика гіперідентичності та кризи солідарності постає на перетині кількох філософських традицій, кожна з яких висвітлює окрему грань проблеми, але жодна – не утримує її цілісно.

Фундамент для розуміння діалектики тотожності та відмінності у самості закладає наративна теорія ідентичності Поля Рікера – передусім його розрізнення *idem*-ідентичності (незмінної тотожності) та *ipse*-ідентичності (самості через зміну), а також формула «прагнення до гарного життя з іншими та для інших у справедливих інституціях» [6, с. 258]. Чарльз Тейлор доповнює цей підхід генеалогією моральних джерел модерної ідентичності та діагнозом трьох «хвороб модерності» – індивідуалізму, інструментального розуму, втрати свободи [7]. Аласдер Макінтайр у праці «*After Virtue*» діагностує фрагментованість морального дискурсу модерну та пропонує концепт наративної єдності життя як протиотруту [8].

Теорія симуляції та гіперреальності Жана Бодрієра є важливою для концептуалізації того, що я називаю гіперідентичністю. У «Симулякрах і симуляції» він визначає гіперреальність як «генерацію моделями реального без походження чи реальності» й описує чотири стадії деградації образу – від відображення реальності до чистого симулякру [9]. Зигмунт Бауман у «*Consuming Life*» вводить поняття «автоконсюмеризму Я» – стану, за якого індивіди мають «переформатувати себе як продукти, здатні привернути увагу» [10, с. 6]. Б'юнг-Чхоль Хан розвиває цю лінію через концепцію «суспільства досягнень», де неолібералізм, за його словами, відкриває «продуктивну силу психіки», а «людина експлуатує себе, вважаючи це свободою» [11].

Проблему солідарності фундаментально розробляє Аксель Хоннет у теорії визнання, виокремлюючи три сфери – любов, права та солідарність як повагу за унікальні риси та внесок

у спільні цілі [12, 128-130]. Гартмут Роза досліджує, як соціальне прискорення продукує «ситуаційну ідентичність», що унеможливило формування стабільних солідарних зв'язків [13, с. 224]. Бернар Штіглер у трилогії «Техніка і час» аналізує техногенну індивідуацію та «пролетаризацію» як втрату *savoir-faire*, розкриваючи фармакологічну природу технології – одночасно отрути й ліків [14].

В українській філософії проблематика ідентичності посідає вагомe місце. Назіп Хамітов у межах авторського метаантропологічного підходу досліджує трансформації людської природи в умовах гібридної війни та розробляє концепцію «метаантропологічного потенціалізму» [15]. Тарас Лютий досліджує множинну природу людського Я через діалектику Свого, Іншого та Чужого – від картезіанської Я-центричної моделі через Бубера, Левінаса і Вальденфельса до розуміння ідентичності як незавершеного процесу постійного подвоєння, в якому самість конститується лише через зустріч з іншістю та чужістю. [16]. Олександр Дзьобань досліджує проблему «цифрової людини» та аналізує віртуальну реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства [17]. Комплексне осмислення кризи ідентичності представлено у колективній монографії за редакцією Віталія Ляха «Криза ідентичності: історико-філософський контекст» (2021), де простежується генеза сучасної кризи від давньосхідної філософії та античності до постмодерну [18].

Проте – і саме тут відкривається простір для нашого дослідження – низка аспектів залишається недостатньо вивченою. Наявні теорії переважно розглядають гіперболізацію ідентичності та ерозію солідарності як окремі процеси, тоді як їхня діалектична єдність – та обставина, що криза солідарності вростає в саму структуру самоідентифікації – залишається поза увагою. Недостатньо осмислений феномен автоконсюмеризму Я у його специфічно антропологічному вимірі: не лише як маркетингова самопрезентація, а як фундаментальна зміна ставлення особи до власної самості. Нарешті, бракує інтегративного підходу, який би поєднав аналітику гіперреальності, критику прискорення та теорію визнання в цілісну концепцію гіперідентичності як чинника кризи солідарності. Саме це зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета та завдання. Мета дослідження полягає у здійсненні філософсько-антропологічного аналізу гіперідентичності як чинника кризи соціальної солідарності. Це передбачає: розкриття механізму «флуктуацій ототожнення-розрізнення», концептуалізацію феномену самоспоживання та аналіз взаємопроникнення «реального» і «віртуального» як специфічної умови формування ідентичності в сучасному світі.

Дослідження розгортатиметься у серії послідовних завдань. Спершу ми маємо проаналізувати діалектику ототожнення та розрізнення як атрибутивну ознаку самості і фундамент соціальної солідарності. Далі простежити, як ця діалектика зазнає трансформації в сучасності – перетворення на флуктуації, маятникове чергування крайнощів – і концептуалізувати феномен гіперідентичності як результат цієї трансформації. Окремий увагу варто приділити дифузії реального і віртуального – процесу, в якому гіперідентичність набуває свого специфічного середовища. Далі варто описати феномен автоконсюмеризму Я – ставлення до себе як до продукту, що втрачає цінність без постійної ідентифікаційної адаптації до гіперреальності. Нарешті, проаналізувати наслідки гіперідентичності для ідентифікаційних категорій і колективних наративів.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять феноменологічний, герменевтичний та діалектичний методи. Феноменологічний метод застосовується для аналізу структур самопереживання та опису модусів присутності самості для себе – зокрема, у розкритті механізму флуктуацій ототожнення-розрізнення та феномену автоконсюмеризму Я. Герменевтичний метод забезпечує інтерпретацію ключових філософських концепцій – наративної ідентичності П. Рікера, гіперреальності Ж. Бодріяра, теорії визнання А. Хоннета, дромології П. Вірілію – та їхню інтеграцію у цілісну концептуальну рамку дослідження. Діалектичний метод є визначальним для аналізу ототожнення та розрізнення як взаємно конституюючих процесів, а також для виявлення внутрішніх суперечностей гіперідентичності – зокрема, парадоксу одночасного прагнення до граничної виключності та повного визнання. Додатково залучається метод концептуального аналізу для введення та обґрунтування понять

«гіперідентичність», «флуктуації ототожнення-розрізнення» та «автоконсюмеризм Я» як дослідницьких інструментів.

Результати дослідження. Процеси ототожнення та розрізнення є не факультативними прийомомислення, а його несучими конструкціями. Ми пізнаємо світ і себе в ньому, постійно встановлюючи подібності та відмінності: це схоже на те, а це – інакше; я належу до цієї групи, але відрізняюся від тих людей. Ці операції структурують саму можливість орієнтації у світі.

Уявімо собі ранок. Я прокидаюся і перевіряю стрічку новин. Я – українець, і це ототожнення дає мені доступ до певного болю, певної гордості, певної спільної історії. Водночас я – не кожен українець; мої погляди, мій досвід, мій спосіб переживання цієї належності – тільки мої. Ці два вектори – «я як ми» і «я як саме я» – не змагаються між собою. Вони утворюють єдину тканину, з якої зіткана моя самість. Щойно один із них обривається – я або розчиняюся у колективі або випадаю з нього у порожнечу.

Ще Імануїл Кант у «Критиці чистого розуму» розглядав тотожність і відмінність як рефлексивні поняття, що визначають відношення уявлень у мисленні. Принципово, що для Канта ці поняття не конституюють об'єкти самі по собі, а задають перспективу, з якої ми їх розглядаємо: «Адже через Я як просте уявлення не дається ніякого розмаїття; воно може бути дане тільки у відмінному від Я спогляданні, і мислитися через пов'язання в одній свідомості» [19, с. 107]. Тотожність і відмінність, таким чином, завжди здійснюються в певному контексті і з певної позиції.

Коли ми переносимо цю проблематику на рівень персональної ідентичності, стає очевидним, що самоідентифікація є безперервним процесом встановлення тотожності й відмінності – щодо інших людей, груп, цінностей, наративів. Поль Рікер влучно схопив цю діалектику через розрізнення *idem*-ідентичності та *ipse*-ідентичності: «Проблема особистої ідентичності посідає, як на мій погляд, привілейоване місце в розгляді співвідношення між двома основними значеннями поняття ідентичності... Нагадаю межі цього зіставлення: з одного боку, ідентичність як тотожність (лат. *idem*, англ. *sameness*, нім. *Gleichheit*), з іншого – ідентичність як самість (лат. *ipse*, англ. *selfhood*, нім. *Selbstheit*). Самість, як я неодноразово зазначав, не є тотожністю» [6, с. 141].

Принципово важливим є те, що ототожнення та розрізнення у здоровому процесі самоідентифікації не є самоціллю, а виконують формуючу функцію. Людина ототожнює себе з групою не заради самого ототожнення, а щоб здобути опору, відчути належність, отримати визнання. Так само вона розрізняє себе від інших не заради чистого розрізнення – а щоб утвердити автономію, власну незводимість до колективу. Обидва процеси є засобами, а не цілями – інструментами, знаряддями формування цілісної самості.

Саме тут відкривається глибинний зв'язок між самоідентифікацією та соціальною солідарністю. Адже солідарність – це не механічне об'єднання індивідів, а щось принципово інше: здатність відчувати спільність із тим, хто водночас є іншим. Вона передбачає, що я визнаю іншого як подібного до мене в чомусь суттєвому – ми поділяємо цінності, долю, проєкт – і водночас визнаю його як відмінного, як окрему особу з власною незводимою унікальністю. Аксель Хоннет у «теорії визнання» показує, що солідарність є однією з трьох сфер визнання, де індивіди отримують повагу за «унікальні риси та внесок у спільні цілі» [12, с. 128–130]. Формування ідентичності є фундаментально інтерсуб'єктивним: ми стаємо собою через визнання з боку інших, а визнання передбачає одночасне бачення спільності та відмінності.

Гармонійне співіснування ототожнення та розрізнення є, таким чином, атрибутивною ознакою здорової самості. Ототожнення без розрізнення веде до розчинення особи у колективі, до втрати індивідуальності; розрізнення без ототожнення – до атомізації, до нездатності до зв'язку, до руйнування солідарності. Саме ця діалектична єдність є умовою як автентичної самоідентифікації, так і можливості справжньої соціальної солідарності – здатності бути разом, залишаючись собою.

Якщо діалектична єдність ототожнення та розрізнення є умовою як самості, так і солідарності – що відбувається, коли ця єдність розпадається? Куди рухається маятник, якщо зникає точка рівноваги?

Сучасна епоха демонструє специфічну трансформацію, яку ми пропонуємо описати як перехід від балансу до флуктуацій – маятникового коливання між полюсами ототожнення та розрізнення, де кожен рух до одного полюса лише посилює наступний рух до протилежного.

Суть цієї трансформації полягає у зміні смислового наповнення процесів ототожнення-розрізнення. У традиційному модусі самоідентифікації ці процеси виконували інструментальну функцію: вони були засобами формування адаптивної самості, здатної до зв'язку з іншими. Людина ототожнювала себе зі спільнотою, щоб здобути опору для життя; розрізняла себе від інших, щоб окреслити власну автономію. Обидва процеси підпорядковувалися ширшій меті – самоствердженню особи в соціальній реальності. У сучасних умовах спостерігається тенденція, яку можна окреслити формулою: процес підміняє результат, засіб починає функціонувати як мета. Людина прагне належати – заради самого відчуття належності; прагне відрізнятись – заради чистого, незамутненого відчуття унікальності.

Чому це відбувається? Одна з причин – прискорення. В умовах соціального прискорення формується «ситуаційна ідентичність» – така, що прив'язана до конкретного моменту, а не до тривалого життєвого проекту [13, с. 224–231]. Людина не встигає здобути від ототожнення чи розрізнення те, заради чого вони ініціювалися – і компенсує це інтенсифікацією самого процесу. Зигмунт Бауман описує подібний стан через концепт «індивіда текучої модерності» – ідентичності, що перебуває в постійному русі і не набуває стабільної форми [10, с. 110].

Коли ототожнення та розрізнення перестають бути формуючими і набувають самодостатнього значення, вони втрачають здатність взаємно врівноважувати одне одного. Замість динамічної рівноваги виникають флуктуації: чергування полярних станів. В одній фазі домінує прагнення належності – інтенсивне ототожнення з групою, підкреслення «ми». В іншій – акцентоване розрізнення, агресивне утвердження власної несхожості. Перехід між фазами може бути стрімким, оскільки жодна з них не забезпечує того, що досягається лише їхньою взаємодією. Це подібно до спраги, яку намагаються вгамувати, чергуючи окріп із кригою, – тоді як тіло потребує просто води кімнатної температури.

Характерною ознакою флуктуацій є специфічна динаміка задоволення. Досягнення проміжних цілей – визнання групою, утвердження унікальності – не приносять тривалої сатисфакції. Це спонукає до пошуку інтенсивніших форм ототожнення або розрізнення, а згодом – до зміщення до протилежного полюсу. Ніколи не вдається зупинитися: кожна «ідентичність» виявляється недостатньою, кожне «я належу» вимагає компенсації через «я – інший» і навпаки.

Таким чином, трансформація солідарності постає як феномен, вбудований у саму структуру самоідентифікації. Флуктуації ототожнення-розрізнення модифікують ту діалектичну єдність, яка є умовою і самості, і солідарності. В умовах коливання між полюсами ускладнюється одночасне утримання належності та автономії – саме того поєднання, яке й становить серце солідарності.

Флуктуації описують динаміку кризи, але не її суб'єкта. Маятник розгойдується – проте залишається відкритим питання про те, ким стає людина, для якої це коливання перетворилося на спосіб існування. Щоб відповісти на нього, потрібно перейти від опису процесу до концептуалізації того стану самості, який цей процес породжує.

Спробуймо побачити це зсередини. Ось людина переглядає свою стрічку в соціальній мережі. Вона натрапляє на пост, що резонує з її переконаннями, – і відчуває спалах належності: так, це моє, це ми, це мій табір. Через хвилину вона бачить коментар, що зводить її позицію до штампі, – і спалахує інше: ні, я не такий, як вони, я складніший, я не вміщуюся в цю рамку. Обидва рухи – до спільноти і від неї – інтенсивні, яскраві й короткотривалі. Жоден із них не завершується: не встигнувши вкоренитися, належність уже потребує компенсації через відмежування, а відмежування – через нову належність. Людина ніби біжить по воді – рух є, а ґрунту під ногами немає.

Саме це ми розуміємо під гіперідентичністю: не відсутність ідентичності й не її множинність, а її надмірність. Стан, у якому самоідентифікація з інструменту – засобу, за допомогою якого людина росте в життя, – перетворюється на сам зміст життя. Якщо раніше людина

ототожнювала себе з групою, щоб жити, і розрізняла себе від інших, щоб бути собою, – то в модусі гіперідентичності вона живе, щоб ототожнюватися та розрізнятися. Ідентифікація перестає бути коренем, що тримає дерево, – і стає самим деревом, яке не має коріння.

Гіперідентичність народжує парадокс, який неможливо розв'язати зсередини: людина прагне водночас до граничної виключності від мас і до повного визнання з боку цих самих мас. Вона хоче бути абсолютно несхожою – і водночас потребує, щоб саме ті, на кого вона не схожа, визнали й підтвердили її несхожість. Це подібно до крику про самотність, зверненого до натовпу: сам факт звернення заперечує зміст повідомлення. Адже визнання, як показує Хоннет, передбачає спільне ціннісне тло – горизонт, на якому інший здатен побачити мій внесок як значущий [12, с. 129]. Гіперідентичність руйнує цей горизонт – і продовжує вимагати того, що без нього неможливе.

У якому ж світі може виникнути така самість? Жан Бодріяр дає підказку: у світі, де образ більше не відображає дійсність, а породжує її. У «Симулякрах і симуляції» він описує гіперреальність як стан, у якому модель передує реальному, а копія існує без оригіналу [9, с. 5–7]. Давайте подумасмо про це в контексті ідентичності. Сьогодні людина може створити образ себе – у профілі, у дописі, у відео – який буде сприйнятий іншими як «вона сама», а інколи виявиться переконливішим за її живу присутність. Цей образ не брехня і не маска – він щось інше: симулякр самості, що функціонує автономно, як тінь, яка відділилась від тіла й почала жити власним життям. Гіперідентичність є органічним продуктом цього середовища: у світі, де образи породжують реальність, самість неминуче стає ще одним образом – надмірним, яскравим, але позбавленим того ґрунту, який міг би надати їй тяжіння.

Поль Віріліо в «Естетиці зникнення» додає до цієї картини вимір швидкості. Його центральна ідея полягає у тому, що швидкість – не просто характеристика руху, а сила, що трансформує саме сприйняття. Чим швидше ми рухаємося, тим більше навколишній світ втрачає контури, деталі, присутність [20]. Для ілюстрації цієї ідеї Віріліо запозичує з медицини термін «пікнолепсія» – форму малих епілептичних нападів, при яких людина на мить втрачає свідомість, не помічаючи цього: вона продовжує говорити, рухатися, але на частку секунди «відсутня» – випадає з потоку часу і повертається, не знаючи, що щось пропустила [20, с. 9–11]. Віріліо перетворює цей клінічний феномен на метафору сучасного існування: швидкість породжує аналогічні провали у сприйнятті, лакуни, в яких реальність ковзає повз нас непоміченою. Пейзаж за вікном потяга, що набирає швидкості, не зникає – але перестає бути місцем, у якому можна затриматися. Те саме, як видається, відбувається з ідентичністю в умовах гіперідентичності: людина рухається між ототожненнями й розрізненнями настільки швидко, що жодне з них не встигає стати місцем – точкою опори, з якої можна оглянутися. Кожна належність уже минула, кожна унікальність уже застаріла – не тому, що виявилася хибною, а тому, що швидкість явищ перевищує швидкість осмислення.

Саме тому гіперідентичність змінює ставлення до солідарності – не через свідому відмову, а через поступову атрофію. Солідарність, з її вимогою стабільності, тривалості, вірності зв'язку, починає сприйматися як архаїзм – пережиток повільнішої епохи, коли ідентичність встигала вкоренитися, а категорії належності трималися десятиліттями. Більше того, солідарність виявляється перепорою: вона вимагає затриматися там, де логіка гіперідентичності вимагає рухатися далі; передбачає вірність зв'язку там, де потрібне постійне оновлення. Людина в модусі гіперідентичності не відкидає солідарність – вона просто розучується її практикувати.

Прийнято вважати, що головним викликом сучасності є експансія технічної віртуальності – її вторгнення в простір реального, підміна живого досвіду цифровим сурогатом. Проте ситуація, як нам видається, є складнішою та глибшою. Справжня проблема полягає не в тому, що віртуальне витісняє реальне, а в тому, що реальне «дифундує» у віртуальне – просочується в нього, розчиняється в ньому, втрачаючи власні контури. Межа між ними не стільки порушується, скільки перестає бути помітною.

Бернар Штіглер у «Техніці і часі» описує цей процес через поняття техногенної індивідуації: технологія не просто опосередковує наше ставлення до світу – вона стає середовищем, у якому

формується сама самість [14, с. 225–229]. Ми не «використовуємо» технологію для самоідентифікації, як використовуємо молоток для забивання цвяхів. Ми радше виникаємо в ній – подібно до того, як риба не використовує воду, а існує в ній. Шеррі Теркл у дослідженнях цифрової ідентичності фіксує подібне спостереження: онлайн-самість для сучасної людини не є маскою, що приховує «справжнє обличчя» – вона є ще одним обличчям, не менш переживаним і не менш значущим [21, с. 168–170].

Одним із наслідків цієї дифузії є те, що можна назвати атрофією фантазії. Коли межа між реальним і віртуальним розмивається у сфері візуального – коли будь-який образ можна згенерувати, будь-яку сцену змоделювати, будь-яке обличчя сконструювати, – уява втрачає свій специфічний простір. Адже фантазія живе саме у щілині між тим, що є, і тим, що могло б бути. Коли цей просвіт зникає – коли все, що можна уявити, можна миттєво побачити, – фантазія не збагачується, а парадоксально збіднюється. Вона позбавляється своєї функції: бути мостом між реальним і можливим. І це загрожує не лише мистецтву чи творчості – це загрожує самій ідентичності. Адже фантазія є не прикрасою самості, а однією з умов її формування: саме в уяві людина випробовує свої можливі форми, приміряє ролі, які ще не існують, програє діалоги з людьми, яких ще не зустріла. Рікер, описуючи нарративну ідентичність, наголошує, що самість конституюється через оповідь – здатність зібрати розрізнені події життя в осмислену історію [6]. Але оповідь потребує уяви: здатності побачити те, чого ще немає, зв'язати те, що поки розрізнене.

Гіперідентичність, як видається, змінює не лише те, як людина співвідносить себе з іншими, а й саму структуру її самопереживання – спосіб, у який самість присутня для себе самої. Ми маємо справу з «автоконсюмеризмом» – станом, у якому люди мусять «перереформувати себе як продукти, здатні привернути увагу» [10]. Йдеться не стільки про те, що людина утилітарно «продає себе іншим», скільки про те, що вона *сама переживає себе за логікою споживання*. Знайомий біль невідповідності – відчуття, що я недостатньо цікавий, недостатньо яскравий, недостатньо «актуальний» – є, можливо, не стільки реакцією на зовнішній тиск, скільки внутрішнім досвідом знецінення. Ідентичність здається застарілою, неповною без постійного оновлення – переконань, смаків, приналежностей – подібно до того, як застаріває інтерфейс додатка, який давно не оновлювався: він працює, але виглядає невідповідним.

Відомий філософ-постструктураліст, критик неоліберального суспільства, Б'юнг-Чхоль Хан, підходить до згаданого вище явища з іншого боку. У «Суспільстві втоми» він описує стан, де зовнішня експлуатація поступово поступається місцем самоексплуатації: людина стає, за його формулюванням, одночасно паном і рабом [11]. Неолібералізм, за Ханом, не стільки змушує, скільки спокушає – відкриває «продуктивну силу психіки», перетворюючи внутрішнє життя на ресурс. По суті, вимальовується стан, у якому людина ніби витрачає власну самість як сировину для виробництва чергової версії себе – і кожна наступна версія, здається, має дедалі коротший термін придатності.

Чи пов'язаний автоконсюмеризм із кризою солідарності? Можна припустити, що так – і ось чому. Людина, захоплена безперервним «перезапуском» себе, втрачає не стабільність – адже людське існування за своєю природою є становленням – а проєкт: *здатність вибудувати ієрархію близького й далекого, суттєвого й другорядного, того, за що я тримаюся, і того, що я готовий відпустити*. Без такого проєкту солідарність не має на чому триматися: вона потребує розрізнення між тим, хто мені ближній, і тим, хто – інший-але-не-чужий, а автоконсюмерист ковзає поверхнею зв'язків, не маючи критерію їхньої глибини.

Гіперідентичність та автоконсюмеризм – процеси, що розгортаються на рівні окремої самості. Проте їхні наслідки не залишаються індивідуальними: вони проступають у тому, що відбувається з категоріями, через які людина традиційно впізнавала себе серед інших.

Гендер, вік, національність, сексуальність, професія – ці поняття завжди були не просто описовими ярликами, а інструментами ототожнення-розрізнення. Сказати «я – жінка», «я – українець», «я – лікар» означало водночас приєднатися до спільноти й окреслити межу. Ці категорії виконують інтегративну функцію: вони дають людині координати в соціальному

просторі – місце, з якого можна дивитися на світ і бути побаченою іншими. Сьогодні ці категорії зазнають специфічної трансформації: вони не стільки скасовуються, скільки *замінюються на «спектр»*. Гендер стає спектром, сексуальність – спектром, навіть вік і зайнятість набувають рис плинності. Сама по собі ця трансформація не є ані доброю, ані поганою – вона є спробою відповісти на реальну складність людського досвіду, яка не вміщувалася в жорсткі категорії. Проте вона має побічний ефект, який варто осмислити: *спектр, на відміну від категорії, не створює спільноти*. Він розміщує кожного в унікальній точці – але саме тому позбавляє підстав сказати «ми». Категорія об'єднує ціною спрощення; спектр деталізує ціною ізоляції.

Ця криза категорій, як видається, є складовою частиною більшого процесу – *стагнацією можливостей до формування стійких колективних наративів*. Адже колективна оповідь – соціальна, історична, політична – потребує певних спільних точок відліку: подій, які «ми» пережили, цінностей, які «ми» поділяємо, майбутнього, яке «ми» проєктуємо. В умовах, де саме «ми» стає проблематичним, такі наративи важко не лише сформувати, а й утримати. Вони виникають – і розпадаються, не встигнувши вкоренитися; мобілізують – і вичерпуються, не залишаючи осаду в колективній пам'яті. А без колективної пам'яті солідарність позбавляється свого часового виміру: вона може спалахнути як ситуативна реакція, але не здатна тривати як спільний проєкт.

В описаному стані проступає характерна суперечність, яка, можливо, є одним із найвиразніших симптомів людини сучасності: *ностальгія за визначеністю модерну – і водночас нестримне прагнення його деконструювати*. Людина тужить за часами, коли категорії були чіткими, ролі – зрозумілими, а майбутнє – хай і невизначеним, але проєктованим. І водночас вона не може й не хоче повернутися: вона знає, що ця чіткість була досягнута ціною виключення, що ті ролі душили тих, хто в них не вміщувався. Ностальгія і деконструкція живуть в одній свідомості, не примиряючись одне з одним, – і саме ця непримиренність підживлює флуктуації.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє окреслити гіперідентичність як цілісний механізм, що підриває умови можливості соціальної солідарності. Цей механізм діє на кількох рівнях одночасно.

На рівні самості він проявляється у перетворенні ототожнення та розрізнення із засобів формування ідентичності на самодостатні цілі, що породжує флуктуації – безперервне коливання між полюсами ототожнення та розрізнення. На рівні самопереживання – в автоконсюмеризмі: модусі існування, при якому самість переживається за логікою споживання і знецінюється без постійної ідентифікаційної адаптації. На рівні середовища – у дифузії реального і віртуального, що позбавляє ідентичність стабільного ґрунту й атрофує фантазію як лабораторію можливого. На рівні соціальному – в ерозії ідентифікаційних категорій, стагнації колективних наративів і виснаженні соціальних сил через розпорошену активність.

Наскрізною рисою описаних процесів є те, що гіперідентичність підриває солідарність не ззовні, а зсередини – як трансформація самого процесу самоідентифікації, що робить солідарність структурно проблематичною. Людина не відмовляється від солідарності – вона поступово втрачає ті передумови, на яких солідарність тримається: здатність утримувати спільність і відмінність одночасно, розрізняти близьке і далеке, бути присутньою у зв'язку достатньо довго, щоб він набув ваги зобов'язання.

Якщо флуктуації є наслідком перетворення ідентифікаційних процесів на самоціль, то шлях відновлення балансу, ймовірно, пролягає через повернення їм інструментальної функції – підпорядкування ототожнення і розрізнення проєкту самості, а не навпаки. Окреслення конкретних стратегій такого повернення – як індивідуальних, так і колективних – є завданням, що виходить за межі цього дослідження.

Перспективи подальших досліджень пов'язані, зокрема, з емпіричною верифікацією запропонованих концептів – зі з'ясуванням того, як флуктуації ототожнення-розрізнення проявляються в конкретних соціальних практиках, цифрових середовищах, політичних рухах. Особливої уваги заслуговує аналіз специфіки гіперідентичності в умовах воєнного конфлікту – ситуації, в якій потреба в солідарності стає екзистенційною, а традиційні ідентифікаційні категорії водночас

знають радикального перевизначення. Нарешті, потребує поглиблення зв'язків між автоконсюмеризмом і цифровою економікою уваги – тим механізмом, що, можливо, є одним із головних двигунів гіперідентичності в її сучасних формах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gallup & Meta. The Global State of Social Connections. 2023. URL: <https://www.statista.com/chart/31243/respondents-who-feel-fairly-or-very-lonely/>
2. United Nations. New UN Report Warns of Global Social Crisis Driven by Insecurity, Inequality, and Distrust. April 2025. URL: <https://www.un.org/en/desa/new-un-report-warns-global-social-crisis-driven-insecurity-inequality-and-distrust>
3. World Values Survey. Inglehart-Welzel Cultural Map. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>
4. Our World in Data. The Rise of Living Alone. URL: <https://ourworldindata.org/living-alone>
5. Santos H. C., Varnum M. E. W., Grossmann I. Global Increases in Individualism. Psychological Science. 2017. URL: <https://www.psychologicalscience.org/news/releases/individualistic-practices-and-values-increasing-around-the-world.html>
6. Пікер П. Сам як інший / пер. із фр. В. Андрушка, О. Сирцової. Київ : Дух і Літера, 2000. 458 с.
7. Taylor C. Sources of the Self: Making the Modern Identity. Cambridge : Harvard University Press, 2001. 616 p.
8. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. 3rd ed. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 2007. 307 p.
9. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Основи, 2004. 230 с.
10. Bauman Z. Consuming Life. Cambridge : Polity Press, 2007. 168 p.
11. Han B.-C. The Burnout Society / transl. by E. Butler. Stanford : Stanford University Press, 2015. 72 p.
12. Honneth A. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts / transl. by J. Anderson. Cambridge : MIT Press, 1995. 215 p.
13. Rosa H. Social Acceleration: A New Theory of Modernity / transl. by J. Trejo-Mathys. New York : Columbia University Press, 2013. 512 p.
14. Stiegler B. Technics and Time, 2: Disorientation / transl. by R. Beardsworth, G. Collins. Stanford : Stanford University Press, 2009. 285 p.
15. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-те вид., випр. і допов. Київ : КНТ, 2023. 405 с.
16. Лютий Т. В. Двійництво як множинна ідентичність. Ідентичність людини: філософсько-антропологічний аналіз : монографія / В. П. Загороднюк, Г. І. Шалашенко, В. В. Козачинська та ін. Київ, 2023. С. 88–108.
17. Дзюбань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. Інформація і право. 2021. № 2. С. 9–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2021_2_3
18. Філософія. Криза ідентичності: історико-філософський контекст / В. В. Лях, А. В. Ільїна, О. М. Йосипенко та ін. ; відп. ред. В. В. Лях. Київ, 2021. 401 с.
19. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
20. Virilio P. The Aesthetics of Disappearance / transl. by Ph. Beitchman. Los Angeles : Semiotext(e), 2009. 132 p.
21. Turkle S. Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet. New York : Simon & Schuster, 1995. 347 p.

REFERENCES

1. Bauman, Z. (2007). Consuming life. Polity Press.
2. Baudrillard, J. (2004). Symuliakry i symuliatsiya [Simulacra and simulation] (V. Khovkhun, Trans.). Osnovy. (Original work published 1981)
3. Dzioban, O. P. (2021). Tsyfrova liudyna yak filosofska problema [Digital human as a philosophical problem]. Informatsiia i pravo, 2, 9–19. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2021_2_3
4. Gallup & Meta. (2023). The global state of social connections. <https://www.statista.com/chart/31243/respondents-who-feel-fairly-or-very-lonely/>

5. Han, B.-C. (2015). *The burnout society* (E. Butler, Trans.). Stanford University Press.
6. Honneth, A. (1995). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts* (J. Anderson, Trans.). MIT Press.
7. Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu [Critique of pure reason]* (I. Burkovskiy, Trans.). Yunivers. (Original work published 1781/1787)
8. Liutyi, T. V. (2023). *Dviisnytstvo yak mnozhydna identychnist [Duality as multiple identity]*. In V. P. Zahorodniuk, H. I. Shalashenko, V. V. Kozachynska et al., *Identychnist liudyny: filosofsko-antropolohichniy analiz* (pp. 88–108).
9. Liakh, V. V., Ilina, A. V., Yosypenko, O. M., Liubyvyi, Ya. V., Raida, K. Yu., Samchuk, R. V., Sytnichenko, L. A., Usyk, A. V., & Shevchenko, S. L. (2021). *Filosofia. Kryza identychnosti: istoryko-filosofskiy kontekst [Philosophy. The crisis of identity: Historical-philosophical context]* (V. V. Liakh, Ed.).
10. MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd ed.). University of Notre Dame Press.
11. Our World in Data. (n.d.). *The rise of living alone*. <https://ourworldindata.org/living-alone>
12. Ricoeur, P. (2000). *Sam yak inshyi [Oneself as another]* (V. Andrushko & O. Syrtsova, Trans.). *Dukh i Litera*. (Original work published 1990)
13. Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity* (J. Trejo-Mathys, Trans.). Columbia University Press.
14. Santos, H. C., Varnum, M. E. W., & Grossmann, I. (2017). *Global increases in individualism*. *Psychological Science*. <https://www.psychologicalscience.org/news/releases/individualistic-practices-and-values-increasing-around-the-world.html>
15. Stiegler, B. (2009). *Technics and time, 2: Disorientation* (R. Beardsworth & G. Collins, Trans.). Stanford University Press.
16. Taylor, C. (2001). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.
17. Turkle, S. (1995). *Life on the screen: Identity in the age of the internet*. Simon & Schuster.
18. United Nations. (2025, April). *New UN report warns of global social crisis driven by insecurity, inequality, and distrust*. <https://www.un.org/en/desa/new-un-report-warns-global-social-crisis-driven-insecurity-inequality-and-distrust>
19. Virilio, P. (2009). *The aesthetics of disappearance* (Ph. Beitchman, Trans.). Semiotext(e).
20. World Values Survey. (n.d.). *Inglehart-Welzel cultural map*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=Findings>
21. Khamitov, N. V. (2023). *Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu [Philosophical anthropology: Current problems. From the theoretical to the practical turn]* (5th ed., rev. and enl.). KNT.

Lempii Anton Olehovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Lecturer at the Department of Socio-Economic Disciplines
Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevsky
Hrushevskoho Square, 1, Bar, Ukraine
orcid.org/0009-0002-2791-565X

“HYPERIDENTITY” AND “AUTO-CONSUMERISM” IN THE ERA OF THE CRISIS OF SOLIDARITY

The article provides a philosophical-anthropological analysis of the phenomenon of hyperidentity as a factor in the crisis of social solidarity in contemporary societies. Hyperidentity is conceptualized not merely as an individual psychological condition but as a structural transformation of the very process of self-identification, affecting the person’s capacity to form stable social bonds, collective narratives, and solidary communities.

The relevance of the study is determined by the deepening contradiction between the growing need for collective action in the face of global challenges – climate change, migration crises, armed conflicts – and the progressive atomization of society, recorded by international research as a systemic erosion of social cohesion.

The purpose of the study is to reveal the mechanism of identification-differentiation fluctuations, to conceptualize the phenomena of hyperidentity and auto-consumerism of the Self, and to analyze the diffusion of the real and the virtual as a specific condition of identity formation in the contemporary world.

The results demonstrate that hyperidentity arises from the transformation of identification and differentiation processes from means of selfhood formation into self-sufficient ends, generating pendulum-like fluctuations between the poles of belonging and autonomy. It is shown that auto-consumerism of the Self alters the structure of self-experience according to the logic of consumption, while the diffusion of the real and the virtual atrophies fantasy as a condition of narrative identity. The erosion of identificatory categories and the stagnation of collective narratives are analyzed as social consequences of hyperidentity.

The conclusions emphasize that hyperidentity undermines solidarity not from without but from within – as a transformation of self-identification that renders solidarity structurally problematic. Prospects for empirical verification of the proposed concepts and for the analysis of hyperidentity under conditions of armed conflict are outlined.

Key words: hyperidentity, crisis of solidarity, identification-differentiation, fluctuations, auto-consumerism of the Self, hyperreality, diffusion of the real and the virtual, narrative identity, collective narratives, identificatory categories, social atomization.

Дата першого надходження статті до видання: 15.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 141.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.3>**Покровський Анатолій Миколайович**

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Харківського національного університету радіоелектроніки

просп. Перемоги, 14, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-4297-4095

СОЦІАЛЬНА МАШИНА ЯК МОДУС ПОСТАВА В ТЕХНОГЕННОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність. В умовах техногенного суспільства соціальна реальність все більшою мірою визначається складними системами, що інтегрують технологічні, інституційні та комунікативні процеси. Ці системи набувають квазі-автономного характеру і формують форми досвіду, які не зводяться до безпосередньої діяльності суб'єктів. У зв'язку з цим виникає необхідність філософського аналізу соціальної машини як структури, що визначає способи організації та сприйняття соціального світу.

Ціль. Метою дослідження є феноменологічний аналіз соціальної машини як онтологічної структури та пізнавального інструменту, а також її інтерпретація як модуса постава (*Gestell*) у філософії техніки М. Хайдеггера.

Методи. Методологічну основу становить феноменологічний підхід, орієнтований на виявлення до-рефлексивних структур досвіду та умов можливості розуміння. Додатково застосовується порівняльно-теоретичний аналіз, що включає елементи марксистської теорії відчуження, класичної соціології та системної теорії, що дозволяє розглянути соціальну машину у міждисциплінарній перспективі.

Результати. Встановлено, що концепт соціальної машини має подвійний статус – онтологічний та аналітичний: з одного боку, він описує реальні процеси інституціоналізації, стандартизації та технологізації соціальних взаємодій, з іншого – постає як інструмент виявлення умов їх можливості. Показано, що соціальна машина функціонує як структура, що самовідтворюється, укорінена в повсякденних практиках і має специфічну форму об'єктивності, сприймається як зовнішня і примусова.

На основі аналізу філософії техніки Хайдеггера обґрунтовано, що соціальна машина може бути інтерпретована як модус постава, в рамках якого соціальна реальність розкривається як сукупність ресурсів, що підлягають обліку, управлінню та оптимізації. Виявлено, що в умовах цифровізації дана логіка посилюється: соціальні відносини, комунікації та форми суб'єктивності все більшою мірою переводяться у формат даних та алгоритмів, що веде до зростання непрозорості соціальних процесів та посилення їхньої автономії.

Додатково показано, що соціальна машина містить внутрішню структурну напругу між тенденцією до тоталізації та неможливістю повного замикання. В результаті зберігається можливість рефлексії та критичної дистанції.

Ключові слова: соціальна машина, техніка, постав (*Gestell*), феноменологія, техногенне суспільство, відчуження, соціальна реальність.

Вступ. Розвиток сучасного техногенного суспільства характеризується як ускладненням технологічних систем, так і глибокою трансформацією структури соціальної реальності. Людське існування все більшою мірою опосередковується комплексами відносин, процесів та механізмів, які виходять за межі безпосереднього сприйняття та набувають квазі-автономного характеру. Ці структури не зводяться до окремих інститутів або технологічних пристроїв, а утворюють цілісну систему, що визначає форми дії, мислення та сприйняття. В цілому, зрозуміло, процеси

впорядкування є базовим принципом структуризації соціальних систем [1; 2], але в умовах техногенного суспільства ці процеси принципово поглиблюються.

У цьому контексті особливої значущості набуває концепт «соціальної машини», що дозволяє зафіксувати специфічну форму об'єктивності соціальної реальності [3]. Мова йде про об'єктивність, яка не є природною, але переживається як така, оскільки вкорінена у повсякденних практиках та відтворюється через них. В такому розумінні поняття другої природи набуває специфічно безпосереднього значення. Соціальна машина виступає як сукупність механізмів, що забезпечують стійкість та відтворення соціальної системи, структуруючи її ключові аспекти в рутинізованих практиках і формах їх легітимації.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю філософського осмислення тих процесів, що формують підґрунтя суспільства як такого і його сучасного стану, у тому числі форми відчуження як фундаментального виміру людського існування в суспільстві [4]. Традиційні підходи, орієнтовані або на соціально-економічний аналіз, або на опис технологічних змін, виявляються недостатніми для розуміння глибинних підстав цих процесів. У зв'язку з цим виникає необхідність звернення до феноменологічного аналізу концепту соціальної машини. Дослідження спрямоване на виявлення онтологічних підстав соціальної машини та аналіз її ролі у формуванні сучасних форм відчуження.

Мета та завдання. Метою дослідження є феноменологічний аналіз соціальної машини як онтологічної структури та пізнавального інструменту, а також інтерпретація її як модусу постава в умовах техногенного суспільства. Головними завданнями дослідження є: реконструкція генезису концепту соціальної машини у філософській та соціальній теорії; виявлення її онтологічних характеристики та механізмів функціонування через аналіз сутнісного виміру техніки у інтерпретації М. Хайдеггера та розкриття взаємозв'язку концептів соціальної машини та постава; визначення ролі соціальної машини у формуванні сучасних форм відчуження.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить феноменологічний підхід, орієнтований на аналіз структур досвіду та способів даності реальності. Увага зосереджена на виявленні тих перед-теоретичних підстав, які визначають можливість розуміння світу. Це дозволяє розглядати соціальну машину не як зовнішню систему, а як структуру, укорінену в самому способі буття у світі.

Додатково використовується міждисциплінарний порівняльно-теоретичний аналіз, що включає елементи марксистської критики відчуження, класичної соціології та сучасної теорії систем. Такий підхід дозволяє розглянути соціальну машину у широкому контексті, виявляючи її зв'язок з економічними, інституційними та технологічними процесами, а також простежити її трансформацію в умовах техногенного суспільства.

Результати. Походження концепту «соціальної машини» пов'язане не з одиничною теоретичною традицією, а з конвергенцією кількох траєкторій розвитку європейської філософії та соціальної теорії XIX–XX століть. У найбільш ранньому вигляді передумови даного концепту можна знайти у класичній соціології, насамперед у роботах Е. Дюркгейма, де соціальна реальність набуває об'єктивного статусу (*sui generis*), а соціальні факти мають примусову силу зовнішнього примусу по відношенню до індивіда. Це передбачає наявність надіндивідуальної структури, що не залежить від волі індивіда, проте організує його поведінку, а ширше – колективні форми буття [5].

З іншого боку розвиток ідеї соціальної машини пов'язаний з марксистською традицією, в рамках якої виникає уявлення про системну зумовленість людського буття. Маркс фактично визначає функціонування системи, в якій індивідуальні дії підпорядковані логіці відтворення надіндивідуальних структур суспільства. Маркс наочно демонструє діалектичний характер відносин між індивідом та суспільством. Особливо важливим тут є поняття «автоматичного суб'єкта» капіталу, що вказує на його квазі-автономний характер функціонування за власною логікою.

У XX столітті ця лінія набуває розвитку в теорії уречевлення Г. Лукача, де соціальна реальність постає як система, в якій відносини між людьми набувають форми відносин між речами

[6]. Тут вже можна говорити про формування уявлення про соціальну машину як структуру, яка об'єктивується та приховує свою власну генетичну зумовленість. Схожі ідеї формують розуміння Жаном Бодрійяром суспільного простору як такого, що зумовлений речовими структурами [7].

Істотний внесок у розробку даного концепту робить системна теорія Н. Лумана, де суспільство описується як самореферентна система комунікацій [8]. У цій перспективі соціальна машина набуває строго операційного характеру: вона складається не з людей, а з комунікацій, які відтворюють самі себе. Індивід виявляється включеним у цю систему як її середовище, але не як її елемент. Це радикалізує уявлення про автономію соціальної структури.

Нарешті, у філософії техніки та постструктуралістській традиції (зокрема, у Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [3]) поняття «машини» набуває онтологічного статусу виробника структур, що лежать в основі суспільної реальності. Хоча ця лінія не збігається повністю з аналізованим підходом, вона посилює розуміння соціальної машини як динамічної та продуктивної системи.

Таким чином, концепт соціальної машини формується на перетині соціології, марксизму, системної теорії та філософії техніки. Його ключова функція полягає в тому, щоб зафіксувати специфічну форму об'єктивності соціальної реальності – об'єктивності, яка не дана безпосередньо, але проявляється через стійкі структури дії та мислення.

Феноменологічний аналіз дозволяє змістити акцент з опису структури соціальної машини до способу її даності. У цьому контексті принципове значення має філософська позиція М. Хайдеггера, у якій техніка інтерпретується не як сукупність інструментів, а як спосіб розкриття буття [9]. Ця теза часто інтерпретується метафорично, тоді як у Хайдеггера йдеться про строго онтологічне розуміння [10].

Сутність техніки, за Хайдеггером, не тотжня її технічності [11]. Це означає, що вона не може бути зведена до сукупності пристроїв або операцій. Техніка є певним способом ставлення до суцього, у якому суще розкривається як доступне для упорядкування, розрахунку і використання. Цей спосіб розкриття Хайдеггер позначає як *Gestell* – постав.

Постав характеризується тим, що він організує суще як *Bestand*, тобто як наявний та придатний для залучення у діяльність і для використання запас. У поставі суще перестає бути тим, що воно є само по собі, і починає розглядатися виключно в перспективі своєї функціональної придатності. І тут йдеться не про суб'єктивну установку людини, а про структуру, яка передує та визначає цю установку. Людина не просто використовує техніку – вона вже завжди знаходиться всередині того способу розкриття, який техніка задає [12].

У цьому контексті соціальна машина може бути інтерпретована як конкретизація поставу на рівні соціальної реальності. Якщо *Gestell* структурує ставлення до суцього в цілому, то соціальна машина відповідно до тієї ж логіки організує відносини між людьми. Вона являє собою систему, в якій соціальні процеси впорядковуються, стандартизуються та підпорядковуються принципам ефективності, керованості та відтворюваності.

Таке розуміння дозволяє вийти за межі інструменталістських та соціологізуючих трактувань соціальної машини. Вона перестає бути метафорою складності суспільства та стає онтологічною структурою, що визначає спосіб існування соціального. У цьому сенсі соціальна машина не є частиною техніки – вона є формою прояву сутності техніки в соціальній сфері, технікою колективного існування людини в тій мірі, в якій форми такого існування втратили безпосередню вкоріненість в індивідуальній суб'єктності.

В рамках постави соціальні відносини починають сприйматися як ресурси. Комунікації, дії, навіть суб'єктивні переживання стають елементами системи, які підлягають обліку, аналізу та оптимізації. Проте цей процес не зводиться і до технологічного детермінізму. Йдеться про глибшу зміну способу розкриття соціальної реальності. Соціальна машина як постав не просто використовує технології та впорядковує структури, а структурує саму можливість їх використання. Вона задає ті рамки, в яких технології набувають сенсу.

У цьому контексті відчуження набуває специфічної форми. Якщо в класичній марксистській теорії воно пов'язане з економічними відносинами, то тут воно вкорінене в самому способі

розкриття реальності. Людина стикається не просто із зовнішніми структурами, але зі світом, який вже заздалегідь інтерпретований як система ресурсів. Це означає, що відчуження стає онтологічним: воно зачіпає як відносини між суб'єктом і об'єктом, так і саму структуру їх розрізнення.

Соціальна машина функціонує через механізми, які роблять її власну структуру невидимою, у тому числі тому, що ці механізми відтворюють і структури самоопису. Вона відтворюється через повсякденні практики, інституційні форми та технологічні системи, не протиставляючись індивіду безпосередньо та не вимагаючи явної рефлексії. Фундаментальні структури буття залишаються прихованими саме тому, що вони є умовою можливості будь-якого досвіду.

При цьому соціальна машина не статична. Вона динамічна і здатна до трансформації, проте ці трансформації відбуваються теж в межах логіки постава. Саме тому зміни, спрямовані на гуманізацію чи демократизацію суспільства, часто відтворюють базові структурні принципи, змінюючи лише зовнішні форми їх прояву. Нові елементи вбудовуються в фундаментальні структури, не змінюючи їх принципи. Інтерпретація соціальної машини як поставу дозволяє виявити її сутність не просто як сукупність соціальних структур, а як спосіб організації соціальної реальності, в рамках якого все соціальне розкривається як поставленість в готовність. Це розкриття визначає як зовнішні форми суспільства, так і внутрішні структури досвіду. Концепт соціальної машини, що інтерпретується через категорію постава, дозволяє не тільки описувати сучасні форми соціальної реальності, але й виявляти їх онтологічні підстави. Це робить його важливим інструментом філософського аналізу в умовах техногенного суспільства, де межа між соціальним і технічним дедалі більше розмивається, а сама соціальна реальність все більшою мірою визначається логікою техніки.

Разом з тим, як вказує Хайдеггер, у самій сутності постава полягає можливість його подолання. Ця можливість не пов'язана з відмовою від техніки, але передбачає зміну способу ставлення до неї. У контексті соціальної машини це означає необхідність рефлексії тих основ, які роблять можливим та необхідним саме її існування як постава. Інтерпретація соціальної машини як модуса постава необхідно вимагає уточнити механізм її відтворення. На відміну від класичних уявлень про соціальні структури як стійкі інститути, соціальна машина функціонує насамперед як процесуальна система, що відтворює себе через повсякденні практики. Це означає, що її існування залежить від ступеня її усвідомленого визнання з боку суб'єкта: чим менше вона рефлексується, тим ефективніше (в критеріях самої машини) вона функціонує.

З феноменологічної точки зору це відповідає структурі дорефлексивного досвіду. Соціальна машина закріплюється на рівні «очевидно зрозумілого» і тим самим уникає проблематизації. У термінах М. Хайдеггера йдеться про модус повсякденності (*Alltäglichkeit*), в якому світ сприймається як вже впорядкований певним (об'єктивним) чином і зрозумілий [13]. Саме в цьому модусі постав проявляє свою максимальну непрозору ефективність: він не нав'язується ззовні, а збігається із самим способом орієнтації у світі, є формою самосвідомості.

Важливим аспектом є те, що соціальна машина, яка є структурою соціальності, не потребує централізованого керування у традиційному сенсі. Її регулятивні механізми розподілені та вбудовані у структури дії. Тут виявляється зв'язок з аналізом влади у Мішеля Фуко, який показує, що влада у сучасному суспільстві функціонує не через зовнішній примус, а як мережа відносин, що пронизують соціальний простір [14] і формують розподілені мережі впливу та діяльності, що примушують через долучення. Соціальна машина у цьому контексті постає як середовище, в якому влада реалізується через нормалізацію, стандартизацію та дисциплінарні практики, а не заборони. Якщо у класичних дисциплінарних системах контроль здійснювався через інституційні форми, то сучасна соціальна машина інтегрує ці функції в технологічні системи. Це призводить до зменшення та пом'якшення зовнішнього контролю та інтенсифікацію внутрішньої саморегуляції – але не як суб'єктивно-усвідомленої активності, а опосередковано відтворюючи техногенні структури діяльності та мислення.

Це надає додаткового виміру для розуміння зв'язку із поставом. Технологічні системи не просто забезпечують виконання соціальних функцій, але структурують можливість дії. Вони

задають формати взаємодії (відносини), обмежують вибір та спрямовують поведінку. В результаті людина виявляється включеною в систему, яка визначає не тільки результати її дій, умови їх здійсненності, але й розуміння їх сутності, цілей та особистісного змісту.

У цьому сенсі соціальна машина функціонує як система попереднього структурування не тільки діяльності, але й досвіду. Вона предикторно визначає, які форми досвіду є можливими, припустимими, ієрархію значущості. Це відповідає хайдеггерівському розумінню сутності розкриття: світ не просто даний, він завжди розкривається певним чином. Соціальна машина як постав задає цей спосіб розкриття.

Особливе значення має питання про співвідношення соціальної машини та суб'єктивності. У традиційних філософських моделях суб'єкт сприймається як джерело дії та сенсу. Однак у рамках аналізованої концепції суб'єкт виявляється похідним від структур, у яких він функціонує. Таке розуміння загалом притаманно структурному підходу у соціальній думці. Поглиблене розуміння цієї тези вказує на принципову зумовленість індивіда структурами систем, до яких він залучений своєю діяльністю, хоча це і не означає, що суб'єктність як така в принципі неможлива. Мова йде про комбінацію зумовлюючих факторів та суб'єктивної спонтанності. Луман, наприклад, розглядає свідомість та комунікацію як різні системи, кожна з яких функціонує за власними законами [8]. У цьому контексті суб'єкт не контролює соціальну машину, а лише сполучається з нею. Феноменологічно це розкриває діалектичний зв'язок індивідуального досвіду та структурованих соціальних форм, які є його продуктом і умовою.

Проте загальний вектор розвитку соціальної машини передбачає домінацію зумовлюючих структур, що особливо наочно можна спостерігати на прикладі цифровізації. Сучасні технологічні платформи задають не тільки канали комунікації, але й форми, в яких інформація подається, поширюється та інтерпретується. Це соціальний постав у його найбільш наочному прояві: соціальна машина функціонує максимально наочно, але, в той же час, практично непомітно, тому що вплив структуруючих механізмів здійснюється безпосередньо через форми долучення та канали комунікації.

Ця уніфікована підручна непрозорість породжує новий вимір відчуження. Якщо в індустріальному суспільстві відчуження було пов'язано з поділом праці та втратою контролю за процесом виробництва, але самі ці механізми могли бути усвідомлені, то у інформаційно-технологічному суспільстві відчуження пов'язано з втратою не тільки контролю, але й розуміння тих структур, які структурують соціальну реальність. Людина стикається з результатами роботи системи, не маючи уявлення про її внутрішню логіку.

Відчуження посилюється тим, що соціальна машина як постав прагне до максимальної ефективності та передбачуваності. Будь-які форми невизначеності розглядаються як такі, що підлягають усуненню. Логіка постава призводить до системного скорочення простору можливостей, редукуючи його до набору наперед заданих опцій, що сприймається як гарантія особистісної свободи. У цьому є, наприклад, сутність суспільства споживання.

У цьому контексті можна говорити про структурну редукцію людського досвіду. Соціальна машина відбирає та закріплює лише ті форми, які відповідають її власній логіці. А так як ця логіка непрозора для індивіда і, до того ж, вбудована в його особисті структури світорозуміння, це призводить до стандартизації поведінки, яка сприймається як форма індивідуалізації, уніфікації сприйняття та зменшення точок зору, що визначається як плюральність, зниження варіативності соціальних практик. Людське існування все більшою мірою набуває характеру функціонування.

Проте важливо відзначити, що дана система не є повністю замкненою. Її відтворення залежить від участі суб'єктів, що відкриває можливість змін. Однак ці зміни не можуть бути зумовлені зовнішніми стосовно системи факторами. Феноменологічний аналіз дозволяє виявити точки, у яких соціальна машина може бути предметом рефлексії. Це, насамперед, ситуації збою, кризи чи невідповідності, коли звичні структури перестають функціонувати. У такі моменти з'являється можливість розкриття умовності та історичності наявних домінуючих структур повсякденності. В цьому сенсі сучасність як час комплексної кризи, викликаной перебудовою суспільної системи, надає унікальні можливості, бо саме новітній інформаційний простір,

демонтуючи та переформатуючи широкий спектр традиційних структур, робить їх механізми максимально придатними для аналізу.

Проте таку можливість не гарантовано. Навпаки, тенденції розвитку техногенного суспільства вказують на подальше посилення соціальної машини як постава. Це пов'язано з зростанням складності, збільшенням обсягу даних і посиленням залежностей від технологічних інфраструктур. У термінах Хайдеггера, вирішальною є зміна способу розкриття. Постава не є єдиним можливим способом, але він домінує у сучасності. Проте усвідомлення поставу як домінуючого способу розкриття відкриває можливість його долання.

Продуктивність концепту соціальної машини та його інтерпретації як постава визначається тим, що він дозволяє утримувати аналіз одночасно на двох рівнях: емпіричному та онтологічному. З одного боку, він фіксує реальні, безпосередньо дані процеси – інституціоналізацію, технологізацію, цифровізацію соціальних взаємодій. З іншого боку, він вказує на спосіб їхнього онтичного розкриття, що не тільки формує структури процесів, але зумовлює саму їх можливість бути розкритими саме в таких структурних формах.

У цьому сенсі соціальна машина перестає бути об'єктом серед інших об'єктів соціальної теорії. Вона є теоретичним конструктом, спрямованим на виявлення тих умов, за яких соціальна реальність набуває об'єктивного змісту. Її функція – не стільки опис, скільки експлікація прихованих підстав, виведення соціальної сутності з її непрозорої прихованості. Однак, враховуючи, що соціальна машина є структурою, що збігається з горизонтом досвіду, вона не може бути повністю схоплена у межах цього досвіду. Будь-яка спроба її опису неминуче здійснюється зсередини тих самих структур, що підлягають аналізу. Це є ще однією підставою для використання саме феноменологічного підходу, загальним положенням якого є розуміння, що умови можливості досвіду не можуть бути подані як його об'єкти.

Отже, притаманна концепту соціальної машини рефлексивна замкненість є не його недоліком, а єдиною можливістю його адекватної розбудови: він вказує на структуру, яка включає в себе і сам акт вказівки. Це не робить його марним, але потребує специфічного застосування. Він не є засобом остаточного пояснення, а має розглядатися як інструмент, що виявляє проблемне поле. Інтерпретація соціальної машини як постава посилює цю специфіку. Якщо постав є методом розкриття буття, він не може бути повністю представлений як предмет аналізу без втрати своєї специфіки. Будь-який його опис вже відбувається в рамках певного способу розкриття і тому не є нейтральним.

Це призводить до принципового висновку: критика соціальної машини не може бути зовнішньою щодо неї. Вона має здійснюватися як іманентна рефлексія, спрямована на виявлення тих моментів, у яких структура дає збій чи виявляє свою умовність. Саме в цих точках виникає можливість розрізнення того, що є необхідним, і тим, що є результатом певного способу організації. В цьому контексті особливого значення набуває різниця між функціонуванням і змістом. Соціальна машина як постав орієнтована на забезпечення функціонування: вона прагне мінімізації невизначеності як умови відтворюваності та ефективності. Проте сенс не зводиться до функціонування. Він є початковим джерелом функціонування, але може втрачатись у процесі розгортання структур його репрезентації та реалізації. Знов проявиться він здатен у ситуаціях, коли структура втрачає видимість прозорості, що і повинно бути предметом питання.

Соціальна машина як концепт і як онтологічний горизонт в процесуальному сенсі містить у собі внутрішню напругу між тенденцією до замикання та можливістю розмикання. Вона прагне тоталізації, підпорядкування всіх форм досвіду, але реалізація такої тотальності повинна повністю усунути можливість рефлексії. Однак сама соціальна машина існує не як чисто формальна система, а як система, що спирається на розуміння. Будь-які норма чи правило функціонують лише остільки, оскільки вони інтерпретуються у конкретних ситуаціях їх застосування. Як показує аналіз дотримання правила у Л. Вітгенштейна, ніяке правило не містить умов власного застосування, оскільки «ніякий курс дії не може бути визначений правилом» [15]. В інтерпретації С. Крипке це означає, що немає факту, який сам по собі міг би гарантувати правильність застосування правила [16, pp. 7–54]. Ця напруга проявляється і у відношенні між

соціальною машиною та технікою. Якщо розглядати техніку як постав, вона встановлює загальний обрій, у межах якого соціальна машина функціонує. Проте сама техніка не вичерпується цим обрієм. Хайдеггер показує, що у сутності техніки укладено можливість іншого розкриття, не зведеного до логіки ресурсу. Це означає, що навіть в умовах домінування постава зберігається можливість альтернативних способів ставлення до світу.

Логіка соціальної машини прагне універсалізації, проте стикається з межами, пов'язаними із самою структурою людського існування. Ці межі проявляються у неможливості повної редукції досвіду до функціональних схем, у збереженні надмірності сенсу стосовно системи. Концепт соціальної машини дозволяє не тільки описувати механізми відчуження, але й виявляти їх межі. Він вказує на різницю між тим, що відчужується, і тим, що підлягає відчуженню та залишається поза цим процесом.

Висновки. Соціальна машина постає як амбівалентна структура, що має подвійний статус. Вона є умовою можливості соціального існування та водночас джерелом його обмежень. Її інтерпретація через категорію постава дозволяє виявити її сутнісний бік, але також вказує на межі цієї інтерпретації. Тим самим стає можливим точніше визначення місця цього концепту у філософському аналізі. Він не замінює інші підходи, але доповнює їх, дозволяючи утримувати зв'язок між соціальним, технічним та онтологічним вимірами. У разі техногенного суспільства, де ці виміри дедалі більше переплітаються, така перспектива виявляється необхідною.

Соціальна машина є фундаментальною структурою соціальної реальності, що забезпечує її відтворення і одночасно породжує форми відчуження. У феноменологічній перспективі вона постає як спосіб організації буття-в-світі, що визначає горизонти сприйняття та розуміння. В умовах техногенного суспільства соціальна машина тісно пов'язана з технікою і набуває характеру тотальної системи опосередкування. Це призводить до посилення відчуження та втрати прозорості соціальних процесів. Концепт соціальної машини має значний пізнавальний потенціал, дозволяючи аналізувати складні форми соціальної реальності та виявляти їх онтологічні підстави. Його використання в рамках феноменологічного підходу відкриває перспективи для подальшого дослідження взаємозв'язку між технікою, соціальністю та людським існуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Giddens, A. *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press, 1984. 402 p.
2. Berger, P.L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books, 1966. 219 p.
3. Deleuze, G., & Guattari, F. *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia* (R. Hurley, M. Seem, & H. R. Lane). University of Minnesota Press, 1983. 400 p.
4. Pokrovskiy, A. *The question of alienation: the problem of ontological reconstruction of a fragmented concept*. The Journal of V.N Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science», (71), 2025. P. 6-14. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-01>
5. Durkheim, E. *The rules of sociological method*. Free Press, 1982. 264 p.
6. Lukács, G. *History and class consciousness*. MIT Press, 1971. 356 p.
7. Baudrillard, J. *The system of objects* (J. Benedict, Trans.). Verso, 2005, 224 p.
8. Luhmann, N. *Social systems*. Stanford University Press, 1995. 627 p.
9. Heidegger, M. *The question concerning technology and other essays*. Harper & Row, 1977. 182 p.
10. Zwart, H. *Coming to terms with technoscience: The Heideggerian way*. Human Studies, 2020, 43. 385–408. DOI: 10.1007/s10746-020-09554-3
11. Simondon, G. *On the mode of existence of technical objects*. Univocal Publishing, 2017. 344 p.
12. Zhang, Q. . Technology and Existence: A Critique of Human Enhancement Based on Heidegger. *Sociology, Philosophy and Psychology*, 2(2), 2025. P.1-9. <https://doi.org/10.70267/spp.v2n2.0109>
13. Heidegger, M. *Being and time*. Harper & Row, 1962. 589 p.
14. Foucault, M. *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books, 1977. 333 p.
15. Wittgenstein, L. *Philosophical investigations* (Rev. 4th ed.). Wiley-Blackwell, 2009. 405 p.

16. Kripke, S. A. *Wittgenstein on rules and private language*. Harvard University Press, 1982. 151 p.

REFERENCES

1. Giddens, A. *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press, 1984. 402 p. [in English]
2. Berger, P.L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books, 1966. 219 p. [in English]
3. Deleuze, G., & Guattari, F. *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia* (R. Hurley, M. Seem, & H. R. Lane). University of Minnesota Press, 1983. 400 p. [in English]
4. Pokrovskiy, A. *The question of alienation: the problem of ontological reconstruction of a fragmented concept*. The Journal of V.N Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science», (71), 2025. P. 6-14. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2025-71-01> [in English]
5. Durkheim, E. *The rules of sociological method*. Free Press, 1982. 264 p. [in English]
6. Lukács, G. *History and class consciousness*. MIT Press, 1971. 356 p. [in English]
7. Baudrillard, J. *The system of objects* (J. Benedict, Trans.). Verso, 2005, 224 p. [in English]
8. Luhmann, N. *Social systems*. Stanford University Press, 1995. 627 p. [in English]
9. Heidegger, M. *The question concerning technology and other essays*. Harper & Row, 1977. 182 p. [in English]
10. Zwart, H. *Coming to terms with technoscience: The Heideggerian way*. Human Studies, 2020, 43. 385–408. DOI: 10.1007/s10746-020-09554-3 [in English]
11. Simondon, G. *On the mode of existence of technical objects*. Univocal Publishing, 2017. 344 p. [in English]
12. Zhang, Q. . *Technology and Existence: A Critique of Human Enhancement Based on Heidegger*. *Sociology, Philosophy and Psychology*, 2(2), 2025. P.1-9. <https://doi.org/10.70267/spp.v2n2.0109> [in English]
13. Heidegger, M. *Being and time*. Harper & Row, 1962. 589 p. [in English]
14. Foucault, M. *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books, 1977. 333 p. [in English]
15. Wittgenstein, L. *Philosophical investigations* (Rev. 4th ed.). Wiley-Blackwell, 2009. 405 p. [in English]
16. Kripke, S. A. *Wittgenstein on rules and private language*. Harvard University Press, 1982. 151 p. [in English]

Pokrovskiy Anatoliy Mykolayovych

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Kharkiv National University of Radio Electronics
Nauky Ave, 14, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4297-4095

THE SOCIAL MACHINE AS A MODUS OPERANDI IN A TECHNOLOGICAL SOCIETY

Relevance. *In the conditions of a technogenic society, social reality is increasingly determined by complex systems that integrate technological, institutional, and communicative processes. These systems acquire a quasi-autonomous character and shape forms of experience that cannot be reduced to the immediate activity of subjects. In this context, there arises a need for a philosophical analysis of the social machine as a structure that determines the modes of organization and perception of the social world.*

Purpose. *The aim of this study is to provide a phenomenological analysis of the social machine as an ontological structure and a cognitive tool, as well as to interpret it as a mode of Gestell (enframing) in Martin Heidegger's philosophy of technology.*

Methods. *The methodological foundation of the study is a phenomenological approach focused on identifying pre-reflective structures of experience and the conditions of the possibility of understanding.*

In addition, a comparative-theoretical analysis is employed, incorporating elements of Marxist theory of alienation, classical sociology, and systems theory, which makes it possible to examine the social machine from an interdisciplinary perspective.

Results. *It has been established that the concept of the social machine has a dual status—both ontological and analytical: on the one hand, it describes real processes of institutionalization, standardization, and technologization of social interactions; on the other hand, it functions as a tool for revealing the conditions of their possibility. It is shown that the social machine operates as a self-reproducing structure embedded in everyday practices and possessing a specific form of objectivity, experienced as external and coercive.*

Based on an analysis of Heidegger's philosophy of technology, it is argued that the social machine can be interpreted as a mode of Gestell, within which social reality is disclosed as a set of resources subject to calculation, control, and optimization. It is further demonstrated that under conditions of digitalization this logic intensifies: social relations, communication, and forms of subjectivity are increasingly translated into the format of data and algorithms, leading to greater opacity of social processes and an усилению of their autonomy.

Additionally, it is shown that the social machine contains an internal structural tension between a tendency toward totalization and the impossibility of complete closure. As a result, the possibility of reflection and critical distance is preserved.

Key words: *social machine, technology, Gestell (enframing), phenomenology, technogenic society, alienation, social reality.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 314.156.(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.4>**Чуйкова Олена Володимирівна**

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, біоетики та іноземних мов
Одеського національного медичного університету
Валіховський провулок, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0002-5796-1112

КОНЦЕПТ «RESSENTIMENT» ФІЛОСОФІЇ Ф. НІЦШЕ У РЕАЛІЗАЦІЇ «ПЛЕБЕЄМ» ТА «АРИСТОКРАТОМ»: МІФ, МІСТЕРІЯ, ЧАС

Актуальність. Сучасна соціальна ситуація занурена у глобальний хаос з інтенціями есхатології, що потребує її осмислення у історико-філософському та антропологічному зламі з акцентом на особистісно-відповідальному «ressentiment» історичних діячів.

Мета: дослідити концепт Ф. Ніцше «ressentiment» у історико-філософському та антропологічному контекстах доби Давньої Еллади, що втілено у таких особах, як Фукідід, Геракліт, Сократ, згідно філософії Ф. Ніцше; винайти історичне підґрунтя містеріальної циклічності хаосу «часу Діоніса», що актуалізовано у сучасності.

Методи: історико-філософський, компаративний, герменевтичний, структурно-типологічний.

Результат. Ф. Ніцше вважає, що «ressentiment» властивий людям низького походження, і яскравим прикладом слугує Сократ, якого німецький філософ осмислює як однозначно негативного персонажа. Фукідід та Геракліт вважаються зразком аристократизму, реалістичності, що доводять їх соціальні та філософські позиції. Проте ми досліджуємо вказаних представників двох верств населення як носіїв двох протилежних міфологем, що протистоять одна одній, але обидві визначили майбутнє суспільства.

Висновки. Досліджено концепт «ressentiment» Ф. Ніцше у історико-філософському та антропологічному контекстах. З'ясовано, що «ressentiment» є однаковим підґрунтям філософських і соціальних позицій Фукідіда, Геракліта, Сократа, незалежно від різниці у верствах суспільства та у ідеологемах, якими вони структурували устрій полісів. Способом «помсти» аристократам було знищення їх родових міфів та пропонування глобального міфічного устрою, шляхом маніпуляцій емоціями, невротичним базіканням. «Помстою» демократичному устрою полісу стало структурування виборів керівників полісів відповідно до хаотичного, ритуального, циклічного «часу Діоніса».

Ключові слова: «ressentiment», «час Діоніса», абстрактна логіка, порядок, реалізм, Ф. Ніцше, структурна типологія, родовий аристократ, плебей, невротичне базікання.

Вступ. В статті розглядається концепт «ressentiment» філософії Ф. Ніцше у історико-філософському та антропологічному контекстах давньої еллінської доби. Ф. Ніцше вважав, що концепт «ressentiment» властивий «моралі рабів», нижчій верстві суспільства, «плебеєм» і особливо деяким її представникам на кшталт «плебея» Сократа, особу якого німецький філософ розглядав відверто негативно. Ми вважаємо, що концепт «ressentiment» без конотацій «моралі рабів» та «плебсу» властивий родовитим аристократам на кшталт Фукідіда та Геракліта, який взагалі належав до царів-жерців, що слугували Аполлону як втіленню порядку. Концепт «ressentiment» у виконанні аристократів втілювався тонко, освічено та законотворчо – через впровадження у організацію суспільства протилежного щодо порядку Аполлона культу Діоніса з його хаотичним циклічним часом, тяжінням до ентропії, розбещеності. Натомість плебей Сократ реалізував власний «ressentiment» щодо аристократів як невротичне базікання, риторичні, логічні, схематичні пастки для свідомості юнаків [1].

Мета і завдання – дослідити концепт «ressentiment» у історико-філософському та антропологічному контекстах доби Давньої Еллади, що втілено у особах Фукідіда, Геракліта, Сократа у філософії Ф. Ніцше; винайти історичне підґрунтя містеріальної циклічності хаосу часу Діоніса, що реалізовано у сучасності.

Актуальність сучасна соціальна ситуація занурена у глобальний хаос з інтенціями есхатології, що потребує її осмислення у історико-філософському та особистісно-відповідальному, антропологічному, зламі.

Методи історико-філософський (досліджуємо концепт «ressentiment» у історії, філософії доби стародавньої Еллади), компаративний (порівнено реалізацію почуття «ressentiment» між представниками родової аристократії та плебсом), герменевтичний (аналізуємо сенси концепту «ressentiment» у текстах Ф. Ніцше), структурно-типологічний (застосовано до аналізу міфологем та розуміння базисних структур устрою суспільства, починаючи з історичної ретроспективи).

Аналіз попередніх досліджень. Існує велика кількість наукових праць, в яких досліджено філософія Ф. Ніцше, враховуючи концепт рессентименту. Ми звертаємось до декількох праць, які, на нашу думку, концептуально стоять ближче до нашого дослідження. Нам важливе подібна до нашої концепції пролонгація почуття рессентименту у організацію суспільного життя, що ми знаходимо у статті О. Монятовської «Феномен ресентименту в культурі: Ніцше, Шелер, Фукуяма» [2, с. 184]. Зосередження на антропологічному аспекті ресентименту статті М. Сігельнікової «Ресентимент як визначальна риса ніцшеанської людини», де авторка підкреслює дуальність, суперечливість людської природи та притаманність почуття ресентименту всілякій людині [3, с. 100], нами використовується аналогічним чином.

Проте ми відкидаємо феноменологічний бік розгляду почуття ресентименту, а також нам не потрібна психологія вказаного феномену. Наше дослідження зосереджено на антропологічному соціально-філософському, історично-філософському зламі ресентименту двох верств суспільства стародавнього полісу. Обидві авторки згадують «екстравертний ресентимент», що руйнує саму людину [2; 3]. На нашу думку, «саморесентимент» властивий Сократу, що доводить його смерть.

Стаття Р. Данканіч «Культурно-філософські засади кризи класичного мислення у тлумаченні Г. Гадамера» презентує позицію критичного ставлення Ф. Ніцше до особи Сократа, дослідження минулих епох у кризові злами історичного буття, а також ставлення до зміни моралі як такої, що приводить до змін у суспільному бутті [4, с. 186].

Стаття О. Ярош «Містичні тенденції в античній філософії: Геракліт Ефеський» підтверджує низку власних інтерпретацій фрагментів філософа, що дозволяє краще концептуалізувати їх сенси у дослідженні [5].

Ми звертаємось до праці Т. Лютого «Самоперевершення», яке надає інформацію про особисте життя різних періодів творчості Ф. Ніцше, що допомагає побудувати цілісну картину життя та творчості німецького філософа [6]. Ми продовжуємо застосовувати структуралізм в цілому та декілька його ідей як методику дослідження, акцентуючи увагу на діахронічному аспекті аналізу минулого з сьогодення [7; 8; 9].

Результати. Історичним підґрунтям філософії Ф. Ніцше виступає боротьба між родовою аристократією та демосом, тобто тією частиною населення, що було організовано за ознакою зайнятої території, за владу у місті-полісі. Родові аристократи евпатриди були землевласниками, а також були евпатриди, родові аристократи, що переїхали до Афін з Мікенської області через загарбання неї військами дорійців, що створило додаткове навантаження на суспільство.

Історично вказаний період боротьби родової аристократії та демократії відомий як демократичні реформи Солона, що перевели владу у Афінах з пріоритету родовитості на майновий принцип.

Аристократичний рід царів-жерців, до якого належав Геракліт, переїхав через війну з Аттики до Ефесу. Геракліт насправді був жрець, але свої функції він передав брату, щоб вільно зайнятися філософією. Діалектика та метаморфози-перетворення усього в інше називається Логосом-вогнем, циклічністю у філософії Геракліта як ще одного принципу природи. Космогонічні

закони Геракліта серед багатьох включають у себе циклічність разом з боротьбою, вогнем, Логосом, єдністю протилежностей, швидкоплинністю буття, тощо. Фукідід належав до аристократичної родини евпатридів, які володіли золотими копальнями у Фракії та мали шановного предка.

Сократ має демократичне походження: батько був ремісником, мати була акушеркою. За словами Ф. Ніцше, це «плебейське» походження.

На сторінках творів Ф. Ніцше ці дві верстви населення, їх філософські, світоглядні позиції стикнулися як дві протилежні ідеологеми, які борються між собою за майбутнє населення.

Плебейське походження Сократа, за думкою Ф. Ніцше, не дало йому справжньої мудрості та шляхетності духу. Натомість, своїм невротичним базіканням та логічними хитросплетіннями він намагався узяти верх над більш родовитою або заможною людиною. Амбіції Сократа підігрівалися тим фактом, що його обрали одним з архонтів, керівників Афін як наймудрішу людину того часу, за висловом піфійського оракула. Цей факт зменшував дистанцію між верствою «плебсу» та аристократії, що є передумовою для революційного повстання, тож бажання помститися аристократичній верстві у Сократа стало філософською «антропологічною революцією», або «антропологічним поворотом» у філософії.

Ф. Ніцше вважає, що сократичне «пізнай себе» як замкненість у собі самому без пізнання оточуючого світу, уведення у антропологічну філософію принципово невизначеної апорії добра і зла, суха логічність та краснорядство, софістичність, як нестримне, невротичне базікання, несприйняття поезії та, нарешті, метафізична реальність є власною помстою, *ressentiment*'ом Сократа аристократичній верстві [1; 10; 11]. Сократ, як казковий крисолов, звабив, спокусив молодь, синів аристократів своєю метафізичною реальністю та логічним невротичним базіканням, щоб увести від родових традицій, життєстверджуючих інстинктів, діловитості у хибну реальність, у абстракцію, зробити недієздатними, такими, що не відповідають генетиці, визначальним якостям міфічних героїв, прабатьків аристократичних родів [1; 11]. Філософування Сократа є безпосереднім втіленням *ressentiment*'у, а його методи філософування (індукція, маєвтика) є знаряддям *ressentiment*'у [12].

Несприйняття поезії Сократом, за думкою Ф. Ніцше, виявилось у тому, що Платон спалив свої вірші та припинив заняття поезією з вчителем, щоб Сократ допустив його до своєї філософії [13; 1; 10].

Фукідід реформами циклічного часу виборів, законами та діями, а Геракліт своєю філософією як знаряддям *ressentiment*'у за загибель традицій, аристократичних родів з правлінням царів-жерців переводять новий демократичний поліс (після реформ Солона та Клісфена у 6 ст. до н.е. поліс став демократичним) на циклічний есхатологічний час діонісійських містерій. Протилежним *ressentiment*'ом виступає логічне невротичне базікання плебея Сократа, який своєю поведінкою та ідеями намагається помститися залишкам стародавніх царів-жерців, на кшталт Платона. «Сатир», за словами Ф. Ніцше, який відмовляє йому у природі людини, вказуючи на залежність від внутрішнього «демона», який керував усіма думками, поведінкою маєвтика, зробив кар'єру, та взагалі має відразу до Сократа [1].

Солодкомовний плебей Сократ, що приємний у всіляких стосунках, протистоїть лаконічним, стриманим, мудрим, замкненим у собі аристократам Геракліту та Фукідіду зі старих родів, що мають геніями родів міфологічних (для усіх інших) реально існувавших героїв. Протистояння аристократів духу та роду та плебсу у аспекті взаємного ідеологічного соціального *ressentiment*'у постає на сторінках філософії Ф. Ніцше.

Фукідід та Геракліт першими розпочали викладати ідеї, що створені на підставі *ressentiment*'у з приводу жалю та відчуття світової есхатології через низку подій соціально-політичного характеру, які усунули від стародавніх обрядів та відповідальності за суспільне життя на підставі єдиних космологічних законів порядку. В першу чергу, це були жерці, що уклали порядок у відповідності до світового аполлонівського порядку та гармонії.

Атрибути філософії Геракліта – царя-жерця старовинного роду – лук і ліра свідчать, що його рід належав саме Аполлону, про якого з міфології відомо, що він носив з собою лук та ліру.

Перед смертю Геракліт віддав на збереження свої філософські рукописи у храм сестри Аполлона – Артеміди, що був розташований у його власному місті-полісі Ефесі. Відомий вислів Геракліта, що «протилежності збігаються», достатньо в цьому впевнитися, якщо подивитись на «лук та ліру», є свідченням прихованої філософської мудрості аристократичних родів, що у ті давні часи володіли діалектичним законом устрою буття. «Єдність протилежностей», що виражається у струнах ліри та тятіві луку є також виразом світової гармонії, у якій все повинно бути у певній мірі, у балансі, що називається «золотою серединою» (пізніше Аристотель буде оперувати цим поняттям) або «Серединним Шляхом», як у буддизмі, який зародився приблизно у ті самі часи, як і філософія Геракліта, або «дао» як вираз космогонічного балансу сил, що було притаманно філософії відлюдників у найстаріші часи [5].

Отже, у космогонічній філософії гармонії, балансу як виразу золотої середини існування суспільства у цілому та окремо людини самій у собі через гонитву на носіїв та стверджувачів цих давніх космогонічних законів для існування людей залишки нащадків царів-жерців відмовили сучасному їх суспільству з пролонгацією у наше сьогодення.

Геракліт описав інший закон устрою буття, як суцільне протистояння усіх проти усіх, де «війна батько та жрець усього», тобто описав протилежну на сто вісімдесят відсотків ідею, що більше підходила до стихійної «боротьби видів», яка розпочалась у суспільстві у його добу. Відповідно, суспільство, що само стало на рейки війни у кінці часів чекає на «вогонь», що створить «світову пожежу», яка «усіх примирить та розсудить», тобто тотально поглине усе живе на планеті, як глобальна історична есхатологія [5]. Сучасна синергетика підтверджує таку позицію, впроваджуючи твердження, що «всесвіт тяжіє до ентропії». Власне, тяжіння до ентропії у суспільстві розпочалось у часи Геракліта, коли народ відмовився від влади давніх аристократичних родів царів-жерців, що слугували космогонічному закону порядку. Натомість народ почав вважати за правильне керуватися майновим принципом, що доволі стихійний, стрімко змінюється, хаотичний та слугує тваринному «золотому тельцю» замість божественної гармонії.

Фукідід та Геракліт обидва бачать справжню реальність, не віють у метафізичних примарах. Натомість комедія Аристофана «Хмари» зображує Сократа як чудернацького софіста, який у кошику під хмарами вигадує свої метафізичні дурниці.

Ф. Ніцше підбирає декілька порівнянь для Сократа, щоб краще передати своє розуміння його природи. В «Народженні трагедії з духу музики» Сократ, окрім «плебея», що одержимий софістичним базіканням та використовує таку автентичну особливість як помсту аристократам, уводить їх у світ софістичних примар, залишає без волі до життя, до влади, здійснюючи таким чином плебейський «ressentiment» [1].

Ф. Ніцше визначає демонічну природу таланту краснбайства Сократа. Тим більше, що у «Апології Сократа» головний персонаж сам зізнається, що всередині нього сидить «даймон», який керує усіма його думками та словами, поведінкою. Ф. Ніцше самого Сократа називає «демоном», що одержимий софістичною діалектикою та лише лицемірить, як ханжа, з приводу костюмованої, уявної, на кшталт діонісійської, трагедії власного життя [1].

Різниця у тому, що Аполлон надає людям здатність споглядання, а Діоніс – афекти, стихійність, які потрібно не мислити, а переживати і брати з цих станів те, що потрібно для життя, стверджувати волю до життя. А демон Сократ лише виснажує живі сили учнів, нав'язує нежиттєздатні багатогодинні дискусії, які є сухою риторикою, софістичною діалектикою, без надання знання, мудрості, законів життя, чим підрубає життєві інстинкти тих, хто з ним був поруч. Тобто «даймон» не має латинської кальки «геній», а є суцільною істотою, що захопила повністю особистість Сократа через його плебейське бажання здійснити «ressentiment», домінувати над більш обдарованими та аристократичними громадянами.

Риси нежиттєздатності, зацікавленості технологіями, які знищують життєву силу, дієвість, відповідальність вказують на стан розпаду, декадансу у суспільстві та окремої людини. Тому Ф. Ніцше називає Сократа «першим декадентом» на багатьох сторінках «Народження трагедії у духу музики» [1].

Сократ має заздрощі до усього шляхетного, інтелігентного, гарного та нівелює це, як плебей та демон, намагається знищити усе видатне від природи своєю нищівною красномовною риторикою, помститися за власну не гарність, не обдарованість, не шляхетність та інше, чим нагадує Герострата. Лише замість храму Артеміді він руйнує афінське суспільство. Отже, така позиція дійсно відповідає ханжській, декадентській поведінці.

Дуже добре, що талановитий Платон, якого Сократ прийняв в учні лише після знищення ним власних поезій, вчасно залишився без такого вчителя, та зміг свій літературний талант разом зі сакральним знанням, що перейшло до нього по лінії роду царів-жерців втілити у діалоги. Іншими шляхами Платон все ж повернувся до високого жанру трагедії, у якому доля стикається з людиною, провокує людину на нестандартні вчинки та переживання, які змінюють людину, що є реальною, практичною філософією.

Діалектичний схематизм Сократа, що ігнорує живе життя, у Платона перетворився на універсалії, тобто ейдоси, які по суті є пустими структурами, у які повинно вкладатися розмаїття усього існуючого живого життєвого світу. Схематичні універсалії стали метафізикою Платона, тою метафізичною над-реальністю, Гіперуранією, що пізнається як справжня реальність на відміну від емпіричного буття з усіма його негараздами. Ф. Ніцше вважає метафізичну позицію Платона втечею від живого життя, від неоднозначної, подекуди трагічної реальності у примари метафізики [14; 15].

Ф. Ніцше вважає Сократа «демоном софістики», або «демоном раціональності», а Платона просто «боягузом», який ховається від реального життя і стає нездатним впоратися з речами життєвого світу. Логічні схеми Сократа підірвали інстинкти, амбіції, інтуїтивне бачення речей живого життя, тому Платон, Алквіад та інші стали «боягузами», що заховані у філософську «печеру» з її метафізичними універсальними привидами [10].

Міфи стародавнього еллінізму, на які спирається Геракліт та Фукідід, Платон у власній метафізичній філософії намагається змінити на міф глобалізаційний, який втілено у розповідь про Атлантиду. Що за міф у Геракліта і Фукідіда? Це міф про героїчних предків стародавніх аристократичних родів, які як генетичні нащадки і спадкоємники продовжували керувати полісами, виконуючи функцію царів-жерців, вшановуючи своїх та полісних родових покровителів. Геракліт, наприклад був з роду царів-жерців, що шанували Аполлона та його сестру Артеміді, у храмі якої він залишив на зберігання власні твори для нащадків цього культу та суспільства взагалі.

Демократичні полісні реформи припинили вказану форму керування полісом аристократичних родів, після чого відбувся новий оберт реформ. Реформа Фукідіда, який замість порядку Аполлона, який був відторгнений суспільством, надав циклічний містеріальний хаос культу Діоніса як циклічний час виборів керівників полісу. Платон надав глобальний міф про Атлантиду замість навіть власного родового міфу, тому що також був з роду царів, але спокусився культом Сократа. Зрозуміло, чому ми вважаємо міф про Атлантиду глобальним, тому що пірамідальна структура влади, устрою суспільства розрахована не на маленьку етнічну територію, а на планетарний масштаб. Платон відмовився від власного родового міфу під впливом логічного базікання Сократа, яке носить доволі абстрактний характер, що корелює з уніфікованою, стереотипною глобальністю.

Сократичне схематичне краснбайство має ще одну шкоду: воно спрямовано на заперечення міфу. Сократичне діалектичне базікання нівелює міфологему, воно антимифічно та антимифологічно. Проте кожний народ має власний міф, на міфі базується національна традиція, міф є охоронцем традиції і разом з ним автентичності певного народу. Сократ разом з міфом знищує національну традицію та, як наслідок, у перспективі знищується сам народ. Народ без базового міфу починає шукати міфологію у інших кутках світу та збирає їх шматки, як голодна та безпритульна людина. Народ без міфу втрачає свою ідентичність, своє обличчя та стає уніфікованим, глобалізованим, конформним індивідом [11; 12; 16; 17].

Замість національних міфів, що формують традицію певного народу, Платон розробив власний схематичний міф про логічне пізнання. Міф про печеру сконцентрований на проблемі пізнання та має універсальний сенс, що є глобальним для усіх освічених конкретних людей,

але він позбавлений живого життя, він є сухою схемою, дидактичною, силогічною. Міф про «печеру» не може замінити власні народні міфи, що надихають та формують традицію, що передається з покоління до покоління разом з натхненням жити, стверджувати себе, стверджувати інстинкти життя. Міф про «печеру» має сенс лише у класній кімнаті школи або університету як схематична ілюстрація надбання освіти, тобто він суто раціоналістичний, теоретичний та абстрактний. Абстрактне життя замість живого, життєстверджуючого етнос міфу та традиції, що зберігає ідентичність та обличчя, – ось який ідеал філософії Сократа та його учня Платона. Отже, ми бачимо, що у філософії Сократа, написаної Платоном, закладено сучасні схематичні, універсальні, глобалізаційні процеси, що спрямовані на стирання кордонів та обличчя етносів. Носієм міфу постає Діоніс у філософії Ф. Ніцше, так само, як носієм трагедії буття та однією із складових трагедії як виду мистецтва.

Носіями протилежних суспільно-антропологічних концепцій постають Фукідід та Геракліт, що мають сакральне родове знання та водночас є реалістами, та метафізики, діалектики, теоретики Сократ та Платон. Реальність Фукідіда та Геракліта, що мають сміливість не ховатися, а жити у трагічному, приймають трагічність буття як даність. Протиставленням позиції мужнього сприйняття трагічності буття постає метафізичність боягузів, що ховаються від реального життя у примари, як зображено у Сократа у комедії Аристофана.

Таким чином, Ф. Ніцше пише, що сучасний світ у тому вигляді, який він є, – це результат сократизму. Цей вислів йде у протиріччя з нашою думкою, що сучасний світ є результатом реформи Фукідіда щодо переведення виборів керівників полісу на циклічний час діонісійських містерій з автоматичною актуалізацією діонісійських цінностей (екстатичність, хаотичність, розбещеність тощо). Але, якщо у контексті еллінської культури Діоніс протиставлявся та одночасно поєднувався з Аполлоном, то зараз у сучасному світі ми можемо побачити одночасне протиставлення та поєднування Діоніса та Сократа. Тобто Сократ – декадент, софіст, схоласт, діалектик, раціоналіст, «демон», який захопив усю його особистість, може поєднуватися з діонісійським «демоном» хаосу, розбещеності, руйнації.

Сократ та Діоніс є парою ще тому, що представники обох верств базуються на спільному глибинному почутті *ressentiment*'у, яке йде від безпосереднього історичного Сократа до залишків аристократів та від Фукідіда до демократичного полісу. Фукідід увів діонісійський циклічний час містерій як визначальний вибори керівників демократичних полісів. Вибір саме діонісійства не випадковий, тому що Діоніс не еллінський бог, має азійське походження, чужорідний та чужий по духу і змісту, що можна дорівняти до плебейського стану, яким став поліс після реформ Солона та Клісфена. Поєднує цих двох непримиренних супротивників у філософії Ф. Ніцше однаковий негативізм: негативна раціональна діалектика Сократа разом з негативізмом містерій хаосу, смерті, безумства діонісійських містерій, який легітимізував у політиці Фукідід. Разом вони створили «спільну справу» по руйнації суспільств разом з людиною, тож «протилежності створили спільне», якщо перефразувати Геракліта.

Відмінністю залишається міфотворчість діонісійства, на що вказує Ф. Ніцше, та знищення міфу і заміщення його діалектичним, універсальним, раціональним схематизмом сократизму. Таке сполучення нівелювало спочатку еллінізм, а пізніше усі інші народи було включено у глобальний процес хаотизації та нівеляції національних міфів та традицій. Друга відмінність у позиційному характері: з боку діонісійства – це екстатичність, трагізм, життя в усіх його формах, з боку сократизма – це відсутність життя, є лише захмарна метафізика, яку Ф. Ніцше називає «дефектом» разом з нестримним базіканням. На нашу думку, в аспекті нестримного «дефектного» базікання є своєрідна екстатичність Сократа, певне безумство, як захопленість його внутрішнім «демоном», тому на роль сатира у поеті Діоніса він підходить. Ф. Ніцше саме так виражає своє презирство Сократу, не визнаючи у ньому філософа.

Висновки. Отже, за думкою Ф. Ніцше, Сократ є справжнім ханжою, демоном, що сугестивно уводить в оману, софістично маніпулює емоціями та думками людей та виснажує тих, хто з ним спілкується або намагається чомусь навчитися. Він майстерно лицемірить, грає роль вчителя,

а насправді робить людей слабкими, безплідними, нежиттєздатними, як це властиве класичному дрібному «демону».

Натомість, філософська «помста» Геракліта скоріше постає як правильне розуміння метафізичних законів та констатація подій суспільного переходу на хибні, хаотичні закони існування та об'єктивна пролонгація їх наслідків для нащадків у глобальному масштабі.

Сократ з запереченням національного міфу, що є у героїчних предках родових аристократів, та ствердженням схематичних універсалій є за початківцем сучасного глобалізованого, зі стертою самістю, ідентичністю суспільства атомізованих індивідів. Учень Сократа Платон у власній філософії замість національних міфів, що формують традицію певного народу, розробив власний універсальний схематичний міф про теоретичне, логічне пізнання, відомий як «міф про печеру».

Фуکیدід у філософії Ф. Ніцше постає як «аристократ духу», а не лише власного роду, тому має життєстверджуючу натуру, реально, без прикрас, дивиться на життя, відповідно до традицій давньої доби, що засвоїв як нащадок одного з найбагатших родів. Фуکیدід навмисно увів циклічний час Діоніса як структуруючий суспільне життя полісу та організуючий в ньому політичні вибори керівників. Зміна суспільно-політичної систему відповідно до циклічного часу сезонних містерій стала витонченою та впливовою реалізацією ресентимента «аристократа духу» як послідовне продовження вектору відмови суспільства від національних родових міфів, відмови від захисту родових генетичних міфологічних предків, натомість захопившись балачками «дефектного» Сократа та універсальними глобалізованими міфами Платона, що знищують єдність полісу та атомізують людей. Циклічність сезонних містерій як циклічність політичних виборів у полісі Фуکیدіда виступає проти кастових традицій та лінійного часу міфічної Атлантиди Платона та проти метафізичної країни Гіперуранії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніцше Ф. Народження трагедії з духу музики. Львів: Астролябія, 2022. 624 с.
2. Монятовська О. Феномен ресентименту в культурі: Ніцше, Шелер, Фукуяма. *Філософська думка*. 3, 2024. С. 184–192. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.184>
3. Сінельнікова М. Ресентимент як визначальна риса ніцшеанської людини. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 40, 2022. С. 100–106. <https://doi.org/0.30970/PPS.2022.40.12>
4. Данканіч Р. Культурно-філософські засади кризи класичного мислення у тлумаченні Г. Гадамера. *Культурологічний альманах*. (4), 2024. С. 186–195. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024/4/21>
5. Ярош О. Містичні тенденції в античній філософії: Геракліт Ефеський. *Гуманітарний журнал*. 3 – 4, 2011. С. 97 – 105.
6. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ: Темпора, 2016. 978 с.
7. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324 с.
8. Чуйкова О. (2024). Діахронія ретенційної свідомості та наратив «тексту про минуле» П. Рікера та М. Пруста «У пошуках втраченого часу». *Modern science: prospects, innovations and technologies: Scientific monograph. Part 2*, 444, 105–143. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-473-3-21>
9. Чуйкова О. (2025). Лінгво-філософський структуралізм (синхронія та діахронія) концепту «трансцендентальне Его» Е. Гусерля *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation : Conference Proceedings, March 22–23*, 42–45.
10. Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів. Харків: Фоліо, 2020. 192 с.
11. Юнг К.-Г. (2025). Аіон. Нариси щодо символіки самості. Львів: Астролябія. 432 с.
12. Юнг К.-Г. (2018). Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія. 608 с.
13. Ніцше Ф. Весела наука. Харків: Фоліо, 2020. 288 с.
14. Аристотель. Метафізика. Київ, Темпора, 2022. 848 с.
15. Платон. Бенкет. Львів: Видавництво УКУ, 2018. 220 с.
16. Тойнбі А. Дослідження історії. Київ: Основи, 1995. 406 с.
17. Fukuyama F. The end of History and the last Man. *The National Interest*, 1992. 464 p.

REFERENCES

1. Nietzsche F. (2022). *The Birth of Tragedy from the Spirit of Music*. [The Birth of Tragedy from the Spirit of Music]. L'viv: Astrolabiya. 624 s. [in Ukrainian]
2. Mon'atovs'ka O. Fenomen resentymentu v kul'turi: Nitsche, Sheler, Fukuyama. [The phenomenon of resentment in culture: Nietzsche, Sheler, Fukuyama]. *Filosofs'ka dumka*. 3, 2024. С 184–192. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.184> [in Ukrainian]
3. Sinelnikova M. (2022). Resentiment yak viznachal'na risa nitshevs'koyi lyudini. [Resentiment as a defining trait of Nietzschean man]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija filos.-politolog. studiji*. 40. P. 100–106. <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.40.12> [in Ukrainian]
4. Dankanich R. (2024). Kul'turno-filosofs'ki zasady krizy klasychnogo mislennya u tlumachenni G. Gadamera. [Cultural-philosophical foundations of the crisis of classical thinking in the interpretation of G. Gadamer]. *Kul'turologichniy al'manah*. (4). P. 186–195. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024/4/21> [in Ukrainian]
5. Yarosh O. (2011). Mistichni tendentsiyi v antichniy filosofiyi: Heraklit Efes'kiy. [Mystical trends in ancient philosophy: Heraclitus of Ephesus]. *Gumanitarniy jurnal*. 3–4. P. 97–105.
6. Luty T. (2016). Nietzsche. Samoperevershenn'a. [Nietzsche. Selfimprovement]. Kijiv: Tempora. 978 s. [in Ukrainian]
7. Sos'ur F. de. (1998). Kurs zagal'noji lingvistiki. [General linguistics course]. Kijiv: Osnovi. 324 s. [in Ukrainian]
8. Chuikova, O. (2024). Diachrony of retentive consciousness and the narrative of the «text about the past» by P. Ricker and M. Proust's «In search of lost time». [Diachrony of retentive consciousness and the narrative of the «text about the past» by P. Ricker and M. Proust's «In search of lost time»]. *Modern science: prospects, innovations and technologies: Scientific monograph. Part 2*, 444, 105–143. [in Latvian]. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-473-3-21>
9. Chuikova O. (2024) Lingvo-filosofs'kij strukturalizm (sinhronija ta diahronija) konceptu «transcendental'ne Ego» E. Guserl'a. [Linguistic-philosophical structuralism (synchrony and diachrony) of E. Husserl's concept «transcendental Ego»]. *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation: Conference Proceedings, March 22-23*, 128, 42-45. [in Latvian]
10. Nietzsche F. (2020). Shopengauer jak vihovatel'. Sutinki idoliv. [Schopenhauer as an Educator. Twilight of Idols]. Kharkiv: Folio. 192 s. [in Ukrainian]
11. Jung K.-G. (2025). Aion. Narisi sodo simvoliki samosti. [Aion. Gartsy on the Symbolism of Selfhood]. L'viv: Astrolabiya. 432 s. [in Ukrainian]
12. Jung K.-G. (2018). Arhetipi i kolektivne nesvidome. [Archetypes and the Collective Unconscious]. L'viv: Astrolabiya. 608 s. [in Ukrainian]
13. Nietzsche F. (2020). Vesela nauka. [Fun science]. Kharkiv: Folio. 288 s. [in Ukrainian]
14. Aristotle. (2022). Metafizika. [Metaphysics]. Kijiv, Tempora. 848 p. [in Ukrainian]
15. Platon. (2018). Benket. [Feast]. L'viv: Vidavnictvo UKU. 220 s. [in Ukrainian]
16. Toynbee A. (1995). Doslidgenn'a istoriji. [Historical research]. Kijiv: Osnovi. 406 s. [in Ukrainian]
17. Fukuyama F. (1992). The end of History and the last Man. *The National Interest*, 464 p. [in English]

Chuikova Olena Volodimirivna
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Philosophy, Bioethics and Foreign Languages
Odesa National Medical University
Valikhovsky Lane, 2, Odesa, Ukraine
orcid.org/0009-0002-5796-1112

**THE CONCEPT OF “RESSENTIMENT” IN THE PHILOSOPHY
OF F. NIETZSCHE IN THE IMPLEMENTATION OF THE “PLEBEIAN”
AND “ARISTOCRAT”:** MYTH, MYSTERY, TIME

The introduction. Relevance of the problem. *The modern social situation is immersed in global chaos with eschatological intentions, which requires its understanding in a historical-philosophical and anthropological context with an emphasis on the personal and responsible “ressentiment” of historical figures.*

The purpose: *to explore F. Nietzsche’s concept of “ressentiment” in the historical, philosophical and anthropological contexts of the era of Ancient Greece, which is embodied in such figures as Thucydides, Heraclitus, Socrates, according to the philosophy of F. Nietzsche; to discover the historical basis for the mysterious cyclicity of the chaos of the “time of Dionysus”, which is actualized in modern times.*

Methods: *comparative, historical-philosophical, structural-typological, hermeneutic.*

Results of research. *F. Nietzsche believes that “ressentiment” is characteristic of people of low origin, and a vivid example is Socrates, whom the German philosopher interprets as a clearly negative character. Thucydides and Heraclitus are considered examples of aristocratism and realism, as evidenced by their social and philosophical position. However, we examine the aforementioned representatives of the population as carriers of two opposing mythologies that oppose each other, but both determined the future of society.*

Conclusions. *It has been researched and found that “ressentiment” is the same basis for the social, philosophical position of Thucydides, Heraclitus, Socrates, regardless of the differences in the social strata and ideologemes which they structured the system of the polis. The way to “take revenge” on the aristocrats was to destroy the ancestral myths and propose a global mythical order; through manipulation of emotions and neurotic chatter. The “revenge” of the democratic system of the polis was the structuring of elections of the leaders of the polis according to the chaotic, ritual, cyclical “time of Dionysus”.*

Key words: *“ressentiment”, Dionysian mysteries, F. Nietzsche, abstract logic, realism, order, structural typology, tribal aristocrat, plebeian, neurotic chatter.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 159.95:130.2:304.3

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.5>

Арсентьєва Галина Олександрівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національного університету «Запорізька політехніка»

вул. Університетська, 64, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0001-5444-4414

ПОНЯТТЯ «МЕНТАЛЬНІСТЬ» У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Актуальність проблеми. Дослідження зумовлене тривалою традицією синонімічного використання термінів «ментальність» та «менталітет» у гуманітарному знанні. На сучасному етапі така термінологічна нерозрізненість стає дедалі суперечливішою, що створює перешкоди для глибокого аналізу механізмів суспільного розвитку. Вивчення ментальності в соціально-філософському контексті є критично важливим для розуміння природи сучасних конфліктів та пошуку шляхів гармонізації суспільних відносин.

Мета дослідження Враховуючи трансформацію дискурсу ментальності від ХХ до ХХІ століття, поглибити змістовний аналіз категорії «ментальність» у сучасному соціально-філософському дискурсі та запровадити чітке термінологічне розмежування між поняттями «ментальність» та «менталітет».

Методи дослідження. У роботі застосовано методи порівняльного аналізу для зіставлення філософських підходів до визначення ключових категорій, системний підхід для опису структури ментальності, а також історико-філософську реконструкцію процесу становлення категоріального апарату.

Результати дослідження. Авторкою обґрунтовано, що ментальність є мисленнєво-чуттєвим інструментарієм осмислення реальності, властивим особистості або соціальній групі. Вона визначена як динамічна синкретична цілісність, де ціннісні орієнтири виступають моделюючою домінантою світосприйняття. Ментальність – це така цілісність, яка за суттю своєю є синкретичним поєднанням, комплексним проявленням самодостатніх і навіть, може, і несумісних поза цією цілісністю образів мислення та поглядів, у яких життєві сенси (цінності) чи то окремої особистості, чи цілої соціальної групи становлять моделюючу домінанту їх світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння.

Встановлено, що, на відміну від менталітету, ментальність є більш адаптивною до змін і охоплює рухливі аспекти індивідуального та колективного досвіду, тоді як менталітет зберігає відносно сталу форму. Доведено, що ментальність постає як активний чинник трансформації суспільства, здатний як стимулювати, так і гальмувати соціальний розвиток. У межах дослідження виокремлено ключові архетипи української ментальності – екзистенційні константи, сформовані специфічними історичними, географічними та культурними умовами буття народу

Ключові слова: ментальність, менталітет, духовність, культура, самість.

Актуальність проблеми. Науковий інтерес до такого феномену, як ментальність, має сьогодні тенденцію поєднання з питаннями національної самобутності й ідентичності, що зумовлюється як відродженням націй колишнього Радянського Союзу і Східної Європи, так

і процесом «етнічного відродження» в Західній Європі в країнах, які приймають велику кількість емігрантів.

Попри значну кількість досліджень, сутнісна визначеність поняття «ментальність» залишається дискусійною, а його теорія у філософському дискурсі перебуває на стадії становлення. Актуальність роботи зумовлена необхідністю розмежування синонімічного вживання термінів «ментальність» та «менталітет», що стає дедалі суперечливішим у сучасній науці.

Сьогодні поняття ментальність є категорією багатьох гуманітарних і соціальних наук, і в кожній науці воно отримало своє специфічне тлумачення. Попри значну кількість досліджень, сутнісна визначеність поняття «ментальність» залишається дискусійною, а його теорія у філософському досі перебуває лише на стадії свого становлення. Все це зумовлює актуальність аналізу ментальності як наукового поняття.

Отже, актуальність проблеми дослідження зумовлена тривалою традицією синонімічного використання термінів «ментальність» та «менталітет» у гуманітарному знанні. На сучасному етапі така термінологічна нерозрізненість стає дедалі суперечливішою, що створює перешкоди для глибокого аналізу механізмів сталого розвитку. Вивчення ментальності в соціально-філософському контексті є критично важливим для розуміння природи сучасних конфліктів та пошуку шляхів гармонізації суспільних відносин.

Філософське дослідження ментальності вирізняється насамперед своїм рівнем граничного узагальнення та пошуком онтологічних підстав цього явища. У той час як конкретні гуманітарні науки (психологія, соціологія, історія) зосереджуються на тому, як ментальність проявляється або функціонує, філософія ставить питання про те, чим вона є у своїй першооснові. Гуманітарні науки часто вивчають окремі фрагменти ментальності. Філософія ж прагне до синтезу через рефлексію, феноменологічну редукцію, діалектику, герменевтичний аналіз і розглядає ментальність як цілісний феномен, що об'єднує раціональне та ірраціональне, індивідуальне та колективне, статичне та динамічне. Специфіка методологічної сутності філософського дослідження ментальності полягає в переході від опису зовнішніх проявів (чим займаються емпіричні науки) до виявлення внутрішніх, смислотворчих механізмів людського буття.

Філософія досліджує, як незмінні архетипи (архаїчний шар ментальності) взаємодіють із динамічними соціальними змінами. Це дозволяє зрозуміти ментальність як «рухому стійкість».

Мета та завдання. Мета: Дослідити зміст категорії «ментальність» у сучасному філософському дискурсі та здійснити її термінологічне розмежування з поняттям «менталітет». Завдання: 1. Проаналізувати становлення категорії в історії соціальної філософії. 2. Визначити механізми взаємодії індивідуальної та колективної свідомості у формуванні ментальності. 3. Окреслити ключові архетипи української ментальності. 4. Дослідити трансформацію дискурсу ментальності від ХХ до ХХІ століття. \

Методи дослідження. У роботі застосовано методи порівняльного аналізу для зіставлення філософських підходів до визначення ключових категорій, системний підхід для опису структури ментальності, а також історико-філософську реконструкцію процесу становлення категоріального апарату.

Результати дослідження. Авторкою обґрунтовано, що ментальність є мисленнєво-чуттєвим інструментарієм осмислення реальності, властивим особистості або соціальній групі. Вона визначена як динамічна синкретична цілісність, де ціннісні орієнтири виступають моделюючою домінантою світосприйняття. Натомість менталітет трактується як система стійких когнітивно-поведінкових стереотипів, притаманних етносу чи народу.

Виклад основного матеріалу. Серед вітчизняних дослідників кінця ХХ – початку ХХІ ст., було зроблено певний внесок в окреслення категоріального профілю поняття «ментальність» було представлено в роботах О. Гордійчука [1; 9], С. Кримського [2], Л. Донченко [3; 10], М. Поповича [4], В. Навроцького [5], О. Бондаренко [6], В. Буяшенко [7], О. Колісник [8] та інших. Крім того, в них розглядається феномен ментальності у різних сферах буття, особливо в економічній, освітній і правовій сферах життєдіяльності людей.

Але сутнісна визначеність поняття «ментальність» і досі залишається дискусійною, а тим часом дослідження по-різному вирішуються в межах окремих наук, напрямів та підходів у сучасній гуманітаристиці. Все це актуалізує методологічне і соціально-філософське дослідження поняття «ментальність» у філософському дискурсі.

Дійсно, сам об'єкт дослідження надзвичайно складний і стосується глибинних структур буття духовності. Однією з труднощів, перед якими постає дослідник ментальності, є відсутність, навіть серед філософів, єдності у поглядах щодо змісту даного поняття, його меж і співвідношення із рівнями буття. В науковій літературі ментальність часто трактується досить довільно, нерідко в неї включають усі структури і характеристики психіки й свідомості як на індивідуальному, так і на колективному рівнях [1]. Невизначеність категоріальної належності терміну «ментальність» обумовлена тим, що сам об'єкт дослідження надзвичайно складний у своїй невловимості, стосується глибинних структур буття духовності як окремої людини, так і людства в цілому.

Є ще і такий ускладнюючий момент категоріальної визначеності терміну «ментальність» як проблема його співвідношення із терміном «менталітет», який теж страждає тією ж самою проблемою: науковці не можуть прийти до спільного знаменника у розумінні сутності менталітету, чи є поняття «ментальність» і «менталітет» перекладом одного і того ж терміну з різних мов, чи ми маємо справу із різними явищами, чи різними рівнями одного явища. Етимологія й історія термінів «менталітет» і «ментальність» досить складна. Звертає на себе увагу той факт, що в англійській мові існує лише один термін – *mentality*, у французькій мові – *mentalite*, в німецькій – *Mentalitat*. Це породило багато протиріч і дискусій. Але поняття «ментальність» так і залишається методологічно досить невизначеним, чіткої дефініції понять «ментальність» і «менталітет» зроблено не було. Тому продовжується використання обох термінів – менталітет і ментальність, – хоча останнє вживається значно частіше.

Отже, в результаті дослідження термінологічного розмежування встановлено, що ментальність – це динамічний мисленнєво-чуттєвий інструментарій осмислення реальності, тоді як менталітет – це сталі когнітивно-поведінкові стереотипи етносу чи народу.

Тепер розглянемо різницю між дискурсами ХХ століття і ХХІ щодо ментальності є радикальною, бо ХХ ст. вважається століттям структуралістського детермінізму, ідеологій та великих наративів, а ХХІ ст. – століттям мереж, активної суб'єктності та когнітивних трансформацій. Тому потрібен перехід від статичного опису ментальності до динамічного проектування. У минулому столітті (від школи «Анналів» до радянського та постсоціалістичного дискурсів) ментальність сприймалася як щось монолітне та майже незмінне протягом століть. Фокус робився на «душі народу» як єдиному цілому.

Дискурс ментальності у ХХІ ст. розглядає поняття «ментальність» як гнучкий зв'язок між людиною та світом. Цей зв'язок починає досліджуватися когнітивним і соціальним інструментарієм. Сприяли цьому трансформаційні процеси у суспільстві, взаємопов'язані один з одним. Цифровізація, традиційні архетипи, гібридні війни тощо поєднані навіть не по принципу «клаптевої ковдри», а за принципом пряжі з різних ниток в одному клубку. Виглядає це у зміні парадигми. Якщо у ХХ ст. досліджувалися коріння і гілки логічного дерева, то у ХХІ ст. – у вигляді мережевої різми. Якщо у ХХ ст. об'єктом дослідження ментальності була даність від предків, то у ХХІ ст. тлумачиться ментальність як проект. Якщо у ХХ ст. розглядався вплив середовища географічного, кліматичного, історичного, то у ХХІ ст. розглядається вплив середовища цифровізації, глобалізації, кризи суспільства. У дискурсі ХХ ст. відбувалася консервація досвіду, а у дискурсі ХХІ ст. – адаптація та стійкість менталітету, тобто опір змінам замінюється на трансформацію змін. Якщо у ХХ столітті науковці шукали відповідь у минулому на питання «Чому ми такі?», то у ХХІ столітті (згідно з Бистрицьким, Пролєєвим, Слоттердайком) фокус змістився на технологізацію ментальності: Як медіа та цифрові платформи стають внутрішньою матеріальною частиною нашої ментальності. Робиться висновок про необхідність у сфері державотворення про перехід від очікування лідера до самоорганізації «мережевого народу».

Отже, головна відмінність дискурсу ХХІ ст. – це визнання пластичності ментальності, яка раніше вважалася пасивною спадщиною предків, а тепер розглядається як активний ресурс

сталого розвитку суспільства в перспективі майбутнього. Про це йдеться як у зарубіжних дослідженнях, так і у вітчизняних. Так, у фундаментальній роботі з соціальної онтології Дж. Р. Серля (Searle J. R.) ментальність постає як колективне визнання статусних функцій [16], дослідження П. Слотердайка (Sloterdijk P.) зосереджені на ментальності як системі психополітичних практик та антропотехнік [17], обґрунтування ментальності Г. Мерсьє (Mercier H.) та Д. Спербера (Sperber D.) йде через когнітивні механізми аргументації та соціальної взаємодії [18], а важлива для соціальної філософії праця Дж. Гайдта (Haidt J.) [19] присвячена моральній матриці як основі ментальності.

Узагальнюючий висновок вітчизняних досліджень ментальності добре представлено на засіданні круглого столу «Війна як виклик для моральних цінностей», опубліковане у першому номері журналу «Філософська думка» за 2025 рік. Воно є важливою інтелектуальною подією, де провідні українські мислителі рефлексують над трансформацією етичного поля України під час повномасштабного вторгнення [14].

Ось коротко ключові позиції основних учасників цього обговорення:

1. Анатолій Єрмоленко акцентує увагу на радикальному виклику для універсальних моральних норм (зокрема заповіді «не вбий»). Війна змушує перейти від «етики переконання» до «етики відповідальності». В умовах агресії захист життя та свободи стає вищим моральним обов'язком, ніж абстрактний пацифізм. Обґрунтовується право на супротив як моральний імператив.

2. Сергій Пролєєв відмічає кризу нормативності і розглядає війну як стан, де звичні соціальні та моральні угоди перестають діяти. Відбувається екзистенційний розрив: війна оголює те, що мораль не є гарантованою конструкцією, вона щоразу виборюється в ситуації граничного вибору. Головний виклик сьогодення зберегти людську гідність у ситуації, коли ворог свідомо її руйнує.

3. Вахтанг Кебуладзе зауважує, що ментальність в контексті феноменології досвіду війни проявляється у тому, як війна змінює наше сприйняття «Іншого». Межа між «Своїм» та «Чужим» стає радикальною, а фундаментом виживання стає моральна цінність солідарності. Мова війни, старі поняття (на кшталт «постмодерну» чи «діалогу») виявляються безсилими перед обличчям абсолютного зла.

4. Наталя Кривда звертає увагу, що моральні цінності ментальності перетворюються на активні, стають ресурсом опору, і культура під час війни - це не розвага, а активний спосіб збереження сенсів етики свободи і суб'єктності. Це є чинником прояву інтерсуб'єктності ментальності, породжує інтерсуб'єктне поле, що виникає в процесі комунікації.

5. Олег Хома розглядає інтелектуальний виклик, який війна кидає європейській філософській традиції, у тому числі, і відносно розуміння ментальності. Він підкреслює, що український досвід змушує світ переглядати концепції реальності радикального зла, безпеки та моральної відповідальності.

В результаті обговорення Круглий стіл приходять до таких висновків:

1. Про Суб'єктність України: Війна зробила українську філософію «голосом досвіду», який має право критикувати відсторонені західні теорії.

2. Про цінність Свободи: Свобода в ієрархії цінностей піднялася вище за «мир будь-якою ціною»

3. Про Етику Свідчення: Обов'язок філософа сьогодні – не просто теоретизувати, а свідчити про правду, фіксуючи злочини проти людяності на мові смислів.

4. Про Солідарність як добро: Головним етичним здобутком суспільства визнано безпрецедентний рівень горизонтальної довіри та взаємодопомоги.

Взагалі ж Матеріали Круглого столу фіксують перехід від «філософії спокою» до «філософії боротьби», де моральні цінності є не просто правилами поведінки, а інструментами виживання нації та збереження людського в людині.

Хотілося б відзначити, що особливо точка зору модератора Круглого столу А. Єрмоленко [14] перегукується з дослідженнями С. Кримського [15] присвяченими поняттю архетипів

у контексті культури та національної свідомості. Автор розглядає архетипи не лише як психологічні структури (за Юнгом), а як глибокі культурні коди, що формують колективну пам'ять в українському контексті. Кримський аналізує специфічні архетипи української культури (наприклад, архетип «дому», «землі», «софійності»), які визначають національну ментальність. Ментальності відводиться трансцендентне значення: пояснюється, як архетипи допомагають зберігати ідентичність народу протягом століть, виступаючи фундаментальними опорами буття навіть у кризові періоди історії. Точки зору А. Єрмоленко і С. Кримського доповнюють один одного: перший фокусується на актуальній етичній кризі через війну, а другий – на фундаментальних структурах духу, які допомагають народу цю кризу пережити.

Цінними для нашої теми є також спостереження і Х. Охитви щодо музичної ментальності [11], і Т. Благової щодо хореографічної ментальності [12], через які зроблена спроба визначити сутність ментальності через кореляцію цього поняття у музиці, хореографії, а заразом у будь-якому мистецтві теж.

Висновки. Підсумовуючи висновки статті, звертаємо увагу ось на що:

1. В результаті нашого дослідження встановлено також, що сучасний філософський дискурс розподіляється на три ключові напрями, кожен з яких використовує специфічний інструментарій: 1) інституційно-онтологічний напрям: досліджує ментальність як сукупність колективних інтенцій та прийнятих «правил гри», що створюють соціальні інститути (Дж. Серль, М. Гілберт); 2) когнітивно-еволюційний напрям використовує когнітивні механізми аргументації та аналіз вроджених моральних інтуїцій «моральних матриць» (Д. Спербер, Дж. Гайдт); 3) антропо-екзистенційний напрям розглядає ментальність як спосіб «вкорінення» людини у світ та простір смислів, що діє як культурний імунітет (П. Слоттердайк, Є. Бистрицький, С. Пролеєв, А. Єрмоленко, С. Кримський, О. Хома).

2. Авторка даної статті запроваджує чітке термінологічне розмежування між ментальністю та менталітетом і підкреслює, що «ментальність» – це філософська категорія зі специфічною структурою (усвідомлені та підсвідомі компоненти) і правом на окреме існування в філософському дискурсі. Ментальність – це багаторівнева, динамічна і типологічно різнорідна філософська категорія. Тому і досліджувати її потрібно як інтегративне явище, що охоплює когнітивно-емоційну структуру спільноти чи особистості, сформовану під впливом різноманітних культурних, соціальних і біологічних чинників.

3. Щодо категоріального статусу ментальності, то вона визначена як багаторівнева філософська категорія зі специфічною структурою, що включає усвідомлені та підсвідомі компоненти.

4. Аналіз зміни парадигми показує, що відбувся перехід від статичного сприйняття ментальності у ХХ ст. (як «даності від предків») до динамічного проектування у ХХІ ст. (як активного ресурсу та «проекту»). Сучасна українська ментальність трансформується від пасивності до суб'єктності, що базується на свідомому виборі («ким я вирішив бути»), особливо під час кризових подій у суспільному житті.

5. Щодо інтерсуб'єктивності ментальності, то вона постає не як сума думок індивідів, а як інтерсуб'єктне поле, що виникає в процесі комунікації.

6. Щодо раціонального і ірраціонального в ментальності, то вона базується не на логічних висновках, а на швидких інтуїціях та архетипах. Раціональні аргументи зазвичай лише «виправдовують» те, що ментальність уже обрала на дологічному рівні. Тобто фундаментом для дослідження ментальності пропонується до-раціональність та ірраціональність.

7. Дослідження показує, що українська ментальність у ХХІ ст. перебуває у фазі переходу від «виживання» (пасивної адаптації) до «суб'єктності» (активного творення власної долі). Це конфлікт між кордоцентризмом (емоційністю) та необхідністю побудови раціональних інститутів, що отримало назву проектності ментальності.

Отже, у роботі доведено, що ментальність постає як гнучкий інструмент сприйняття світу, притаманний індивіду чи групі, де смислові цінності формують основу світогляду. На противагу цьому, менталітет розглядається як сукупність стабільних шаблонів мислення та поведінки, що визначають ідентичність цілого етносу чи нації. Уточнено, що ментальність – це динамічна

цілісність почуттів і думок, що керує сприйняттям реальності через призму ціннісних домінант, а менталітет складається з усталених когнітивних і поведінкових схем, характерних для великих спільнот, ментальність – це рухливий механізм осмислення світу окремим суб'єктом чи групою на основі їхніх ідеалів, а менталітет – це стійкий «культурний код» народу, що втілюється у типових реакціях та діях.

Перспективи. Вважаємо, що матеріали статті можуть бути використані для подальших досліджень ментальності у філософському дискурсі у напрямку дослідженні синтезу архаїчного та проєктного в ментальності 21 століття. Треба більш глибоко дослідити особливості горизонтального мережевого зв'язку, його суб'єкт-суб'єктну сутність. А також особливості «людини-мережі», яка зберігає локальну ідентичність (антеїзм, землеценризм), але діє, згідно вимог глобального цифрового світу як мережева міжсуб'єктність. Подальших наукових розвідок, на наш погляд, потребує також і визначення ключових архетипів української ментальності, так би мовити, екзистенціальні константи, які сформувалися через історичні, географічні, соціальні та культурні умови. Зроблені до цього раціонально-позитивістські дослідження ментальності повинні доповнюватися психоаналітичними, екзистенційно-феноменологічними, герменевтичними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордійчук О. Генеза категорії ментальності в соціально філософському дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. № 23. С. 26–34. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-4>
2. Кримський С. Культура розкриває внутрішню безмежність людини. *Культурологічна думка*. 2009. № 1. С. 18–26.
3. Донченко О. Концепція соціальної психіки суспільства. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 1–2. С. 118–157.
4. Попович М. В. Проблеми теорії ментальності: монографія. Київ: Наукова думка, 2006. 403 с.
5. Навроцький В. Логіка соціальної взаємодії: проблеми і задачі. *Філософські обрії: наук.-теорет. часопис*. 2006. № 16. С. 101–112.
6. Бондаренко О. В. Українська економічна ментальність: соціально-філософський аналіз: дис. ... докт. філос. наук. Запоріжжя, 2007. 396 с.
7. Буяшенко В. В. Ментальність як парадигма співбуття: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1997. 170 с.
8. Колісник О. В. Категорія ментальності та її прояви в українській культурі: культурологічний аспект: дис.... канд. філос. наук. Київ, 1997. 186 с.
9. Гордійчук О. О. Термінологічна проблематика поняття ментальності у соціально-філософському дискурсі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2019. № 2(86). С. 39–50. [https://doi.org/10.35433/philosophicalsciences.2\(86\).2019.39-50](https://doi.org/10.35433/philosophicalsciences.2(86).2019.39-50)
10. Донченко Л. Означення понять “національний характер” і “ментальність” у філософському та культурологічному дискурсах. *Актуальні проблеми духовності*. 2004. № 5. С. 153–163.
11. Охитва Х. Національна ментальність та ідентичність у музиці: дефініції та кореляція понять. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2021. № 38. С. 101–106. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.475>
12. Благова Т. Хореографічна підготовка вчителя в системі педагогічної освіти: історико-педагогічний аспект. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6(2). С. 248–254. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_6%282%29_37
13. Лебединська І. В. Ідентичність і культура. Досвід психологічної інтерпретації. Київ: Золоті ворота, 2012. 278 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711686/1/kniga_1_.pdf
14. Війна як виклик для моральних цінностей: круглий стіл / А. Єрмоленко та ін. *Філософська думка*. 2025. № 1. 7–65. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007>
15. Кримський С. Б. Архетипи. *Енциклопедія Сучасної України*. Том 1. 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-44787> (дата звернення: 08.05.2026).
16. Searle J. R. *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 224 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780195396171.001.0001>

17. Sloterdijk P. *You Must Change Your Life: On Anthropotechnics*. Cambridge: Polity Press, 2013. 512 p. URL: <https://www.psupress.org/books/titles/0-271-02228-0.html>
18. Mercier H., Sperber, D. *The Enigma of Reason*, Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674977860>
19. Haidt J. *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon, 2012. 448 p. URL: <https://righteousmind.com/about-the-book/introductory-chapter/>

REFERENCES

1. Hordiichuk, O. (2019). Heneza katehorii mentalnosti v sotsialno filosofskomu dyskursi [Genesis of the category of mentality in socio-philosophical discourse]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofski nauky [Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical Sciences]*, (23), 26–34. <http://dx.doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-4> [in Ukrainian].
2. Krymskyi, S. (2009). Kultura rozkryvaie vnutrishniu bezmezhnist liudyny [Culture reveals the inner infinity of a person]. *Kulturolohichna dumka [The Culturology Ideas]*, (1), 18–26. [in Ukrainian].
3. Donchenko, O. (1994). Kontseptsiiia sotsialnoi psykhyky suspilstva [The concept of the social psyche of society]. *Filosofska i sotsiolohichna dumka [Philosophical and sociological thought]*, (1–2), 118–157. [in Ukrainian].
4. Popovych, M. V. (2006). Problemy teorii mentalnosti [Problems of the theory of mentality]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Navrotskyi, V. (2006). Lohika sotsialnoi vzaiemodii: problemy i zadachi [Logic of social interaction: problems and tasks]. *Filosofski obrii [Philosophical Horizons]*, (16), 101–112. [in Ukrainian].
6. Bondarenko, O. V. (2007). Ukrainaska ekonomichna mentalnist: sotsialno-filosofskyi analiz [Ukrainian economic mentality: social-philosophical analysis] [Doctoral dissertation, Zaporizhzhia]. [in Ukrainian].
7. Buyashenko, V. V. (1997). Mentalnist yak paradyhma spivbuttia [Mentality as a paradigm of co-existence] [Candidate dissertation, Kyiv]. [in Ukrainian].
8. Kolisnyk, O. V. (1997). Katehoriia mentalnosti ta yii proiavy v ukraïnskii kulturi: kultur-olohichni aspekt [The category of mentality and its manifestations in Ukrainian culture: cultural aspect] [Candidate dissertation, Kyiv]. [in Ukrainian].
9. Hordiichuk, O. O. (2019). Terminolohichna problematyka poniattia mentalnosti u sotsialno-filosofskomu dyskursi [Terminological problems of the concept of mentality in social-philosophical discourse]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences]*, (2(86)), 39–50. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(86\).2019.39-50](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(86).2019.39-50) [in Ukrainian].
10. Donchenko, L. (2004). Oznachennia poniat “natsionalnyi kharakter” i “mentalnist” u filosofskomu ta kulturolohichnomu dyskursakh [Definition of the concepts of “national character” and “mentality” in philosophical and cultural discourses]. *Aktualni problemy dukhovnosti [Actual problems of spirituality]*, (5), 153–163. [in Ukrainian].
11. Okhitva, Kh. (2021). Natsionalna mentalnist ta identychnist u muzytsi: definitsii ta koreliatsiia poniat [National mentality and identity in music: definitions and correlation of concepts]. *Ukrainska culture: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku [Ukrainian culture: past, present, ways of development]*, (38), 101–106. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.475> [in Ukrainian].
12. Blahova, T. (2012). Khoreohrafichna pidhotovka vchytelia v systemi pedahohichnoi osvity: istoryko-pedahohichni aspekt [Choreographic training of a teacher in the system of pedagogical education: historical and pedagogical aspect]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of modern teacher training]*, (6(2)), 248–254. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_6%282%29__37 [in Ukrainian].
13. Lebedynska, I. V. (2012). Identychnist i kultura. Dosvid psykholohichnoi interpretatsii [Identity and culture. Experience of psychological interpretation]. Kyiv: Zoloti vorota. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711686/1/kniga_1_.pdf [in Ukrainian].
14. Yermolenko, A., et al. (2025). Viina yak vyklyk dlia moralnykh tsinnosti: kruhlyi stil [War as a challenge for moral values: round table]. *Filosofska dumka [Philosophical Thought]*, (1), 7–65. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007> [in Ukrainian].
15. Krymskyi, S. B. (2001). Arkhetypy [Archetypes]. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]* (Vol. 1). <https://esu.com.ua/article-44787> [in Ukrainian].
16. Searle, J. R. (2010). *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780195396171.001.0001>

17. Sloterdijk, P. (2013). *You Must Change Your Life: On Anthropotechnics*. Cambridge: Polity Press. <https://www.psupress.org/books/titles/0-271-02228-0.html>
18. Mercier, H., & Sperber, D. (2017). *The Enigma of Reason*. Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674977860>
19. Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon. <https://righteousmind.com/about-the-book/introductory-chapter/>

Arsentieva Halyna Oleksandrivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
National University “Zaporizhzhia Polytechnic”
64, Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5444-4414

THE CONCEPT OF “MENTALITY” IN CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Relevance of the issue. *This study is motivated by the long-standing tradition of using the terms “mentality” and “mindset” synonymously in the humanities. At the present stage, such terminological indistinctness is becoming increasingly problematic, creating obstacles to a deep analysis of the mechanisms of social development. The study of mentality in a socio-philosophical context is critically important for understanding the nature of contemporary conflicts and for finding ways to harmonize social relations.*

Research Objective: *Taking into account the transformation of the discourse of mentality from the 20th to the 21st century, deepen the substantive analysis of the category of “mentality” in modern socio-philosophical discourse and introduce a clear terminological distinction between the concepts of “mentality” and “mindset.”*

Research Methods. *This study employs comparative analysis to contrast philosophical approaches to the definition of key categories, a systemic approach to describe the structure of mentality, and a historical-philosophical reconstruction of the process by which the conceptual framework was developed.*

Research Findings. *The author argues that mentality is a cognitive and sensory framework for understanding reality, characteristic of an individual or a social group. It is defined as a dynamic, syncretic unity in which value orientations serve as the shaping dominant force in the perception of the world. Mentality is a unity that, by its very nature, is a syncretic combination, a complex manifestation of self-sufficient and perhaps even incompatible—outside this unity—models of thought and views, in which the life meanings (values) of either an individual or an entire social group constitute the shaping dominant of their sense of the world, perception of the world, and understanding of the world.*

It has been established that, unlike mindset, mentality is more adaptable to change and encompasses the dynamic aspects of individual and collective experience, whereas mentality retains a relatively stable form. It has been demonstrated that mentality emerges as an active factor in the transformation of society, capable of both stimulating and hindering social development. Within the scope of this study, key archetypes of Ukrainian mentality have been identified—existential constants shaped by the specific historical, geographical, and cultural conditions of the nation’s existence.

Key words: *mentality, mentalité, spirituality, culture, self.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 316.6+168.522

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.6>

Атаманюк Зоя Миколаївна

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7299-409X

ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРАКТИКИ І СВОБОДУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Актуальність проблеми. У статті розглядається вплив цінностей особистості на економічну поведінку та реалізацію свободи в сучасному суспільстві. Особливу увагу приділено трансформації ціннісної сфери в умовах криз, зокрема воєнних, що спричиняють переоцінку життєвих пріоритетів і зміну поведінкових стратегій.

Метою статті є аналіз трансформації ціннісної сфери особистості в умовах кризових ситуацій, а також визначення впливу цих змін на економічну поведінку людини, процес економічної соціалізації та реалізацію економічної свободи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналіз і синтез – для узагальнення наукових підходів до дослідження ціннісної сфери особистості; порівняльний метод – для зіставлення різних наукових концепцій (Маслоу, Франкл, Шварц тощо); системний підхід – для розгляду цінностей як цілісної структури, що впливає на поведінку; узагальнення та інтерпретація – для формування висновків щодо впливу кризи на цінності та економічну поведінку; теоретичне моделювання – для опису взаємозв'язку між цінностями, економічною соціалізацією та економічною свободою.

Результати. Проаналізовано основні напрями досліджень цінностей, які стосуються їх змін у кризових ситуаціях, впливу на психологічний стан особистості та ролі у подоланні труднощів. Розкрито співвідношення між соціальними нормами та внутрішніми цінностями, що визначають саморегуляцію поведінки та рівень особистісної зрілості. Окреслено значення екзистенціальних цінностей як внутрішнього орієнтира, що формується через осмислення сенсу життя. Висвітлено концепцію «економічної людини» та доведено, що економічна поведінка не є виключно раціональною, а залежить від ціннісних орієнтацій, емоційного інтелекту та установок щодо грошей. Розглянуто феномен економічної соціалізації як процесу інтеграції індивіда в економічні відносини та підкреслено його значення для розвитку сучасного суспільства. Окремо проаналізовано сутність економічної свободи, її складові та роль у забезпеченні можливостей для самореалізації особистості. Зроблено висновок про необхідність гармонійного поєднання особистісних цінностей і суспільних норм.

Ключові слова: цінності, криза, економічна поведінка, економічна соціалізація, економічна свобода, економічні практики.

Вступ. Ціннісна сфера особистості, хоч і виступає відносно стійким чинником, що визначає поведінку людини, водночас є динамічною та здатною змінюватися. Особливо помітною ця мінливість стає в періоди криз. Криза як поширене явище може суттєво впливати на систему цінностей індивіда, спричиняючи їх переосмислення, трансформацію або зміну життєвих пріоритетів. Окрім цього, вона може викликати перегляд усталених цінностей і стимулювати пошук нових способів адаптації до нових умов. У контексті дослідження змін ціннісної сфери в кризових ситуаціях варто відзначити праці таких науковців, як Р. Дарендорф, А. Маслоу, О. Музика, М. Рокич, Г. Чайка, В. Франкл, Л. Хорлінг, Ш. Шварц та інші.

Метою статті є аналіз трансформації ціннісної сфери особистості в умовах кризових ситуацій, а також визначення впливу цих змін на економічну поведінку людини, процес економічної соціалізації та реалізацію економічної свободи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналіз і синтез – для узагальнення наукових підходів до дослідження ціннісної сфери особистості; порівняльний метод – для зіставлення різних наукових концепцій (Маслоу, Франкл, Шварц тощо); системний підхід – для розгляду цінностей як цілісної структури, що впливає на поведінку; узагальнення та інтерпретація – для формування висновків щодо впливу кризи на цінності та економічну поведінку; теоретичне моделювання – для опису взаємозв'язку між цінностями, економічною соціалізацією та економічною свободою.

Результати дослідження: Дослідження ціннісної сфери особистості та її змін у кризових умовах умовно можна поділити на кілька основних напрямів.

Перший напрям зосереджений на виявленні трансформацій у системі цінностей під час кризових періодів. Зокрема, дослідження (О. Музика, Г. Чайка) свідчать, що в умовах кризи люди схильні переглядати свої цінності та переоцінювати їх значущість. Наприклад, у кризових ситуаціях може зростати орієнтація на матеріальні аспекти життя, тоді як такі цінності, як духовність, творчість чи саморозвиток, відходять на другий план. В умовах воєнної кризи особливо посилюється зосередженість на базових матеріальних потребах, що пов'язано з прагненням до фізичного виживання. [12, с. 99].

Другий напрямок досліджень пов'язаний з вивченням того, як зміни в системі цінностей особистості впливають на її психологічний стан і поведінку (А. Маслоу, Ш. Шварц). Наприклад, люди, які в період кризи надають велике значення матеріальним цінностям, можуть відчувати більш високий рівень стресу і тривоги, а також проявляти більш агресивну поведінку по відношенню до інших індивідів, яка раніше їм була абсолютно нехарактерна [6, с. 302].

Третій напрямок досліджень пов'язаний з вивченням того, які цінності та життєві пріоритети допомагають людям подолати кризові ситуації. Наприклад, дослідження (Р. Дарендорф, В. Франкл) показують, що люди, які надають велике значення сім'ї, друзям і соціальній підтримці, краще управляють стресом і тривогою в період кризи [1, с. 90].

Узагальнюючи відповідні дослідження в цій галузі можна зазначити, що в умовах кризи особистісні цінності людей переважно змінюються. Це означає, що криза може стати трансформаційним досвідом, котрий формує нові ситуації існування та розвитку індивіда, «кидаючи виклик» переконанням і пріоритетам особистості [2, с. 166].

Отож, слід зауважити, що не усі особи зазнають змін у власній системі цінностей під час кризи, зокрема і воєнної. Проте для тих, у кого такі переміни відбуваються, це може стати важливим кроком до особистісного зростання та більш усвідомленого й змістовного життя.

Цінності та норми – це дві сторони однієї медалі, часто настільки близькі, що їх можна сплутати, особливо коли йдеться про правила, що керують суспільством. Соціологи навіть говорять про «цінності-норми», розглядаючи норму як конкретне втілення цінності. Однак, норми – це ніби зовнішні маяки, що вказують шлях, походючи з давніх традицій, моральних заповідей, релігійних настанов чи законів. Ми мусимо слідувати цим маякам, навіть якщо їхній сенс залишається для нас незрозумілим або суперечить нашим бажанням. Цінність же – це внутрішній компас, який людина налаштовує сама, керуючись своїми почуттями та переконаннями. Це її власна духовна енергія, а не зовнішній диктат. Тому в душі кожної людини існують два рівні орієнтирів: зовнішній, представлений суспільними нормами, які оточують нас з перших днів життя і можуть бути як опорою, так і тягарем для нашого зростання, та внутрішній, що складається з наших особистих цінностей. Ці два регулятори – зовнішні правила та внутрішні переконання – працюють разом, доповнюючи один одного. Розуміння цієї різниці – це не просто гра слів, а ключ до того, щоб ефективно керувати собою та розвиватися як особистість.

Спираючись на результати наукових досліджень, можна узагальнити найтипівіші зміни в системі особистісних цінностей у період кризи:

1. Переорієнтація пріоритетів: у кризових умовах люди схильні переглядати значущість різних аспектів життя. Наприклад, якщо раніше кар'єра мала вищий пріоритет, ніж сім'я, згодом людина може змінити ці установки й приділяти більше уваги близьким та родинним зв'язкам.

2. Зростання емпатії: складні життєві обставини часто сприяють посиленню співпереживання. Люди починають більше дбати про інших і менше концентруються виключно на власних інтересах.

3. Формування стійкості: досвід переживання кризи може підвищити психологічну витривалість, допомагаючи особистості краще долати труднощі в майбутньому. З'являється відчуття внутрішньої сили та здатності адаптуватися до змін.

4. Переосмислення життєвих орієнтирів: криза здатна поставити під сумнів попередні переконання, очікування та плани, що веде до зміни життєвої позиції. У результаті можуть формуватися нові цінності й пріоритети, які відображають інший, інколи принципово відмінний, погляд на життя.

5. Підвищення цінності життя: пережиті труднощі часто спонукають більше цінувати саме життя, а також людей поруч. Це може змінити співвідношення між термінальними та інструментальними цінностями, надаючи більшого значення стосункам і життєвому досвіду порівняно з матеріальними благами.

Взаємодія між індивідами є критично важливим чинником у процесі соціалізації та виховання, який спрямований на формування системи цінностей та здатності до саморегуляції. Важливою цінністю є розуміння необхідності дотримання суспільних норм, але також і здатність критично оцінювати ті з них, що перешкоджають розвитку суспільства або обмежують свободу особистості. Те, чи стане норма особистісною цінністю, залежить від комплексної взаємодії індивіда та культурного середовища. Саморегуляція поведінки, коли діяльність особистості відповідає її ціннісним орієнтаціям та підпорядкована прийнятим нормам, є однією з фундаментальних ознак особистості. Навіть найавтономніша особистість мусить дотримуватися певних правил для забезпечення спільного існування, оскільки свобода кожного має бути обмежена свободою інших. Інакше, поведінка може набути асоціального характеру, а свобода перетворитися на свавілля. Тому суспільство зацікавлене в тому, щоб якомога більше норм інтегрувалися в особистісну систему цінностей, що призводить до добровільного та свідомого прийняття.

Внутрішній ціннісний вимір особистості складається з тих цінностей, які були глибоко осмислені та інтегровані в її свідомість. Це, насамперед, цінності, що стосуються фундаментальних питань буття та сутнісної природи людської активності – так звані «екзистенціальні цінності». Вони мають низку специфічних рис:

1. Інтроексплективно-діалогічний характер: Їхнє формування та прояв відбувається через внутрішнє осмислення та діалог із самим собою.

2. Інтегральна динамічність: Екзистенціальна цінність є інтегративною, що породжує рухливу, динамічну ієрархію.

3. Інтравертна орієнтація: На відміну від екстравертних форм ціннісної свідомості (моральної, естетичної, політичної), які виражають ставлення суб'єкта до зовнішнього світу (інших людей, об'єктів, суспільства), визначення сенсу життя є інтравертною спрямованістю. Суб'єкт самостійно конструює цей зміст. У цьому контексті слушним є твердження В. Франкла: «совість – це орган смислу» [1].

Економічна теорія, як і будь-яка інша суспільна наука, вивчає людську поведінку. Для цього економісти протягом століть прагнули сформулювати формалізований опис, який би характеризував основні властивості та спосіб дій економічних агентів у їхній взаємодії з іншими учасниками економічного процесу. Саме тому ще з моменту свого виникнення економічна теорія спиралася на концепцію «економічної людини», яка представляє суб'єкта, що в умовах ринку вступає у різноманітні форми взаємодії з іншими суб'єктами. Ця модель була розроблена з метою аналізу проблем вибору і мотивації, які виникають у процесі фінансово-господарської діяльності індивіда. При цьому основним об'єктом дослідження виступав кінцевий результат здійсненого вибору [10, с. 71–79].

Відправною точкою для створення концепції «економічної людини» стали праці англійських класичних економістів, зокрема Адама Сміта. Учений сформулював ідею про те, що егоїзм може бути продуктивним за умови його реалізації в межах ринкових відносин. «Економічна людина» у розумінні Сміта мала такі ключові риси: індивідуальний інтерес є основною мотивацією економічної поведінки; особисті інтереси гармонійно узгоджуються з суспільними завдяки дії механізму «невидимої руки ринку»; економічний суб'єкт є обізнаним та здатним приймати раціональні рішення у власних господарських справах; головною метою економічної діяльності виступає максимізація прибутку з урахуванням нематеріальних аспектів, що впливають на добробут.

Суттєвим джерелом ідеї моделі «економічної людини» став етичний утилітаризм Джеремі Бентама, який стверджував, що мораль здатна бути точною наукою, своєрідною «моральною арифметикою». В її основі лежить прагнення людини до отримання задоволень і уникнення страждань. Бентам припускав, що індивід може кількісно оцінювати рівень будь-якого задоволення чи страждання, позначаючи їх числовими величинами. Після цього людині залишається обрати ту модель поведінки, яка дозволяє максимізувати арифметичну різницю між задоволенням і стражданням [11].

Економічна поведінка людини є результатом складної взаємодії її глибинних цінностей, установок щодо грошей та рівня емоційного інтелекту. Ці внутрішні чинники слугують індикаторами того, чи буде людина ефективно керувати своїми фінансами, чи, навпаки, схильна до ризикованих дій. Вони визначають, як людина інтерпретує символічне значення грошей, як реагує на фінансовий стрес та які стратегічні рішення приймає. Формування психологічного портрету особистості відбувається під впливом її особистісних цінностей та здатності до управління власними емоціями. Вивчення людської економічної поведінки базується на кількох взаємопов'язаних теоретичних концепціях. Ключовим у цьому підході є розуміння того, що процес прийняття фінансових рішень не обмежується лише раціональними міркуваннями, а значною мірою залежить від внутрішніх психологічних структур: цінностей, переконань, установок та емоційних реакцій. У рамках цієї моделі ставлення до грошей та ціннісні орієнтації розглядаються як найважливіші соціально-психологічні фактори, що регулюють поведінку людини у фінансовій сфері [10, с. 74].

Інтерес до вивчення економічної соціалізації з боку зарубіжних і вітчизняних учених виник майже одночасно. Перешкоди виникають одразу ж при намаганні дати чітке визначення економічної соціалізації.

З нашої точки зору, соціалізація економічних відносин виступає одним з основних напрямів розвитку сучасного суспільства в умовах становлення постіндустріального господарського укладу. В узагальненому виді соціалізацію економіки можна представити як процес інтеграції приватного та суспільного секторів, в рамках якого у виробничій діяльності формується пріоритет розвитку людини й умов її життєдіяльності. Вона є найважливішим етапом розвитку економічної системи, по мірі завершення якого економіка характеризується високою соціальною орієнтованістю. Основними напрямками, які необхідно стимулювати державі в даному процесі, є: соціалізація власності, пом'якшення соціальної диференціації й гуманізація праці.

Хоча чіткого, загальноприйнятого визначення економічної соціалізації немає, існує загальне розуміння цього процесу. По суті, це навчання людей взаємодії з економікою: як управляти фінансами, брати кредити, заощаджувати, купувати, реагувати на рекламу та розуміти ширшу роль економіки. Тому економічну соціалізацію в суспільстві необхідно глибоко і всебічно вивчати.

У сучасному світі, з появою нових соціально-економічних відносин, саме економічна соціалізація найкраще відображає складність формування особистістю своїх зв'язків із суспільством. Це означає, що дослідження економічної соціалізації мають не лише практичну цінність, але й значний теоретичний потенціал. Важливо виявляти зміст та чинники економічної соціалізації, які можуть змінюватися залежно від суспільного устрою та його соціально-економічної структури.

З нашої точки зору, соціалізація економічних відносин є ключовим напрямком розвитку сучасного суспільства, особливо в умовах постіндустріальної економіки. Узагальнено, соціалізація

економіки – це інтеграція приватного та суспільного секторів, де пріоритетом стає розвиток людини та її життєвих умов у виробничій діяльності. Це важливий етап розвитку економічної системи, який призводить до її високої соціальної спрямованості. Держава повинна стимулювати такі напрямки, як соціалізація власності, зменшення соціальної нерівності та гуманізація праці.

Сучасні українські дослідження наголошують на багатовимірності грошових установок, пов'язуючи їх з емоційною регуляцією, символічним представленням і внутрішніми системами цінностей [3, с. 49–59; 4, с. 53–64).

Віра в те, що гроші виступають джерелом влади, стабільності чи добробуту, має не лише практичний, а й глибоко ідентифікаційний характер, тісно пов'язаний із самооцінкою. Така система переконань, особливо якщо вона формується в юності, впливає не лише на споживчі звички, а й на ширші життєві рішення та психологічне благополуччя.

Економічна свобода – це фундаментальне право людини самостійно розпоряджатися своєю працею, майном та фінансами. Її сприйняття варіюється від повної підтримки вільного ринку до вимог державного регулювання. Розуміння цього явища спирається на базові принципи, ключові складові та оцінку в сучасному суспільстві.

Економічна свобода спирається на чотири стовпи, які визначають сприятливість бізнес-середовища в державі:

- Гарантія приватної власності: Міцні правові норми, що захищають майно та здобутки від незаконного посягання.
- Право на вибір: Можливість обирати професійний шлях, засновувати власну справу, наймати персонал та самостійно встановлювати ціни.
- Відкритість торгівлі та інвестицій: Мінімальні перешкоди для міжнародного обміну товарами та переміщення капіталу.
- Мінімальна роль держави: Низькі податки, відсутність надмірної бюрократії та корупційних схем [9].

Криза в національній економіці негативно позначається на інноваційному підприємстві та біржовій діяльності. Однією з причин є зменшення кількості кваліфікованих кадрів, які могли б втілювати інноваційні задуми. Тому науковці все більше уваги приділяють тому, як держава може сприяти створенню умов для економічної свободи та лібертаріанства в Україні, що, в свою чергу, стимулюватиме розвиток біржової діяльності, торгівлі та інноваційного підприємства [8, с. 92].

Економічна свобода означає здатність людини самостійно приймати рішення щодо управління своїми фінансами, розподілу витрат і здійснення інвестицій. Як виглядає високий рівень економічної свободи на практиці? Це ситуація, коли ви без надмірної бюрократії можете заснувати власну справу, вільно інвестувати в різні активи, безперешкодно проводити міжнародні фінансові операції та бути впевненими в тому, що ваше право власності перебуває під надійним захистом. Цікаво зазначити, що економічна свобода значною мірою визначає ваші можливості для інвестування. У країнах із високим її рівнем жителі мають широкий доступ до різноманітних інструментів інвестування: від банківських депозитів і акцій до інвестування у нерухомість чи енергетичні проекти. У таких умовах процес інвестицій є прозорим, а права інвесторів надійно гарантуються [5, с. 92–108].

Економічна свобода означає здатність людини самостійно приймати рішення щодо управління своїми фінансами, розподілу витрат і здійснення інвестицій. Як виглядає високий рівень економічної свободи на практиці? Це ситуація, коли ви без надмірної бюрократії можете заснувати власну справу, вільно інвестувати в різні активи, безперешкодно проводити міжнародні фінансові операції та бути впевненими в тому, що ваше право власності перебуває під надійним захистом. Цікаво зазначити, що економічна свобода значною мірою визначає ваші можливості для інвестування. У країнах із високим її рівнем жителі мають широкий доступ до різноманітних інструментів інвестування: від банківських депозитів і акцій до інвестування у нерухомість

чи енергетичні проекти. У таких умовах процес інвестицій є прозорим, а права інвесторів надійно гарантуються.

Висновки. Отже, цінності особистості відіграють визначальну роль у формуванні поведінки людини, зокрема в економічній сфері та реалізації її свободи. У кризових умовах вони зазнають трансформацій, що впливає на життєві пріоритети, психологічний стан і прийняття рішень. Взаємодія внутрішніх цінностей і зовнішніх соціальних норм забезпечує баланс між індивідуальною свободою та суспільною відповідальністю. Водночас економічна поведінка людини не є суто раціональною, а значною мірою визначається її ціннісними орієнтаціями, установками та рівнем соціалізації. Таким чином, формування зрілої системи цінностей і розвиток економічної свободи є важливими передумовами гармонійного розвитку особистості та сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Frankl V. Man's Search for Meaning. Boston: Beackon Press, 2006. 184 p., c. 90.
2. Horlings L. G. The inner dimension of sustainability: personal and cultural values, Current Opinion in Environmental Sustainability. 2015. Vol. 14. pp. 163–169.
3. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Паршак, О. В. Основні тенденції розвитку психології грошей у зарубіжній та вітчизняній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 4(21), С.49-59. DOI <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.5>
4. Кряж І. В. Шкала віри в силу грошей. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2023. № 75. С. 53-64. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-75-07>
5. Левін Р., Яценко Г. Ставлення українців до економічної свободи. *Економіка України*. 2024. № 67(1), с. 92-108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092>
6. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : монографія / За ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К.: 2015. 356 с.
7. Малий І. Й. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. 273 с.
8. Маркович І. Методологічні підходи до визначення рівня економічної свободи країни. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 1(40). С. 92–100.
9. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект [монографія]. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій». 2012. 348 с.
10. Петінова О.Б. Економічна соціалізація як соціогуманітарний габітус економічної людини. *Наукове пізнання : методологія та технологія*. 2018. № 2 (41). С. 71–79.
11. Пігуль Н. Г. Основи функціонування соціальної сфери. *Науковий вісник олтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 1 (56). С. 46–50.
12. Чайка Г. В. Ціннісно-смысловая сфера у кризові періоди розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2015. Т. 9, Вип. 6, с. 93–101.

REFERENCES

1. Frankl, V. Man's Search for Meaning. Boston: Beackon Press, 2006. 184 p., c. 90. [in English].
2. Horlings, L. G. The inner dimension of sustainability: personal and cultural values, Current Opinion in Environmental Sustainability. 2015. Vol. 14. pp. 163–169. [in English].
3. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Parshak, O. V. Osnovni tendentsii rozvytku psykhologii hroshei u zarubizhnii ta vitchyznianiі psykhologii. [Main trends in the development of the psychology of money in foreign and domestic psychology]. *Orhanizatsiina psykhologiiia. Ekonomichna psykhologiiia*. 2020. № 4(21), S. 49–59. DOI <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.5> [in Ukrainian].
4. Kriazh, I. V. Shkala viry v sylu hroshei. [Scale of belief in the power of money]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Psykhologiiia»*. 2023. № 75. S. 53–64. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-75-07> [in Ukrainian].
5. Levin, R., Yatsenko, H. (2024). Stavlennia ukraintsiv do ekonomichnoi svobody. [Attitude of Ukrainians to economic freedom]. *Ekonomika Ukrainy*. № 67(1), S. 92–108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092>) [in Ukrainian].

6. Liudskiyi rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsialnoi polityky: rehionalnyi aspekt : monohrafiia [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect: monograph]./ Za red. E. M. Libanovoi; In–t demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. K.: 2015. 356 s. [in Ukrainian].

7. Malyi, I. Y. (2015). Instytutysiini transformatsii sotsialno–ekonomichnoi systemy Ukrainy : monohrafiia. [Institutional transformations of the socio-economic system of Ukraine: monograph]. Kyiv: DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy», 273 s. [in Ukrainian].

8. Markovych, I. (2013). Metodolohichni pidkhody do vyznachennia rivnia ekonomichnoi svobody krainy. [Methodological approaches to determining the level of economic freedom of the country]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. №1(40). s. 92–100. [in Ukrainian].

9. Moskalenko, V. V., Shaihorodskiyi, Yu. Zh., Mishchenko, O. O. (2012). Ekonomichna kultura osobystosti: sotsialno-psykholohichni aspekt [monohrafiia]. [Economic culture of the individual: socio-psychological aspect [monograph]]. K.: Vyd-vo «Tsentr sotsialnykh komunikatsii». 348 s. [in Ukrainian].

10. Petinova, O.B. (2018). Ekonomichna sotsializatsiia yak sotsiohumanitarnyi habitus ekonomichnoi liudyny. [Economic socialization as a socio-humanitarian habit of an economic person]. *Naukove piznannia : metodolohiia ta tekhnolohiia*. No 2 (41). S. 71–79. [in Ukrainian].

11. Pihul, N. H. (2013). Osnovy funktsionuvannia sotsialnoi sfery. [Fundamentals of the functioning of the social sphere. Scientific Bulletin of the Oltava University of Economics and Trade]. *Naukovyi visnyk oltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriia «Ekonomichni nauky»*. № 1 (56). S. 46–50. [in Ukrainian].

12. Chaika, H. V. (2015). Tsinnisno-smyslova sfera u kryzovi periody rozvytku osobystosti. [Value-meaning sphere in crisis periods of personality development]. *Aktualni problemy psykholohii*. Kyiv, T. 9, Vyp. 6., S. 93–101. [in Ukrainian].

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Philosophical and Sociological Studies and Sociocultural Practices
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»

26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-7299-409X

PERSONAL VALUES AND THEIR IMPACT ON ECONOMIC PRACTICES AND FREEDOM IN THE MODERN WORLD

Relevance of the issue. *This article examines the influence of personal values on economic behaviour and the exercise of freedom in contemporary society. Particular attention is paid to the transformation of the value sphere in times of crisis, particularly military crises, which lead to a reassessment of life priorities and a change in behavioural strategies.*

The aim of the article is to analyse the transformation of the value sphere of the individual in crisis situations, as well as to determine the impact of these changes on human economic behaviour, the process of economic socialisation and the realisation of economic freedom.

Research methods. *To achieve the set objective, a range of general scientific and specialised methods were employed, including: analysis and synthesis – to summarise scientific approaches to the study of the individual's value sphere; the comparative method – to contrast various scientific concepts (Maslow, Frankl, Schwartz, etc.); the systems approach – to consider values as a holistic structure influencing behaviour; generalisation and interpretation – to draw conclusions regarding the impact of the crisis on values and economic behaviour; theoretical modelling – to describe the interrelationship between values, economic socialisation and economic freedom.*

Results. *The main areas of research into values have been analysed, focusing on how they change in crisis situations, their impact on an individual's psychological state, and their role in overcoming difficulties. The relationship between social norms and internal values, which determine behavioural self-regulation and the level of personal maturity, has been explored. The significance of existential values as an internal guide, formed through the reflection on the meaning of life, is outlined. The concept of the 'economic man' is examined, and it is demonstrated that economic behaviour is not exclusively rational but depends on value orientations, emotional intelligence and attitudes*

towards money. The phenomenon of economic socialisation is examined as a process of integrating the individual into economic relations, and its significance for the development of modern society is emphasised. The essence of economic freedom, its components and its role in providing opportunities for personal self-realisation are analysed separately. A conclusion is drawn regarding the necessity of a harmonious combination of personal values and social norms.

Key words: *values, crisis, economic behaviour, economic socialisation, economic freedom, economic practices.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 316.722+ 141.319.8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.7>**Борінштейн Євген Русланович**

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-0323-4457

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Актуальність дослідження. В кінці минулого століття через інтенсифікацію науково-технічного прогресу посилюється інтерес до прогностичних побудов, орієнтованих на XXI століття. Саме в цьому контексті розглядається формування «інформаційного суспільства», що визначає в істотній мірі шляхи розвитку світової цивілізації. При цьому інформаційне суспільство іманентно сучасному суспільству, припускаючи раціоналізацію (на інформаційній основі) взаємин в рамках системи «людина-суспільство-соціум-культура-творча особистість-штучний інтелект». Вихід на рівень соціокультурно орієнтованого інформаційного суспільства пов'язаний з реалізацією стратегії розвитку сучасного суспільства і творчої особистості.

Філософія штучного інтелекту як концептуальне поле інформаційного суспільства активно розвивається останнім часом і тісно пов'язана з базовими розділами філософії – онтологією і гносеологією. Вона, безсумнівно, має перетину з предметною областю етики. Важливим представляється проаналізувати вбудованість філософії штучного інтелекту у вивчення і функціонування інформаційного суспільства.

Мета дослідження – виявити ефективні технології конструювання сучасних ідеологем-новацій, визначити їх специфіку функціонування в комунікативному просторі інформаційного суспільства. **Об'єктом дослідження** є сучасне інформаційне суспільство як глобальний простір ідеологем-новацій. **Предметом дослідження** – теоретико-методологічні засади інформаційного суспільства в контекстуальному полі філософії штучного інтелекту.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є концепції і гіпотези сучасних українських і зарубіжних представників наукових шкіл і течій, в яких сформульовані основні положення теорії інформаційного суспільства, теорії новацій-інновацій та новаційного-інноваційного розвитку, теорії штучного інтелекту. В дослідженні були використані загальнонаукові методи пізнання: наукової абстракції, аналізу і синтезу, історико-логічного, діалектичного, структурного аналізу. Для всеосяжного аналізу були застосовувані системний підхід, онтологічний і гносеологічний підходи.

Результати. Інформаційному суспільству характерні наступні процеси: інформатизація свідомості, виховання і освіти, культури і моральності. В результаті реалізації цих процесів з'явиться нова людина, що характеризується наявністю пріоритету основних загальнолюдських цінностей.

Інформаційне суспільство неможливо створити в окремо взятій країні, рішення глобальних проблем, під силу єдиному, в масштабі всієї землі, людству або ці проблеми просто не будуть вирішені.

Інформаційно-комунікативні технології сприяють формуванню і нароццуванню людського і соціокультурного капіталу як суспільства, так і творчої особистості.

Філософія штучного інтелекту в інформаційному суспільстві дає можливість більш глибоко розробити стратегії розвитку штучного інтелекту, інформаційного суспільства, творчої особистості.

Ключові слова: інформаційне суспільство, людина, творча особистість, людський капітал, соціокультурний капітал, штучний інтелект, філософія штучного інтелекту, соціокультурне, мораль, цінності.

Вступ. Загальний світовий порядок, що існував у другій половині ХХ століття в результаті морально-етичної позиції країн-переможців фашизму, руйнується на наших очах і натомість йому приходить новий. Сьогодні його називають різними наймінгами-термінами: постіндустріальне суспільство, віртуальне суспільство, технотронне суспільство, мережеве суспільство, постмодерн, трансмодерн, метамодерн, глобальний світ тощо.

Але світова вчена думка все більше схиляється до розуміння інформаційного суспільства як загальної закономірності світового розвитку: всі заперечення про інформаційне суспільство носять виключно термінологічний, а не концептуальний характер, тому що у всіх цих теоріях ключову і головну роль відіграють знання, інформація та інформаційна техніка. Інформаційно-технологічна революція, що розгортається останнім часом, визначає рух людства до нового типу суспільства-інформаційному.

Інформаційні технології стають головною продуктивною силою в новій економіці виробництва матеріальних благ. Завдяки їм виникає новий інформаційний спосіб виробництва, пов'язаний з глибинними трансформаціями в характері праці, відносинами власності, змінами соціальної структури і всіх інших підсистем суспільного життя.

Досягнення в області нових технологій, на яких ґрунтується формування інформаційного суспільства, багато в чому вплинули і змінили характер соціальних процесів в суспільстві.

В умовах існування відкритих, легко доступних і легко наповнюваних інформаційних ресурсів виникає проблема обмеження інформації, яка вважається небезпечною; проблема поширення персональних даних; проблема інформаційного елітаризму, коли лише частина населення отримує доступ до нових технологій та інформаційних ресурсів і в змозі реалізувати цю перевагу.

В інформаційному суспільстві виникають принципово нові інформаційні загрози для особистості, суспільства і держави.

Таким чином, актуальність вивчення і досліджень інформаційного суспільства пов'язана з необхідністю теоретичного усвідомлення і ефективного управління процесами, що виникають під впливом інформаційно-комунікативних технологій. У зв'язку з розвитком інформаційного суспільства відбуваються глобальні зміни, які трансформують всю соціальну структуру, впливаючи на соціальні, культурні, політичні, економічні та інші процеси.

І саме всебічний аналіз цих проблем допоможе зрозуміти напрями розвитку сучасного суспільства. Це є неможливим без філософського апарату мислення. Коли ж ми говоримо про інформаційне суспільство як сучасність, то виникає концептуально-світоглядний фактаж філософії штучного інтелекту.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – виявити ефективні технології конструювання сучасних ідеологем-новацій, визначити їх специфіку функціонування в комунікативному просторі інформаційного суспільства.

У зв'язку з цим представляється необхідним постановка наступних дослідницьких завдань:

- провести соціально-філософський аналіз ідеологем-новацій сучасного інформаційного суспільства;
- визначити і проаналізувати найбільш ефективні технології формування суспільної свідомості в інформаційному суспільстві;
- охарактеризувати специфіку формування соціокультурного капіталу як фактору розвитку творчої особистості в сучасному інформаційному суспільстві;
- виявити найбільш ефективні профілактики та попередження розвитку деструктивно-флуктуаційних ідеологем у сучасному інформаційному суспільстві;
- розкрити зв'язок уявлень про штучний розум з конкретними міфологічними сюжетами, проаналізувати процес трансформації міфологеми штучного інтелекту в раціональну наукову концепцію;
- розкрити концептуально-світоглядний зміст філософії штучного інтелекту, визначити головні тенденції моделювання людського розуму.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є сучасне інформаційне суспільство як глобальний простір ідеологем-новацій. Предмет дослідження – теоретико-методологічні за-сади інформаційного суспільства в контекстуальному полі філософії штучного інтелекту.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Дослідження ідеологем-новацій і механізмів їх конструювання охоплює широкий спектр соціальних, етнокультурних, політичних, демографічних, психологічних та інших проблем у контексті розуміння розгляду ідеології та знаходиться в центрі уваги соціальної філософії, соціології, політології, психології, конфліктології, правознавства та інших соціальних і гуманітарних наук. Соціальна філософія традиційно виконує роль методологічної основи аналізу, основні контури якого сформульовані в класичних роботах таких вчених, як М.Вебер, А. Грамші, К. Манхейм, К. Маркс, В. Парето, Ф. Енгельс та інших.

В умовах інформаційного суспільства відбувається зміна панорами ідеологем-новацій, спостерігається криза традиційних цінностей. Дослідженню цих питань присвячені праці Р. Арона, Д. Белла, І. Валлерстайна, К. Гірца, Р. Інглхарта, Д. Шварцмантеля, Ф. Фукуями та інших філософів.

Серед сучасних дослідників слід виділити праці Л. Бріллоена, Н. Вінера, У. Дайзарда, Ж. Дорста, Б. Коммонера, Д. Марковича, Дж. Мартіна, Й. Масуди, Р. Сміта, К. Шеннона, У. Ешбі та інших.

Необхідно відмітити глобальне розуміння цих новацій, яке було продемонстровано у роботах П.Д. Біленчука., А.В. Кофанова, О.Л. Кобилянського, В.Б. Міщенко [1]; В.С. Політанського [2]; О.М. Селезньової [3]; В.І. Штанько, Т.Г. Бордюгової [4].

Щодо штучного інтелекту, наше дослідження базується на трьох основних розуміннях ШІ, які надають можливості конструювати концептуально поле філософії штучного інтелекту: як назва для деякого наукового напрямку, що об'єднує велику кількість досить різнорідних досліджень [5]; як цілісний феномен, який за своїми можливостями так чи інакше співвідноситься або навіть перевершує людський інтелект (але не обов'язково аналогічний останньому) [6]. Під цю категорію, очевидно, підпадають і «сильний», і «слабкий» ШІ [7]; як сукупність вже існуючих або тільки розроблюваних інтелектуальних систем, що використовуються для вирішення різних завдань (системи розпізнавання, стеження, автоматичного перекладу, автоматизації різних виробничих процесів і тому подібне [8].

Стосовно українських дослідників ШІ відмітимо: О. Баранова [9]; С. Денежнікова [10]; І. Дятлову, О. Патлайчук, О. Ступак [11] та інших.

Виходячи з вищенаведеного, можемо сказати, що теоретичною і методологічною основою дослідження з'явилися концепції і гіпотези сучасних українських і зарубіжних представників наукових шкіл і течій, в яких сформульовані основні положення теорії інформаційного суспільства, теорії новацій-інновацій та новаційного-інноваційного розвитку, теорії штучного інтелекту. Рішення поставленої мети і досягнення сформульованих завдань зажадали використання загальнонаукових методів пізнання: методу наукової абстракції, аналізу і синтезу, історико-логічного, діалектичного, структурного аналізу. Для всеосяжного аналізу був використаний системний підхід. У контексті розуміння специфіки пізнання вираженої проблеми застосовувалися онтологічний і гносеологічний підходи.

Результати дослідження. Сучасний етап суспільного розвитку, що характеризується формуванням нового соціального світоустрою, аналогів якому ще не було в історії цивілізації, відкриває широкі можливості для соціального конструювання. Дослідники намагаються осмислити, в якому напрямку відбувається розвиток суспільства, виявити основоположні тенденції формування майбутнього, оцінити їх роль і значення. Як наслідок, з'явилися теорії, що свідчать про зміщення акценту в побудові прогнозів майбутньої соціальної реальності на закономірності розвитку самої людини та її фундаментальних цінностей. Від техносуспільства до інформаційного – така сутність сучасної трансформації. Змістовне розмаїття теорій динаміки сучасного інформаційного суспільства обумовлено різними методологічними підходами до визначення його домінуючих ознак. Нове суспільство отримує різні узагальнені найменування, в залежності від того який з аспектів виділяється в якості найважливішого: «постіндустріальне суспільство»

(Д. Белл); «постцивілізація» (К. Боулдінг); «технотронне суспільство» (З.Бжезинський); «телематичне товариство» (Дж. Мартін); «суперіндустріальне суспільство» (О. Тоффлер); «інформаційне суспільство» (Р. Айріс, Д. Белл, Е. Масуда та інші); «програмоване суспільство» (А. Турен);

«посткапіталістичне суспільство» (Р. Дарендорф); «мережеве суспільство» (М. Кастельс); «суспільство споживання» (Ж. Бодрійяр); «суспільство ризику» (У. Бек); «суспільство знань» (П. Дракер, Н. Штер) та інші.

Якими б різними і суперечливими не були образи суспільства, що формується, необхідно визнати, що вони служать інструментом для визначення і розуміння основних елементів світу, в якому ми живемо і формуємося як особистості.

На початку 60-х років фактично одночасно в Японії і США в науковий обіг був введений термін «інформаційне суспільство», коли й стала розвиватися теорія інформаційного суспільства, його теоретико-методологічні основи. Термін «інформаційне суспільство» розкриває об'єктивний процес поступового усвідомлення суспільством значущості інформації як деякої самостійної фундаментальної сутності і перетворення її в реальну виробничу силу. Інформаційні технології та телекомунікації роблять загальнодоступними освіту, знання та інформацію, виступаючи технологічною базою розвитку інформаційної моделі суспільства. Авторство поняття «інформаційне суспільство» більшість вчених визнають за американським економістом, професору Принстонського університету Ф. Махлупом, який досліджував інформаційний сектор економіки на прикладі США і обґрунтував формування нової інформаційної економіки. У роботі «Виробництво і поширення знань в США» («The Production and Distribution of Knowledge in the United States», 1962) Ф. Махлуп розрахував загальну вартість виробництва знань США попередніх десятиліть і показав, що в 1958 році сектор економіки знань давав внесок близько 29% в ВНП США. В даний сектор дослідник включив різні види людської діяльності – освіта (44,1%), наукові дослідження та розробки (8,1%), расоби масової інформації (радіо, телебачення, телефон і т. д.) – 28,1%), інформаційна техніка, (6,5%), інформаційні послуги (13,2%) [12].

Ф. Махлуп розробив класифікацію знань, в якості критерію якої виступає суб'єктивне значення знань для пізнає, що включає п'ять видів знань: практичні знання, що мають значення для роботи, прийняття рішень і дій; інтелектуальні знання, що задовольняють інтелектуальні потреби, які вважаються ознакою широкого гуманітарного і природничо-наукової освіти і загальної культур; буденні і «розважальні» знання, що задовольняють дрібне цікавість або потреба в невибагливих розвагах і емоційному збудженні; духовні знання, що стосуються пізнання Б-га і шляхів спасіння душі; непотрібні знання, що лежать поза сферою інтересів пізнання та суспільної свідомості, і утримуються в пам'яті безцільно [12].

На основі розробленої класифікації знань Ф. Махлуп обґрунтував висновок про провідну роль інформації та знань у прискоренні соціоекономічного розвитку суспільства.

Сьогодні дослідники єдині в тому, що якісні зміни в соціоекономічній, соціокультурній, соціополітичній, духовній сферах суспільного життя, зумовлені інтенсивним розвитком і використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, позначили рух людства до інформаційного суспільства.

Відмінними рисами інформаційного суспільства є: інтенсивне новаційне виробництво знань, зі створенням і впровадженням наукомістких, в тому числі інформаційних, технологій, інших продуктів інтелектуальної діяльності творчої особистості; надання широкого спектру послуг в галузі інформатизації, освіти, зв'язку, а також в області пошуку, передачі, отримання і поширення інформації; прискорення науково-технічного прогресу і перетворення наукових знань в реальний фактор виробництва; підвищення якості життя людини і суспільства; участь значної частини працездатного населення у виробничій діяльності, пов'язаній зі створенням і використанням інформаційних технологій, інформації і знань; істотне розширення можливостей громадян з пошуку, отримання, передачі, виробництва і поширення інформації і знань; глобалізація соціоекономічної, соціокультурної, соціополітичної і духовної сфер життя суспільства.

Поряд з розширенням творчих можливостей особистості і суспільства, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створює нові можливості для реалізації загроз національної безпеки, пов'язаних з порушенням встановлених режимів використання інформаційних і комунікаційних систем, утиском конституційних прав громадян, використанням можливостей сучасних інформаційних технологій для здійснення ворожих, а також терористичних дій.

Теорія інформаційного суспільства істотно збагатила уявлення про сучасну спрямованість суспільного розвитку, але процес її становлення і розвитку був і залишається непростим і суперечливим.

Численні інтерпретації інформаційного суспільства, що з'явилися в останні роки, істотно відрізняються від інтерпретацій другої половини ХХ століття. З одного боку теоретики інформаційного суспільства, цілком усвідомлено звернулися до дослідження більш приватних проблем сучасного суспільства. З іншого боку, не можна не визнати, що розуміння інформаційного суспільства, яке зазначилося в сучасному світі, відрізняється більшою гнучкістю, адекватністю інформаційних новацій, котрі постійно виникають в соціумі. Сучасні трансформації не так жорстко технологічно та економічно детерміновані, досліджуються проблеми соціального розвитку, політики, культури, що свідчить про трансформаційні зміни, які відбуваються в структурі інформаційного суспільства.

Необхідно відзначити, що в сучасному суспільстві кардинально змінилися логіка розуміння інформації та характеристики інформаційної людини: на зміну ідеї про інтелектуальну раціональність інформаційного століття прийшло ствердження його принципової ірраціональності, незавершеності, невизначеності. Тому зростає значення соціокультурного капіталу, котрий включає в собі розуміння людського капіталу. Людський капітал Г. Беккер визначає як здоров'я, здібності, талант, набуті особистісні якості [13], а Дж. Коулман включає сукупність професійних знань, умінь, навичок [14]. Взагалі можемо виділити два розуміння **людського капіталу**: 1) сукупність знань, умінь, навичок, що використовуються для задоволення потреб людини і суспільства в цілому; 2) особливий капітал творчої особистості у формі інтелектуальних здібностей і практичних навичок, отриманих в процесі освіти і практичної діяльності людини. Звідси **соціокультурний капітал** є більш загальним поняттям під яким розуміється феномен суспільного життя, заснований на накопичених інтелектуальних багатствах суспільства, соціуму, групи індивідів, людського капіталу, творчої особистості та виражається в матеріальних і нематеріальних формах існування і розвитку суб'єктів соціокультурної діяльності.

Звідси відзначимо значущість штучного інтелекту в інформаційному суспільстві в якості накопичення людського і соціокультурного капіталу. ШІ є теоретичною основою комп'ютерів і роботів нових поколінь, виробляє не тільки засоби автоматизації виробництва, а й засоби і методи автоматизації інтелектуальної діяльності. Участь філософії у вирішенні цих проблем є життєво необхідною. Це пояснюється, принаймні, двома обставинами. По-перше, розвиток досліджень в області штучного інтелекту є одним з джерел науково-технічної революції нашого часу. Багато фахівців в області машинного розуму вважають, що досягнення в області штучного інтелекту здатні допомогти вирішити цілий ряд злободенних технічних і соціальних завдань. В такому випадку філософсько-методологічний аналіз основних проблем даних досліджень є життєво необхідним. Другою принциповою обставиною, що обумовлює особливу актуальність даної проблеми, є те, що її рішення здатне просунути нас не тільки по шляху соціального і науково-технічного прогресу, а й по шляху розуміння людського розуму і пізнання, прояснення особливостей сучасної культури і її зв'язку з попередніми.

Висновки. Інформатизація видозмінює соціальні, культурні, економічні, політичні, морально-етичні передумови розвитку суспільства. Саме рівень інформованості суспільства в цілому (від соціуму до окремого індивіда) виступає критерієм інформатизації суспільства. Висуваються такі основні критерії становлення інформаційного суспільства: розвиток інформаційної індустрії та формування єдиного інформаційного простору; інформатизація всіх сфер виробничої та соціокультурної діяльності; доступність інформації як для індивіда, так і соціуму; становлення нової системи освіти, отримання знання та формування інформаційної культури, покликаної

сприяти становленню «інформаційної» свідомості; створення системи інформаційної безпеки як держави, так і окремо взятої особи; міжнародне співробітництво у вирішенні глобальних проблем, засноване на застосуванні сучасних інформаційних технологій.

Основу просування інформаційної людини до ноосфери (в рамках цивілізаційного розвитку) складають інформаційні передумови для оптимізації структурних елементів (соціальних, економічних, соціокультурних та інших) функціонування соціуму.

У філософії штучного інтелекту як контекстуальному полі інформаційного суспільства можемо позначити взаємозв'язок трьох основних підходів до вирішення проблеми ШІ: філософсько-методологічного, філософсько-гносеологічного та філософсько-культурологічного. При першому підході під штучним інтелектом розуміється напрямок наукових досліджень, метою яких є створення «інтелектуальних» програм, при другому – самі ці програми, механізми, процедури; при третьому – сукупність певних гносеологічних і антропологічних ідей, або міфологема, що робить можливим саму постановку питання про машинному інтелекті і втілюється в різні технічні пристрої і наукові дослідження. У розвитку природознавства і пізнання в цілому такого роду міфологеми відіграють помітну роль, а їх розгортання призводить до конкретних наукових результатів. Такими міфологемами в історії були, наприклад, ідея «філософського каменя» (Lapis Philosophorum) або ідея «вічного двигуна» (perpetuum mobile), які не були (а штучний інтелект і до сих пір не є) строго поставленими науковими або технічними завданнями, з самого початку виходячи за рамки конкретно-наукового знання і спираючись на панівні в суспільстві і в науковому співтоваристві інтуїції і неявні уявлення, істотно визначають розвиток науки.

Тому потрібно зробити акцент на значущості творчої особистості для прогресу інформаційного суспільства та розуміння штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Міщенко В.Б. Інформаційне суспільство: управління, право, технології, безпека. Навчальний посібник. Київ: ННПСК КНУВС, 2009. 60 с.
2. Політанський В.С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*, 2017. Вип. 42. С. 16–22.
3. Селезньова О.М. Інформаційне суспільство: сутність, особливості, становлення. *Інформація і право*. № 3(9), 2013. С. 91–96.
4. Штанько В.І., Бордюгова Т.Г. Інформаційне суспільство: соціально-філософські проблеми становлення: Навч. посібник. Харків: ХНУРЕ, 2012. 172 с.
5. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, 2nd edition. Saddle River, NJ, Prentice Hall, 2009. 1112 p.
6. Bostrom, N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2014. 352 p.
7. Searle I. *Minds, Brains, and Programs*. The Philosophy of Artificial Intelligence. Oxford, University Press, 1990. 347 p.
8. Bruce, B.G. A (Very) Brief History of Artificial Intelligence. *AI Magazine*, 2005. 26(4): 53–60.
9. Баранов, О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*, (1 (44)), 2023. С. 32–49.
10. Денежніков С.С. Супертехнології штучного інтелекту в трансгуманістичному дискурсі. *Філософія науки: традиції та інновації*, 2013. № 2 (8). С. 132–141.
11. Дятлова І., Патлайчук О., Ступак О. Етичні виклики та перспективи філософії штучного інтелекту у XXI столітті. *ГРАНІ*, 2025. Том 28. No 2 (20). Філософія. С. 66-71. DOI: <https://doi.org/10.15421/172540>
12. Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1962. 60 s.
13. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Vol.70. No.5. Part 2, 1962, pp. 9–49.
14. Coleman, J. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology Supplement*. 1988. P. 94–120.

REFERENCES

1. Bilenchuk P.D., Kofanov A.V., Kobylanskyi O.L., Mishchenko V.B. (2009). Informatsiine suspilstvo: upravlinnia, pravo, tekhnolohii, bezpeka [Information Society: Management, Law, Technology, Security]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: NNIPSK KNUVS. 60 s. [in Ukrainian].
2. Politanskyi V.S. (2017). Informatsiine suspilstvo v Ukraini: vid zarodzhennia do sohodennia [Information society in Ukraine: from its inception to the present]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu : seriia: Pravo*. Vyp. 42. S. 16–22. [in Ukrainian].
3. Seleznova O.M. (2013). Informatsiine suspilstvo: sutnist, osoblyvosti, stanovlennia [Information society: its essence, features, and formation]. *Informatsiia i pravo*. № 3(9). S. 91–96. [in Ukrainian].
4. Shtanko V.I., Bordiuhova T.H. (2012). Informatsiine suspilstvo: sotsialno-filosofski problemy stanovlennia [Information society: socio-philosophical problems of formation]: Navch. Posibnyk. Kharkiv: KhNURE. 172 s. [in Ukrainian].
5. Russell S., Norvig P. (2009). Artificial Intelligence: A Modern Approach, 2nd edition. Saddle River, NJ, Prentice Hall. 1112 p.
6. Bostrom, N. (2014). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford, UK, Oxford University Press. 352 p.
7. Searle I. Minds, Brains, and Programs. (1990). The Philosophy of Artificial Intelligence. Oxford, University Press. 347 p.
8. Bruce, B.G. (2005). A (Very) Brief History of Artificial Intelligence. *AI Magazine*. 26(4): 53–60.
9. Baranov, O. A. (2023). Vyznachennia terminu «shtuchnyi intelekt» [Definition of the term “artificial intelligence”]. *Informatsiia i pravo*, (1 (44)). S. 32–49. [in Ukrainian].
10. Dieniezhnikov S.S. (2013). Supertekhnolohii shtuchnoho intelektu v transhumanistychnomu dyskursi [Supertechonologies of artificial intelligence in transhumanist discourse]. *Filosofia nauky: tradytsii ta innovatsii*. № 2 (8). S. 132-141. [in Ukrainian].
11. Diatlova I., Patlaichuk O., Stupak O.(2025). Etychni vyklyky ta perspektyvy filosofii shtuchnoho intelektu u XXI stolitti [Ethical challenges and prospects of the philosophy of artificial intelligence in the XXI century]. *HRANI*. Tom 28. No 2 (20). *Filosofia*. S. 66–71. DOI: <https://doi.org/10.15421/172540> [in Ukrainian].
12. Machlup F. (1962). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 60 s.
13. Becker G.S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Vol.70. No.5. Part 2. Pp. 9–49.
14. Coleman, J.(1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology Supplement*. P. 94–120.

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activities
The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky»
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0323-4457

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
OF THE INFORMATION SOCIETY:
PHILOSOPHY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

Relevance of the study. *At the end of the last century, due to the intensification of scientific and technological progress, interest in predictive constructions focused on the XXI century is increasing. It is in this context that the formation of the “information society” is considered, which significantly determines the ways of development of world civilization. At the same time, the information society is immanent to modern society, assuming the rationalization (on an informational basis) of relationships within the framework of the system “person-society-society-culture-creative personality-artificial intelligence”. Reaching the level of a socio-culturally oriented information society is associated with the implementation of stratagems for the development of modern society and creative personality.*

The philosophy of artificial intelligence as a conceptual field of the information society has been actively developing recently and is closely related to the basic sections of philosophy – ontology and epistemology. It undoubtedly has intersections with the subject area of ethics. It is important to analyze the integration of the philosophy of artificial intelligence into the study and functioning of the information society.

***The aim of the study** is to identify effective technologies for constructing modern ideologemes – innovations, to determine their specifics of functioning in the communicative space of the information society. **The object of research** is the modern information society as a global space of ideologemes-innovations. **The subject of the research** is the theoretical and methodological foundations of the information society in the contextual field of artificial intelligence philosophy.*

***The theoretical and methodological basis of the research** is the concepts and hypotheses of modern Ukrainian and foreign representatives of scientific schools and trends, which formulate the main provisions of the theory of the information society, the theory of innovation and innovation development, the theory of artificial intelligence. The study used general scientific methods of cognition: scientific abstraction, analysis and synthesis, historical and logical, dialectical, structural analysis. A systematic approach, ontological and epistemological approaches were used for a comprehensive analysis.*

***Results.** The information society is characterized by the following processes: informatization of consciousness, upbringing and education, culture and morality. As a result of the implementation of these processes, a new person will appear, characterized by the presence of priority of basic universal values.*

It is impossible to create an information society in a single country, the solution of global problems is within the power of a single, on a scale of the whole earth, humanity, or these problems simply will not be solved.

Information and communication technologies contribute to the formation and build-up of human and sociocultural capital of both society and the creative individual.

The philosophy of artificial intelligence in the information society makes it possible to develop more deeply stratagems for the development of artificial intelligence, the information society, and the creative personality.

***Key words:** information society, Man, creative personality, human capital, sociocultural capital, artificial intelligence, philosophy of artificial intelligence, sociocultural, morality, values.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 141.7:340.12:004.8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.8>

Глушенко Олександр Петрович

аспірант кафедри філософських, політичних і психологічних студій

Черкаського державного технологічного університету

бульв. Шевченка, 460, Черкаси, Україна

orcid.org/0009-0008-5743-8333

«НУЛЬОВА ГІЛКА ВЛАДИ»: УСТАНОВЧИЙ ВИМІР ТЕХНОГЕННОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ

Актуальність проблеми. У сучасній політико-правовій реальності класичні теорії суверенітету, орієнтовані суто на формальні процедури волевиявлення, виявляють свою концептуальну вичерпність. Стрімка еволюція глобальних інформаційних мереж перетворила алгоритмічні архітектури на самостійні чинники формування суспільного ладу, що функціонують як «матеріальна конституція» цифровізованого простору. Генеруючи правила соціальної взаємодії значно швидше за офіційне законодавство, ці технологічні комплекси маргіналізують юридичні норми, залишаючи їм роль вторинної надбудови. Зміна балансу сил між державою та транснаціональними акторами потребує радикального переосмислення класичного поділу владних повноважень.

Мета дослідження полягає у соціально-філософській концептуалізації «нульової гілки влади» як специфічного інфраструктурного виміру техногенного конституційного порядку, що виконує приховану установчу функцію, детермінуючи розвиток правових норм.

Методи дослідження. Методологічним ядром розвідки є міждисциплінарна інтеграція соціально-філософських підходів та теорії матеріального конституціоналізму. Застосовано аналітично-концептуальний інструментарій для реконструкції категорій установчої влади та алгоритмічної урядувальності. Критико-нормативний підхід дозволив виявити обмеження панівних візій цифрового конституціоналізму. Структурно-функціональний аналіз використано для дослідження нормативної архітектури європейського Акта про штучний інтелект (AI Act), а елементи деконструкції – для виявлення прихованих владних асиметрій у процедурах FRIA.

Результати дослідження. Аргументовано, що технологічні корпорації та алгоритмічні системи трансформуються у потужних структурних (нелюдських) акторів державотворчого процесу. Введення авторської категорії «нульова гілка влади» дозволило експлікувати цей імпліцитний рівень впливу та виявити концептуальні обмеження декларативного цифрового конституціоналізму, який ігнорує матеріальну основу техногенної гегемонії. Доведено, що європейський AI Act та процедури FRIA, частково кодифікувавши інфраструктурну владу, не вирішують проблему цифрового панування, а лише інституціоналізують технократичне управління ризиками, уникаючи артикуляції цього зсуву мовою установчої проблематики. Сформульовано набір теоретичних критеріїв та нормативних орієнтирів, що передбачають перехід до парадигми «техногенної установчості» та створення інституційних механізмів демократичного контролю над етапом технічного проектування. У контексті України формування суверенних алгоритмічних інтерфейсів визначено екзистенційною запорукою цифрового суверенітету в умовах війни. Демократизацію «нульової гілки влади» визначено як ключовий механізм повернення політичної суб'єктності громадянам.

Ключові слова: установча влада, нульова гілка влади, цифровий конституціоналізм, алгоритмічна урядувальність, техногенний порядок, штучний інтелект, цифровий суверенітет, матеріальна конституція.

Вступ. Традиційна доктрина установчої влади оперувала лінійною онтологією, де суверенний народ здійснює свої повноваження через легітимні процедури, матеріалізуючи їх у тексти

конституції як результаті одиничного акту. Цифрове середовище, невинно розширюючись, радикально ускладнює цю архітектуру.

Умови гуртування політичної спільноти стають безпосередньо похідними від технологічних інфраструктур: віртуальні платформи та системи штучного інтелекту конструюють обриси видимого простору, жорстко формуючи параметри обчислюваної та мислимої реальності. Відповідно, конституційний порядок потрапляє у пряму залежність від транснаціональних корпорацій, які фактично переймають на себе державотворчі прерогативи, самостійно встановлюючи квазізаконодавчі правила та здійснюючи внутрішньокорпоративне правосуддя. За таких обставин технології випереджають дію формального права: технічні рішення створюють первинний матеріальний каркас, залишаючи юридичному інструментарію статус похідної надбудови.

Окреслена динаміка об'єктивно обмежує дієздатність класичної тричастинної моделі поділу владних повноважень, спонукаючи шукати нові форми осмислення сучасного техногенного порядку. Зазначена конфігурація зумовлює потребу введення нової аналітичної категорії – «нульової гілки влади». Вона концептуалізується як інфраструктурно-алгоритмічний рівень, що структурно передує звичному інституційному поділу, водночас матеріально інкорпорує у кожний його елемент. Поняття «нульової гілки влади» пропонується як концептуальна метафора, яка фіксує той інфраструктурний базис, який фактично передує функціонуванню офіційних інституцій; за своєю природою вона здійснює приховану установчу функцію, матеріалізуючи конституцію цифрового суспільства.

Теоретичне осмислення цього феномену відзначається цінністю для практики моделювання цифрового конституціоналізму, спрямовуючи розвиток правової системи Європейського Союзу разом із суверенними національними ініціативами.

Дослідження має концептуально-нормативний характер і не претендує на емпіричну верифікацію впливу кожної окремої цифрової інфраструктури. Його завдання полягає у реконструкції метафізичних та юридичних умов можливості техногенного конституційного порядку та виявленні нормативних наслідків, які випливають із прихованої інфраструктурної організації цифрового середовища.

Мета статті полягає у концептуалізації «нульової гілки влади» як специфічного виміру техногенного конституційного порядку. Цей імпліцитний рівень структурно випереджає звичну тріаду владних інституцій, водночас матеріально пронизуючи кожний її елемент. Здійснюючи установчу функцію, цей феномен конструє координати можливого, детермінуючи розвиток правових норм, каналізуючи розгортання політичних процесів і формуючи алгоритми соціальної взаємодії. Водночас панівні візії цифрового конституціоналізму, суголосно з нормативними підходами формату європейського AI Act, переважно залишають зазначену площину поза межами свого фокусу.

Досягнення заявленої мети зумовлює виконання таких завдань:

1) реконструювати новітні доктрини установчої влади через зіставлення їхніх постулатів із положеннями матеріальної конституції заради виявлення здатності обох концепцій уможливити чи блокувати розуміння техногенного виміру панування;

2) здійснити критичний перегляд цифрового конституціоналізму, мобілізуючи здобутки матеріального конституціоналізму та концептуальний апарат теорії алгоритмічного урядування;

3) продемонструвати спроможність європейського AI Act, діючого спільно з дотичною практикою оцінювання впливу на засадничі права (FRIA), частково кодифікувати приховану інфраструктурну владу, обминаючи безпосередню артикуляцію цього зсуву мовою установчої проблематики;

4) сформулювати набір теоретичних критеріїв, посилених нормативними орієнтирами, покликаних переформатувати архітектуру цифрового конституціоналізму довкола ідеї техногенної установчої влади.

Методи дослідження вибудовуються на перетині кількох епістемологічних стратегій, утворюючи цілісний міждисциплінарний синтез. Для досягнення мети застосовано такий комплекс наукових підходів:

1. Аналітично-концептуальний підхід застосовується задля прояснення сенсів, дозволяючи реконструювати сутнісне наповнення категорій установчої влади, матеріальної конституції, цифрового конституціоналізму та алгоритмічної урядувальності.

2. Критико-нормативний аналіз забезпечує випробування сформованого концептуального каркаса, слугуючи базисом для оцінювання різноманітних цифрово-конституціоналістських візій кризь призму матеріального конституціоналізму та загальної теорії владних відносин.

3. Структурно-функціональний аналіз використано для об'єктивного дослідження нормативної архітектури європейського Акта про штучний інтелект та процедур FRIA. Натомість для виявлення прихованих владних асиметрій та деполітизованих ієрархій (зокрема у зв'язці «розробник/постачальник (provider) – розгортач (deployer)»), які ця архітектура водночас стабілізує та маскує, застосовано елементи критичного дискурс-аналізу та деконструкції.

4. Інтегрування елементів порівняльної конституційної теорії дає змогу контекстуалізувати глобальні тенденції, безпосередньо фокусуючи увагу на українському досвіді утвердження цифрового суверенітету та процесах повоєнної конституційної відбудови.

Результати дослідження. Згідно з Мартіном Лофліном [1], установча влада – «обмежувальне» поняття, яке фіксує кордони між правовими нормами, політичними рішеннями та реаліційним виміром владної взаємодії. Сучасні теоретичні реконструкції [2; 3] наголошують на необхідності включення процедур громадянської участі, проведення референдумів та підтримки горизонтальної самоорганізації безпосередньо у структуру установчої влади. Водночас більшість цих теорій розглядають технічну інфраструктуру фоновим явищем, згадуючи її «засобом комунікації» або чинником впливу на публічну сферу, проте залишаючи її поза межами конститутивних елементів установчого акту.

Матеріалістична позиція, пропонує Марком Голдоні та Майклом Вілкінсоном [4], дозволяє трактувати конституційний порядок результатом взаємодії «впорядковувальних сил» (чотирьох ordering forces): політичної єдності, інституцій, соціальних відносин та фундаментальних політичних цілей. Цифрові інфраструктури в такій системі виявляються чимось значно більшим за нейтральні засоби, створюючи передумови, за яких ці сили формуються та відтворюються.

Сучасні наукові розвідки «алгоритмічної урядувальності» (algorithmic governance/algorithmic governmentality) підтверджують, що алгоритмічні системи діють складніше за звичайні інструменти влади, оскільки вони запроваджують механізми «випереджального» управління можливостями суб'єктів, розподіляючи індивідів за профілями, обчислюючи ймовірності та визначаючи категорії ризику [5; 6; 7].

Установча влада, таким чином, визначає правосуб'єктність та доступні способи дії, тоді як алгоритмічне урядування окреслює безпосередньо коло наявних форм діяльності. Виникає явище «техногенної установчості», що полягає у здатності технологічних інфраструктур задавати параметри для подальшого політичного чи юридичного опрацювання реальності. Зазначена властивість зумовлює потребу виокремлення цієї сили в окрему категорію, яку доцільно іменувати «нульовою гілкою влади».

У межах цього дослідження категорія «техногенний» застосовується в її первинному етимологічному значенні (від грец. *technē* – ремесло, та *genēs* – той, що породжує). Хоча у вітчизняному дискурсі цей концепт обтяжений екологічними конотаціями, ми свідомо реапропріюємо його заради підкреслення здатності цифрових архітектур генерувати базові параметри простору людської взаємодії. Такий підхід дає змогу оминати вузькоспеціалізовані безпекові чи екологічні трактування поняття, завдяки чому технологія розкривається як активний учасник державотворчих процесів, наділений власною інфраструктурною силою. Техногенний вимір перетворює цифрові архітектури та алгоритмічні моделі на первинний матеріальний базис, який структурує суспільні відносини задовго до офіційної реакції формального законодавства.

Відповідно, техногенний конституційний порядок становить собою специфічний устрій, чий базові правила виходять поза межі традиційного текстуального закріплення. Вони матеріально інкорпорується прямо в коди, стандарти управління даними та цифрові протоколи. Ця інфраструктурна мережа здійснює первинні владні впливи (схвалення, блокування, надання

пріоритету або маргіналізацію), визначаючи в такий спосіб жорсткі параметри можливої соціальної взаємодії та формуючи фундамент «нульової гілки влади».

У цьому дослідженні пропонується використовувати концепт «нульової гілки влади» як власну аналітичну категорію для опису відмінного від офіційних органів рівня інфраструктурно-алгоритмічного формування конституційного порядку, який передує конституційному тексту та класичним владним гілкам, задаючи матеріальні умови їхнього функціонування. Він забезпечує зв'язок між правом, політикою та економікою, використовуючи технічні стандарти, цифрові протоколи, архітектури даних і моделі штучного інтелекту. Часткова приватизація цього рівня та його фрагментація між державами, великими технологічними корпораціями, галузевими об'єднаннями, військовими структурами чи іншими акторами ускладнює здійснення демократичного нагляду та контролю. Ця влада також характеризується своєю непрозорістю у термінах класичних механізмів відповідальності й підзвітності, оскільки алгоритмічні рішення розподілені, автоматизовані та замасковані за технічними й безпековими аргументами.

У цьому значенні «нульова гілка» постає як сукупність інфраструктурних умов, що попередньо структурують простір політичної та юридичної дії. Саме тому демократизація стосується насамперед процедур проектування алгоритмів, стандартотворення, доступу та контролю. Звідси випливає, що цифровий конституціоналізм, зосереджений на правозахисній риториці без аналізу матеріальної конституції, схильний легітимувати вже наявні конфігурації цієї нульової гілки влади.

З погляду «матеріального конституціоналізму» (material constitutionalism) описане явище розкривається через щонайменше чотири взаємопов'язані виміри. Інституційний – охоплює діяльність великих платформ, постачальників хмарних послуг та операторів великих сховищ даних, включаючи також розробників/постачальників технічних протоколів. Соціально-економічний – проявляється тоді, коли запроваджуються певні порядки володіння інформацією, застосовуються алгоритмічні методи керування працею або виникають прояви цифрової нерівності [8; 9]. Епістемічний – стосується способів формування знань, які закладаються в основу машинного навчання разом із притаманними їм упередженнями. Нормативний – через технічні коди та стандарти, які, уподібнюючись до юридичних правил, окреслюють межі дозволеної поведінки.

Саме сукупність цих вимірів і становить те, що пропонується фіксувати як техногенну «нульову гілку влади».

Становлення «нульової гілки» як рівня техногенного конституційного порядку переважно оминається увагою більшості правових досліджень. Зокрема, таку тенденцію яскраво демонструє доктрина цифрового конституціоналізму. Цей напрям сучасної політико-правової думки, провідними представниками якого виступають Едоардо Челесте [10; 11; 12] та Джованні Де Грегоріо [13], ставить за головну мету трансляцію фундаментальних прав, верховенства права, поділу влади та інших класичних принципів конституціоналізму у віртуальне середовище. Прихильники цього підходу зосереджують зусилля на розробленні хартиї цифрових прав і створенні інституційних запобіжників проти свавілля транснаціональних платформ. Водночас у значній частині робіт технологія з'являється як зовнішній об'єкт, який слід «вписати» у наявні категорії.

Сучасні критики, насамперед Петрос Терзіс, показують хибність такого бачення: головна проблема виходить за межі простого штучного поділу на право і техніку та полягає в тому, що домінуючий цифровий конституціоналізм ігнорує матеріальну реальність технологій та владні асиметрії, закладені в логіку їхнього виробництва (production logics) [14]. Аналогічно, критика наголошує, що апеляції до «конституційної» ролі права ЄС у цифровій сфері часто ігнорують той факт, що саме правові режими сприяли концентрації влади в руках платформ [15].

Якщо радикалізувати ці аргументи через призму «нульової гілки влади», стає зрозумілим, що увага до проголошення декларативних прав фактично визнає законність уже наявного устрою інфраструктур, уникаючи з'ясування мети їх створення чи природи соціальних зв'язків, котрі ці системи втілюють.

Відтак, панівні версії цифрового конституціоналізму постають лише постфактум реакцією на техногенну установчість – запізнілим відгуком на вже сформований порядок, що істотно обмежує їхню здатність бути інструментом демократичного скеровування технологічних змін.

Частковою «юридичною кодифікацією» цього інфраструктурно-алгоритмічного рівня є європейський Акт про штучний інтелект (AI Act / АШІ). Його нерідко тлумачать ключовою «конституційною» рамкою для регулювання ШІ в ЄС [16; 17]. Структура АШІ чітко розмежує розробників/постачальників (providers), які проєктують системи, та розгортачів (deployers/деплоєрів). Хоча AI Act використовує інструменти Нової законодавчої рамки, його нормативна логіка не зводиться ані до суто технічної безпеки продукту, ані до правозахисної декларації. Регламент поєднує ринкову гармонізацію з прямим захистом здоров'я, безпеки та фундаментальних прав, а тому є радше ризик-орієнтованою моделлю інституціоналізації контролю, ніж повною відповіддю на проблему цифрової влади [18; 19; 20].

У контексті «нульової гілки влади» ми констатуємо, що АШІ здебільшого деполітизує діяльність розробників/постачальників, які створюють базові архітектури. Безперечно, документ містить елементи прямої політичної дії – зокрема, категоричну заборону систем із «неприйнятним ризиком» (як-от масове біометричне спостереження чи соціальне рейтингування). Проте, за винятком цих граничних випадків прямого установчого диктату, основний масив регламенту перетворює квазіконституційний процес створення архітектури цифрового світу на процедуру комерційного комплаєнсу та ризик-менеджменту. Питання установчої природи (хто саме і з якою суспільною метою визначає дизайн цифрового середовища) підмінюється технократичними метриками допустимих ризиків та граничної шкоди. Відповідно до Регламенту, розробник/постачальник здійснює техніко-юридичну оцінку відповідності (conformity assessment) та управляє безпековими ризиками моделі. Натомість запроваджена процедура оцінювання впливу на фундаментальні права (FRIA) є обов'язком саме розгортачів (deployers) [17; 18; 19; 20]. Депоєр вперше оцінює вплив системи на права людини у конкретному соціальному контексті її застосування, спираючись на технічні інструкції розробника/постачальника. Такий розподіл демонструє, що АШІ розглядає вплив на суспільство радше як контекстуальний ризик використання, аніж як глибинну структурну проблему, закладену на етапі створення самої «нульової гілки».

Розширення дослідницької рамки на суміжні режими ШІ-управління (AI-governance) [21] дозволяє констатувати, що ключові елементи інфраструктурної влади, включаючи транскордонні обчислювальні центри та військові чи розвідувальні розробки, перебувають поза межами дії АШІ або регулюються фрагментарно. Замість демократичного перетворення технологічного панування, правовий акт лише включає наявний стан речей у формальну площину.

Таким чином, АШІ радше інкорпорує «нульову гілку влади» у формальне правове поле, ніж ставить питання про її демократичну трансформацію. Це не робить регламент марним; однак його не слід переоцінювати як «конституційне» вирішення проблеми цифрової влади.

Натомість сучасні наукові розвідки України у цифровій сфері тривають за обставин воєнного стану та потреби у використанні зовнішніх технологічних та інфраструктурних ресурсів. Зокрема, концептуальний аналіз цифрового суверенітету [22] пов'язує це явище з автономією, самовизначенням та здатністю суспільства безпосередньо контролювати архітектуру власних цифрових інфраструктур і циркуляцію даних. Дослідження впливу цифровізації на конституціоналізм [23] демонструють двоїсті наслідки, де розширення можливостей для залучення громадян та прозорості супроводжується загрозами розпорошення законодавчих норм, переходом публічних функцій до приватних платформ та підпорядкуванням великим технологічним корпораціям.

Перехід від глобального виміру до національних реалій вимагає врахування екстремальних умов, у яких опинилася Україна. В умовах воєнного стану («стану винятку») та екзистенційної загрози, коли життєздатність держави стає прямо залежною від безперебійної роботи військових алгоритмів, супутникового зв'язку та іноземних хмарних інфраструктур, проблема «нульової гілки влади» радикально загострюється. Формальна установча влада виявляється критично вразливою перед приватними транснаціональними акторами, які фактично

утримують у своїх руках матеріальний каркас для здійснення управління та оборони. За таких умов повна націоналізація чи відмова від глобальних інфраструктур є неможливою та згубною. На передній план виходить концепція «стратегічної взаємозалежності» та побудова суверенних інтерфейсів (на кшталт державних екосистем типу «Дія» або мілітарних кластерів). Слід наголосити, що наша критика інституційного формалізму цифрового конституціоналізму не означає повної відмови від правових механізмів в екстремальних обставинах. Створення таких інституційних запобіжників та державних інтерфейсів є вимушеним тактичним кроком – тимчасовим інструментом виживання, який дозволяє зберегти управлінську агентність, а не проявом «інституційного фетишизму». Проте варто усвідомлювати, що ці інтерфейси, фізично спираючись на транснаціональну інфраструктуру, не є остаточним подоланням диктату «нульової гілки». Це радше своєрідний буфер. Відповідно, дискурс цифрового суверенітету в Україні має розглядатися у двох тактах: формування суверенних інтерфейсів є лише першим, перехідним етапом. Справжня демократизація «нульової гілки», тобто перехід до суспільного контролю над базовими алгоритмічними архітектурами, стандартами та даними, які структурують простір установчої дії, постає як ключове та масштабне завдання повоєнного конституційного дизайну.

Підсумовуючи здійснений аналіз, доцільно сформулювати кілька критичних положень. По-перше, поширений підхід у літературі з цифрового конституціоналізму зводить технології до пасивних об'єктів регулювання, оминаючи їхню установчу дію [10; 13]. Подібне звуження змушує розглядати право зовнішньою «нейтральною» силою, здатною лише пасивно відповідати на технологічні виклики, ба навіть просто реагувати на них, замість усвідомлення його статусу першочергової умови творення цифрової реальності [14].

По-друге, хоча практика проголошення «цифрових конституцій» та хартій прав в інтернеті відіграє важливу роль у захисті користувачів, вона має суворі концептуальні межі. Зосередженість суто на декларативному вимірі ризикує перетворитися на інституційний фетишизм, який маскує фактичну неспроможність суспільства впливати на архітектуру алгоритмічних режимів та інфраструктурних конфігурацій. Офіційне закріплення певних свобод формує ілюзію автоматичної трансформації техногенного порядку, іноді легалізуючи та міцно вбудовуючи вже вкорінені практики у суспільні відносини [15].

По-третє, провідний напрям цифрового конституціоналізму виявляє неспроможність досягнути матеріальну динаміку влади технологій, постійно уникаючи звернень до надбань критичної політичної економії. Наслідком подібного ігнорування стає вкрай бідний опис того, як цифрова гегемонія розгортається у класових, колоніальних і геополітичних вимірах [9; 24].

По-четверте, окреслені тенденції зумовлюють ризик перетворення європейських ініціатив щодо штучного інтелекту (АШІ) на суто технократичну раціоналізацію «нульової гілки влади». Чинні регуляторні акти ілюструють небезпеку ситуацій, коли оцінювання впливу впроваджується, алгоритмічні загрози класифікуються, а технічні стандарти затверджуються винятково задля нормалізації техногенної установчості замість її належної проблематизації. За таких умов «нульова гілка влади» набуває форми звичайної сукупності «керованих ризиків», остаточно втрачаючи статус джерела глибоких політичних суперечностей [16; 17; 18; 21].

Спроба вивести цифровий конституціоналізм із кризового стану вимагає переорієнтації його предмету, де замість «регулювання цифрових технологій» виникає потреба керувати політикою «нульової гілки влади». Це передбачає, принаймні, такі кроки:

1. Визнання техногенної установчості, за якої цифрові інфраструктури мають мислитися як учасники установчого процесу, що унеможливить їхнє сприйняття винятково об'єктами нормотворення. Відповідно, конституційні теорії повинні інтегрувати аналіз алгоритмічного урядування, матеріальної конституції та цифрової політичної економії безпосередньо в ядро своїх категорій [4; 5; 7; 8].

2. Теорії установчої влади, на кшталт «про спільну установчу владу» (constituent power-with) [3], мають бути доповнені аналізом того, як горизонтальні форми колективної дії можуть втручатися в дизайн інфраструктур, алгоритмів і технічних стандартів.

3. Мають бути переформатовані регулювання ШІ, зокрема FRIA та подібні інструменти, що вимагає зміни індивідуалістської моделі «оцінки ризиків» заради усвідомлення структурних ефектів на політичну єдність, соціальні відносини та матеріальні умови життя. Необхідно враховувати явища майнового розшарування, обмеження доступу до ресурсів, виникнення міждержавної підпорядкованості та інших аспектів [17; 19; 21].

4. З нормативної точки зору необхідно демократизувати «нульову гілку влади» та створити інституційні механізми, які дозволять суб'єктам установчої влади реально впливати на управління цифровим середовищем. Зважаючи на неможливість повної відмови від сервісів транснаціональних технологічних корпорацій (зокрема в умовах воєнного стану в Україні), цей підхід передбачає створення суверенних цифрових інтерфейсів, контроль над національними дата-сетями, посилення ролі наукових інституцій в аудиті алгоритмів та демократичний нагляд за цільовими функціями (objective functions) систем штучного інтелекту, а не за іманентною логікою їхніх обчислювальних процесів. По завершенню воєнного стану зазначена стратегія має бути розширена шляхом впровадження публічних та кооперативних форм власності на критичні системи.

Варто наголосити, що демократизація «нульової гілки влади» не означає спроби наділити алгоритми свідомою політичною суб'єктністю чи перетворити їх на класичний інститут влади. Системи штучного інтелекту виступають потужними структурними (нелюдськими) акторами, які формують простір можливого, проте в момент своєї дії вони неминуче залишаються алгоритмічними конструктами, що реалізують закладену в них логіку. Натомість ідеться про підпорядкування демократичному контролю самого етапу проектування, встановлення параметрів та меж архітектури цих систем. «Народ» як установчий суб'єкт має бути присутнім за межами конституційних асамблей, охоплюючи процеси технічного проектування, де закладаються матеріальні умови майбутньої (безособової) суспільної взаємодії.

Для України розуміння цифрового суверенітету має виходити далеко за межі локалізації даних. Головним завданням постає здатність суспільства колективно визначати конфігурацію тієї техногенної основи, яка структурує політичне життя в умовах війни та повоєнної відбудови.

Висновки. Здійснене соціально-філософське дослідження дозволило концептуалізувати «нульову гілку влади» як специфічний вимір техногенного конституційного порядку. Відповідно до поставлених завдань отримано такі результати:

1. Реконструйовано доктрини установчої влади через призму концепції матеріальної конституції в умовах алгоритмічного урядування. Показано, що класичні теорії виявляють свою концептуальну вичерпність та блокують розуміння техногенного виміру панування. Відтак, цифрові платформи та алгоритмічні системи позбавляються статусу нейтральних інструментів, постаючи потужними структурними (нелюдськими) акторами. Хоча алгоритмічні системи позбавлені інтенційної політичної суб'єктності (свідомого волевиявлення), вони володіють величезною інфраструктурною дієздатністю (agency). Їхня «спів-установча» роль полягає у жорсткому матеріальному структуруванні поля можливих політичних та правових дій, що концептуально випереджає роботу традиційних інституцій.

2. Здійснено критичний перегляд домінантного цифрового конституціоналізму із залученням здобутків матеріального конституціоналізму та концептуального апарату теорії алгоритмічного урядування. Такий підхід, посилений введенням авторської аналітичної категорії «нульової гілки влади», дозволив виявити його концептуальні обмеження. Обґрунтовано, що панівні підходи обмежуються проголошенням декларативних прав, уникаючи проблематизації матеріальних джерел цифрової гегемонії та ігноруючи владні асиметрії, закладені в логіку виробництва технологій.

3. Продемонстровано спроможність європейського AI Act та процедур FRIA частково кодифікувати приховану інфраструктурну владу. Доведено, що попри впровадження окремих заборон, ці правові рамки не вирішують проблему цифрової влади, а лише інституціоналізують технократичне управління ризиками. Замість повноцінної демократизації «нульової гілки влади» на етапі її проектування, чинне регулювання перетворює фундаментальне питання державотворчих

меж на процедуру комерційного комплаєнсу. Це дозволяє легалізувати установчу монополію транснаціональних корпорацій, не вдаючись до безпосередньої артикуляції цього зсуву мовою установчої проблематики.

4. Сформульовано набір теоретичних критеріїв та нормативних орієнтирів, покликаних переформатувати архітектуру цифрового конституціоналізму. У теоретичному плані доведено необхідність переходу до парадигми «техногенної установчості», де цифрові інфраструктури концептуалізуються як активні структурні учасники (нелюдські актори) установчого процесу. У нормативному вимірі це вимагає відмови від індивідуалістської моделі управління загрозами на користь створення інституційних механізмів демократичного контролю безпосередньо над етапом технічного проєктування. Суб'єктність установчої влади має поширюватися на інфраструктурний вимір, щоб запобігти приватизації державотворчих прерогатив.

У контексті України, яка одночасно долає наслідки війни, здійснює цифрову трансформацію та шукає нові моделі конституційного ладу, реалізація цих критеріїв є екзистенційною умовою справжнього цифрового суверенітету. За таких умов повна відмова від транснаціональних інфраструктур є нереалістичною; натомість на перший план виходить стратегічна взаємозалежність, за якої держава зберігає суб'єктність через контроль над суверенними інтерфейсами, критичними даними, аудитом алгоритмів і правилами доступу до інфраструктур. Після завершення воєнного стану цей дискурс має бути доповнений питанням про демократизацію «нульової гілки влади».

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці конкретних механізмів демократичного нагляду за «нульовою гілкою влади», що включають моделі кооперативної та публічної власності на критичні інфраструктури й посилення ролі наукових установ. Окремої уваги потребують емпіричні дослідження імплементації алгоритмічної підзвітності в українському контексті, а також порівняльний аналіз цифрового конституціоналізму в постконфліктних державах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Loughlin M. The Concept of Constituent Power. *European Journal of Political Theory*. 2014. Vol. 13, № 2. P. 218–237. DOI: <https://doi.org/10.1177/1474885113488766>
2. Colón-Ríos J. *Constituent Power and the Law*. Oxford University Press, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198785989.001.0001>
3. Adams N. P. Constituent Power-With. *Philosophy & Public Affairs*. 2024. Vol. 52, № 3. P. 289–326. DOI: <https://doi.org/10.1111/papa.12260>
4. Goldoni M., Wilkinson M. A. The Material Constitution. *Modern Law Review*. 2018. Vol. 81, № 4. P. 567–597. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12352>
5. Rouvroy A., Berns T. Algorithmic Governmentality and Prospects of Emancipation. *Réseaux*. 2013. № 177(1). P. 163–196.
6. Pop Stefanija A., Pierson J. Algorithmic Governmentality, Digital Sovereignty, and Agency Affordances: Extending the Possible Fields of Action. *Weizenbaum Journal of the Digital Society*. 2023. Vol. 3, № 2. DOI: <https://doi.org/10.34669/WI.WJDS/3.2.2>
7. Tängström C. The Biopolitics of Algorithmic Governmentality: How the US Military Imagines War in the Age of Neurobiology and Artificial Intelligence. *Security Dialogue*. 2024. Vol. 55, № 4. P. 349–367. DOI: <https://doi.org/10.1177/09670106241226622>
8. Henman P. W. F. Digital Social Policy: Past, Present, Future. *Journal of Social Policy*. 2022. Vol. 51, № 3. P. 535–550. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0047279422000162>
9. Amoah L. G. A. Global digital political economy and its concerns: is digital imperialism the elephant in the room? *Global Political Economy*. 2025. Vol. 4, № 1. P. 89–101. DOI: <https://doi.org/10.1332/26352257Y2024D000000028>
10. Celeste E. Digital Constitutionalism: A New Systematic Theorisation. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2019. Vol. 33, № 1. P. 76–99. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>
11. Celeste E. *Digital Constitutionalism: The Role of Internet Bills of Rights*. Routledge, 2022. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003256908>
12. Celeste E. Digital Constitutionalism: A Socio-Legal Approach. *European Data Protection Law Review*. 2024. Vol. 10, № 2. P. 146–149. DOI: <https://doi.org/10.21552/edpl/2024/2/5>

13. De Gregorio G. Digital Constitutionalism in Europe: Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society. *Cambridge University Press*, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009071215>
14. Terzis P. Against Digital Constitutionalism. *European Law Open*. 2024. Vol. 3, № 2. P. 336–352. DOI: <https://doi.org/10.1017/elo.2024.15>
15. Lendvai G. F. Taming the Titans? – Digital Constitutionalism and the Digital Services Act. *ESSACHESS – Journal for Communication Studies*. 2024. Vol. 17, № 2(34). P. 169–184. DOI: <https://doi.org/10.21409/0M3P-A614>
16. Palmiotta F. The AI Act Roller Coaster: The Evolution of Fundamental Rights Protection in the Legislative Process and the Future of the Regulation. *European Journal of Risk Regulation*. 2025. Vol. 16, № 2. P. 770–793. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2024.97>
17. Mantelero A. The Fundamental Rights Impact Assessment (FRIA) in the AI Act: Roots, Legal Obligations and Key Elements for a Model Template. *Computer Law & Security Review*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106020>
18. Kusche I. Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1080/13669877.2024.2350720>
19. Thomaidou A., Limniotis K. Navigating Through Human Rights in AI: Exploring the Interplay Between GDPR and Fundamental Rights Impact Assessment. *Journal of Cybersecurity and Privacy*. 2025. Vol. 5, № 1. Art. 7. DOI: <https://doi.org/10.3390/jcp5010007>
20. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union, L, 2024/1689, 12.07.2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
21. Finch W. W., Butt M. Gaps in AI-Compliant Complementary Governance Frameworks' Suitability (for Low-Capacity Actors), and Structural Asymmetries (in the Compliance Ecosystem)—A Systematic Review. *Journal of Cybersecurity and Privacy*. 2025. Vol. 5, № 4. Art. 101. DOI: <https://doi.org/10.3390/jcp5040101>
22. Novikov Ye. Digital Sovereignty: Conceptual Challenges and Constitutional Implications. *Constitutional and Legal Academic Studies*. 2024. № 1. P. 61–69. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2024.1.08>
23. Кушакова-Костицька Н. Вплив цифровізації на конституціоналізм: концептуальні підходи щодо перспектив державного регулювання інформаційного простору. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. Том 1, № 29. DOI: <https://doi.org/10.33270/02252901.4>
24. Feichtner I., Gordon G. (eds.). *Constitutions of Value: Law, Governance, and Political Ecology*. Routledge, 2023. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003221920>

REFERENCES

1. Loughlin, M. (2014). The Concept of Constituent Power. *European Journal of Political Theory*, 13(2), 218–237. <https://doi.org/10.1177/1474885113488766>
2. Colón-Ríos, J. (2020). *Constituent Power and the Law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198785989.001.0001>
3. Adams, N. P. (2024). Constituent Power-With. *Philosophy & Public Affairs*, 52(3), 289–326. <https://doi.org/10.1111/papa.12260>
4. Goldoni, M., & Wilkinson, M. A. (2018). The Material Constitution. *Modern Law Review*, 81(4), 567–597. <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12352>
5. Rouvroy, A., & Berns, T. (2013). Algorithmic Governmentality and Prospects of Emancipation. *Réseaux*, 177(1), 163–196.
6. Pop Stefanija, A., & Pierson, J. (2023). Algorithmic Governmentality, Digital Sovereignty, and Agency Affordances: Extending the Possible Fields of Action. *Weizenbaum Journal of the Digital Society*, 3(2). <https://doi.org/10.34669/WI.WJDS/3.2.2>
7. Tä ngh Wrangel, C. (2024). The Biopolitics of Algorithmic Governmentality: How the US Military Imagines War in the Age of Neurobiology and Artificial Intelligence. *Security Dialogue*, 55(4), 349–367. <https://doi.org/10.1177/09670106241226622>
8. Henman, P. W. F. (2022). Digital Social Policy: Past, Present, Future. *Journal of Social Policy*, 51(3), 535–550. <https://doi.org/10.1017/S0047279422000162>

9. Amoah, L. G. A. (2025). Global digital political economy and its concerns: is digital imperialism the elephant in the room? *Global Political Economy*, 4(1), 89–101. <https://doi.org/10.1332/26352257Y2024D0000000028>
10. Celeste, E. (2019). Digital Constitutionalism: A New Systematic Theorisation. *International Review of Law, Computers & Technology*, 33(1), 76–99. <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>
11. Celeste, E. (2022). *Digital Constitutionalism: The Role of Internet Bills of Rights*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003256908>
12. Celeste, E. (2024). Digital Constitutionalism: A Socio-Legal Approach. *European Data Protection Law Review*, 10(2), 146–149. <https://doi.org/10.21552/edpl/2024/2/5>
13. De Gregorio, G. (2022). *Digital Constitutionalism in Europe: Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009071215>
14. Terzis, P. (2024). Against Digital Constitutionalism. *European Law Open*, 3(2), 336–352. <https://doi.org/10.1017/elo.2024.15>
15. Lendvai, G. F. (2024). Taming the Titans? – Digital Constitutionalism and the Digital Services Act. *ESSACHESS – Journal for Communication Studies*, 17(2(34)), 169–184. <https://doi.org/10.21409/0M3P-A614>
16. Palmiotto, F. (2025). The AI Act Roller Coaster: The Evolution of Fundamental Rights Protection in the Legislative Process and the Future of the Regulation. *European Journal of Risk Regulation*, 16(2), 770–793. <https://doi.org/10.1017/err.2024.97>
17. Mantelero, A. (2024). The Fundamental Rights Impact Assessment (FRIA) in the AI Act: Roots, Legal Obligations and Key Elements for a Model Template. *Computer Law & Security Review*. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106020>
18. Kusche, I. (2024). Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*. <https://doi.org/10.1080/13669877.2024.2350720>
19. Thomaidou, A., Limniotis, K. (2025). Navigating Through Human Rights in AI: Exploring the Interplay Between GDPR and Fundamental Rights Impact Assessment. *Journal of Cybersecurity and Privacy*, 5(1), 7. <https://doi.org/10.3390/jcp5010007>
20. European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*, L, 2024/1689. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
21. Finch, W. W., & Butt, M. (2025). Gaps in AI-Compliant Complementary Governance Frameworks' Suitability (for Low-Capacity Actors), and Structural Asymmetries (in the Compliance Ecosystem)—A Systematic Review. *Journal of Cybersecurity and Privacy*, 5(4), 101. <https://doi.org/10.3390/jcp5040101>
22. Novikov, Ye. (2024). Digital Sovereignty: Conceptual Challenges and Constitutional Implications. *Constitutional and Legal Academic Studies*, 1, 61–69. <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2024.1.08>
23. Kushakova-Kostytska, N. (2025). Vplyv tsyfrovizatsii na konstytutsionalizm: kontseptualni pidkhody shchodo perspektyv derzhavnogo rehuliuвання informatsiinoho prostoru [The impact of digitalization on constitutionalism: conceptual approaches to the prospects of state regulation of the information space]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1(29). <https://doi.org/10.33270/02252901.4> [in Ukrainian].
24. Feichtner, I., & Gordon, G. (Eds.). (2023). *Constitutions of Value: Law, Governance, and Political Ecology*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003221920>

Hlushenko Oleksandr Petrovych

PhD Student at the Department of Philosophical,
Political and Psychological Studies
Cherkasy State Technological University
460 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0009-0008-5743-8333

“THE ZERO BRANCH OF POWER”: THE CONSTITUENT DIMENSION OF THE TECHNOGENIC CONSTITUTIONAL ORDER

Relevance of the study. *Classical theories of sovereignty reveal their conceptual exhaustion in modern political-legal reality. Global information networks have transformed algorithmic architectures into independent factors of social order, functioning as the “material constitution” of digitized space. By generating interaction rules faster than official legislation, these complexes marginalize legal norms into a secondary superstructure. This shift necessitates a radical rethinking of the separation of powers.*

The aim of the research is to socio-philosophically conceptualize the “zero branch of power” as an infrastructural dimension of the technogenic constitutional order that performs a hidden constituent function.

Research methods. *The methodology integrates socio-philosophical approaches with material constitutionalism. Analytical tools reconstructed constituent power and algorithmic governmentality categories by comparing them with the material constitution. A critical-normative approach revealed limitations of digital constitutionalism, while structural-functional analysis and deconstruction identified power asymmetries in the EU AI Act and FRIA procedures.*

Results. *Technological corporations and algorithms are transforming into powerful structural (non-human) actors in state-building. Introducing the “zero branch of power” concept explicates this implicit influence and reveals the limits of declarative digital constitutionalism, which ignores the material basis of technogenic hegemony. It is proven that the EU AI Act and FRIA, while partially codifying infrastructural power, do not resolve digital domination but merely institutionalize technocratic risk management, avoiding the language of constituent issues. A set of theoretical criteria and normative guidelines has been formulated, envisaging a transition to the paradigm of “technogenic constituency” and democratic control over technical design. For Ukraine, forming sovereign algorithmic interfaces is an existential guarantee of digital sovereignty during war and reconstruction. Democratizing the “zero branch” is key to restoring political subjectivity and overcoming the anthropological risks of algorithmic governmentality.*

Key words: *constituent power, zero branch of power, digital constitutionalism, algorithmic governmentality, technogenic order, artificial intelligence, digital sovereignty, material constitution.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 316.42:141.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.9>

Stetsenko Yevheniia Viktorivna

Postgraduate Student at the Department of Psychology,
Political Science and Sociocultural Technologies

Sumy State University

116, Kharkivska str., Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0003-1948-7368

THE TRANSITOLOGICAL PARADOX OF UKRAINIAN SOCIETY AND THE ONTOLOGICAL LIMITS OF FORMAL CHANGE

Problem. For a long time, Ukrainian transition was interpreted within the horizon of institutional optimism, according to which the transfer of democratic procedures and legal models was expected to transform social practices automatically. The experience of post-Soviet transformation has demonstrated a different outcome: the formal attributes of democracy may coexist quite stably with informal networks of influence, patronal dependencies, and selective enforcement of law. In the Ukrainian case, this is not a temporary anomaly but a deep disjunction between institutional form and lifeworld modes of action. Hence, the problem of the ontological limits of formal change possesses not merely a political and legal but also a socio-philosophical significance.

Purpose. To provide a theoretical explanation of the transitological paradox of Ukrainian society and to show why formal institutional change cannot ensure a qualitative transformation of the social order unless the mechanisms of legitimation, trust, and everyday practice are transformed as well.

Methods. The article employs conceptual analysis, comparative reconstruction of transitological, neo-institutional, and socio-philosophical approaches, and critical interpretation of the categories of legal rationalization, system, lifeworld, habitus, and social trust. The theoretical framework of the study is shaped by the works of T. Carothers, G. O'Donnell, D. North, M. Weber, J. Habermas, P. Bourdieu, O. Fisun, G. Helmke, S. Levitsky, A. Yermolenko, P. Sztompka, and Ukrainian authors who have analyzed institutional ambivalence and post-totalitarian deformations.

Results. It is argued that the transitological paradox consists in a structural disjunction between European institutional design and the post-Soviet mechanisms through which the social order is reproduced. Path dependence, institutional ambivalence, mass institutional cynicism, habitualized practices of circumventing norms, and the neopatrimonial logic of power neutralize the transformative effect of formal reforms. The article demonstrates that the limits of formal change can be overcome only through the communicative legitimation of law, the inclusion of citizens in the public recognition of norms, and the restoration of generalized social trust.

Key words: transitology, societal transformations, informal institutions, legal rationalization, lifeworld, communicative legitimation, social trust.

Introduction. Explanations of Ukrainian reforms within the framework of linear transitology rested on a presumption of automaticity: it was assumed that the importation of democratic institutions would be sufficient for society to begin reproducing the corresponding practices. Critiques of this paradigm have shown, however, that a considerable number of post-totalitarian states do not move toward consolidated democracy but remain entrenched in a «grey zone» where elections, parliaments, courts, and anti-corruption procedures coexist with informal control over resources and selective law enforcement [1, p. 9].

In the Ukrainian case, this contradiction assumes the form of a transitological paradox: new institutional designs are introduced more rapidly than the mechanisms of everyday reproduction of the social order are transformed. Formal rules do not eliminate older behavioural models; rather, they are frequently absorbed into them and begin to serve the reproduction of the old content.

For this reason, the problem of reform cannot be reduced to the quality of laws alone; it concerns the ontological limits of legal rationalization as such.

Accordingly, the object of analysis is the disjunction between norm and practice, between institutional form and lifeworld recognition. This perspective makes it possible to approach Ukrainian transition not as an incomplete movement toward «normality», but as a specific regime of social being within which formal change encounters the inertia of a historically constituted institutional matrix.

Purpose and Objectives. The purpose of the article is to conceptualize the transitological paradox of Ukrainian society and to substantiate the ontological limits of formal institutional change. To achieve this purpose, the following objectives are pursued: to clarify the inadequacy of linear transitology for explaining the Ukrainian case; to show the role of informal institutions and path dependence; to delineate the limits of legal rationalization through the opposition of system and lifeworld and through the concept of habitus; and to determine the conditions under which the paradox may be overcome through communicative legitimation and the restoration of social trust.

Research Methods. The study is theoretical and methodological in character. It employs conceptual analysis in order to clarify the meanings of the notions of «transitological paradox», «formal change», «informal institutions», «lifeworld», and «legitimation»; comparative reconstruction of transitological, neo-institutional, and socio-philosophical approaches; and critical interpretation for identifying the limits of legal formalism in processes of societal transformation. This methodological framework makes it possible to combine the macro-description of institutional regimes with the analysis of the semantic and practical mechanisms through which those regimes are reproduced in everyday life.

Results. The transitological paradox may be defined as a durable disjunction between the formal introduction of democratic institutions and the actual reproduction of informal modes of coordination, domination, and resource allocation. T. Carothers convincingly demonstrated that post-totalitarian societies do not move automatically from authoritarianism to democracy; rather, they often stabilize for long periods in intermediate and hybrid states [1, p. 9]. This means that the mere presence of elections, constitutional norms, or reformed institutions does not yet testify to a transformation of the social order.

A further explanation of this disjunction is provided by G. O'Donnell's conception of informal institutions. Informal rules of the game are capable not merely of supplementing official norms but of effectively subordinating them to themselves, thereby turning formally democratic mechanisms into instruments of private control [2, p. 40]. In the Ukrainian case, this means that transparent procedures, anti-corruption institutions, or judicial innovations may be incorporated into already existing networks of dependency and function not as mechanisms of transformation but as techniques of masking continuity.

The persistence of this disjunction is rooted in the inertia of the institutional matrix. D. North showed that societies develop under conditions of path dependence: new rules are compelled to adapt to already established modes of coordination, structures of trust, and systems of sanction [3, p. 124]. In Ukrainian circumstances, this dependence is reinforced by the experience of prolonged statelessness, distrust toward official authority, and an orientation toward local and semi-closed forms of solidarity. For this reason, the European norm is often perceived not as a universal principle of justice but as an external prescription that must either be circumvented or adjusted to familiar practices.

Ukrainian scholars describe this condition as institutional ambivalence and mass institutional cynicism. M. Riabchuk emphasizes the coexistence of a public declaration of European choice with an everyday tolerance for informal practices [4, p. 88]. Ye. Holovakha and N. Panina show that the protracted discrepancy between normative promises and the actual functioning of institutions gives rise to social disbelief in the very possibility of fair rules of the game [5, p. 52]. Under such conditions, formal changes remain suspended within a space of weak legitimacy: they exist juridically, yet they do not crystallize into an internally recognized social order.

The more general limits of such an order are described by M. Weber. Formal rationalization in law and bureaucracy presupposes submission to impersonal rules, procedural consistency, and predictability

of administration [6, p. 320]. Yet the power of formal rationality is not unlimited. It can create an administrative form, but it cannot by itself generate meaning and trust. When institutions function only as procedural mechanisms, they are rapidly alienated from society and begin to be perceived as an external apparatus of compulsion rather than as the embodiment of a norm recognized in common.

This disjunction becomes even more visible in the perspective of J. Habermas, who distinguishes system from lifeworld. The system functions through power, compulsion, and functional expediency, whereas the lifeworld constitutes the domain of meanings, communication, and mutual recognition [7, p. 355]. Crisis emerges when the system colonizes the lifeworld and seeks to impose new normative standards in a purely administrative manner. In such a situation, law exists as a fact of coercion, but not as the outcome of public agreement, and therefore fails to acquire full ontological force within the everyday world of citizens.

The durability of resistance to formal change is clarified by P. Bourdieu's concept of habitus. Habitus sets a repertoire of dispositions through which individuals perceive the world and act within it, often without reflexive awareness of those schemes [8, p. 80]. The Ukrainian lifeworld, formed by the experience of scarcity, double morality, and distrust of the state, reproduces practices of bypassing rules as a rational strategy of survival. New legal norms are therefore never introduced into an empty space; they encounter already institutionalized dispositions that sustain the selective performance of law.

At the macro level, this mechanism assumes the form of neopatrimonialism. O. Fisun has shown that behind the facade of democratic institutions there may persist an informal system of private loyalty in which access to state resources is determined not by universal rules but by proximity to centres of influence [9, p. 84]. It is for this reason that European institutional form in the Ukrainian case often becomes a legitimating shell for an older mode of distributing power and resources.

G. Helmke and S. Levitsky complement this logic by demonstrating that informal institutions in transitional societies may possess greater coercive force than official rules [10, p. 725]. The result is institutional mimicry: the state displays a reformed form, while social actors adapt that form to familiar patron-client and corruptive mechanisms. Formal change appears to have taken place, yet the effective regime of action remains essentially the same. It is here that one encounters the extreme limit of reformist formalism.

For this reason, this limit cannot be overcome within the logic of simple administrative compulsion. A. Yermolenko rightly insists that democratic values cannot be implanted technocratically; they require communicative appropriation, discursive ethics, and public recognition [11, p. 215]. If citizens do not regard themselves as participants in the production of the norm, law does not pass into the sphere of durable legitimacy. It remains an external form that provokes ever new strategies of circumvention.

Accordingly, resolving the transitological paradox is tied not only to the quality of institutional design but also to the restoration of generalized trust. P. Sztompka interprets trust as a fundamental social capital without which universal rules cannot acquire real force [12, p. 88]. For Ukrainian society, this means the need to move from a model of reform as external prescription to a model of reform as a communicatively legitimized and socially shared order. Only under such conditions do formal changes cease to be decorative and acquire the capacity to transform everyday practice.

This is why the decisive question concerns not only the formulation of «correct» norms, but also the creation of a space in which those norms can become objects of public co-ownership. The communicative perspective indicates that law becomes effective not when it is drafted in greater detail, but when citizens recognize within it a fair order of reciprocity [7, p. 355; 11, p. 215]. In this sense, the restoration of trust is not the consequence of completed reforms but their precondition. Without public participation, intelligible procedures of explanation, stable application of norms, and a reduction of the gap between the declared and the real, any institutional innovation will be perceived as a temporary political campaign. Only the transition from the administrative implantation of norms to their communicative elaboration opens the possibility of a long-term transformation of the social order [12, p. 88].

The problem is intensified by the fact that everyday practices of circumventing rules often possess an entirely rational character for social actors. Within an unstable environment, the individual acts not as the bearer of an abstract legal consciousness but as a participant in concrete networks of support, where survival depends on speed, flexibility, and the ability to negotiate outside procedure. It is precisely here that Bourdieu's concept of habitus [8, p. 80] converges with the analysis of informal institutions in Helmke and Levitsky [10, p. 725]: what appears as deviation from the standpoint of modern law often appears, from the standpoint of the lifeworld, as the only available mechanism of adaptation. A reform that ignores this logic of adaptive rationality is therefore condemned either to resistance or to merely superficial imitation.

The neopatrimonial logic of power also explains why reforms so often occur in the mode of symbolic borrowing. Names, procedures, and institutional shells are changed, yet the real centres of decision-making remain in the shadows. Under such a scenario, society encounters a double signal: modernization is proclaimed officially, but at the level of practical experience individuals continue to observe the domination of personalized ties, selective access, and informal arbitration [9, p. 84; 10, p. 725]. It is precisely this duplicity that destroys trust more profoundly than an open rejection of reform. It creates an atmosphere of permanent uncertainty in which the legal norm loses its orienting function and citizens are compelled to seek not law itself, but «their own intermediary» within the system.

It follows that formal change is never neutral with respect to a society's historical memory. The institutional matrix cannot be reduced to a set of procedures; it also includes accumulated experience of interaction with power, prior traumas, and collective expectations. When the state has historically been associated above all with compulsion, resource extraction, or symbolic humiliation, contemporary legal innovations are interpreted through that memory. Hence even a rationally justified institutional reform may be read as yet another attempt at external control. In this context, path dependence [3, p. 124] acquires not only an organizational but also a cultural and psychological dimension, which makes Europeanization as a process of internal, rather than merely declarative, acceptance of new norms considerably more difficult.

It is equally important that the transitological paradox cannot be explained simply as a matter of poorly implemented reforms. What is at stake is a conflict between two distinct regimes of normativity. The first regime is linked to the universalist logic of modern law, which requires one rule for all. The second rests upon the situational morality of everyday survival, where a norm is evaluated not according to its universality but according to its utility for a concrete network of loyalty. This is why one so often encounters in the Ukrainian public sphere a paradoxical situation in which society supports the idea of the rule of law as an abstract value, yet remains unwilling to accept consistently the consequences of its universal application in daily practice [4, p. 88; 5, p. 52]. It is precisely this disjunction that generates a milieu in which reform is approved formally but neutralized in fact.

The deficit of trust in Ukrainian society is also asymmetrical in character. Trust toward narrow personal ties remains relatively high, whereas general institutions are perceived as unreliable or instrumentally hostile. In such a situation, even a well-designed reform fails to acquire universal status, for it is assessed through the question of whom it truly serves and who will enjoy privileged access to its application. This asymmetry explains why modern legal mechanisms frequently do not displace practices of informal mediation but coexist with them. So long as society does not move from local trust to generalized trust, the legal norm cannot become a self-sufficient coordinate of social action [12, p. 88].

Conclusions. The transitological paradox of Ukrainian society consists in the fact that the formal introduction of democratic institutions does not eliminate older mechanisms of social reproduction. New legal and organizational forms are instead frequently incorporated into a pre-existing institutional matrix that presupposes a different regime of trust, a different type of solidarity, and different rules governing access to resources.

The ontological limits of formal change reveal themselves wherever legal rationalization is not sustained by lifeworld recognition, communicative legitimation, and a transformation of habitualized

practices. In the absence of such conditions, reforms generate institutional mimicry, mass cynicism, and a growing estrangement between state and society.

The practical conclusion, therefore, is that the successful transformation of the Ukrainian societum requires a combination of institutional reform with sustained work on public regimes of trust, discursive recognition of norms, and the overcoming of neopatrimonial mechanisms of coordination. It is precisely within this horizon that the boundary between decorative Europeanization and an actual transformation of the social order is drawn.

BIBLIOGRAPHY

1. Carothers T. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13, No. 1. P. 5–21.
2. O'Donnell G. Illusions About Consolidation. *Journal of Democracy*. 1996. Vol. 7, No. 2. P. 34–51.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.
4. Рябчук М. Ю. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і розбудова держави. Київ : Критика, 2000. 272 с.
5. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. Київ : Інститут соціології НАН України, 2006. 138 с.
6. Вебер М. Господарство і суспільство. Нариси з розуміючої соціології / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Всесвіт, 2012. 1112 с.
7. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason / trans. by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1987. 457 p.
8. Бурдье П. Практичний глузд / пер. з фр. О. Рябов. Київ : Український центр духовної культури, 2001. 439 с.
9. Фісун О. А. Демократія, неопатримоніалізм і глобальні трансформації. Харків : Макроцентр, 2006. 352 с.
10. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. Vol. 2, No. 4. P. 725–740.
11. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. Київ : Лібра, 1999. 488 с.
12. Sztompka P. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 214 p.

REFERENCES

1. Carothers, T. (2002). The end of the transition paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1), 5–21.
2. O'Donnell, G. (1996). Illusions about consolidation. *Journal of Democracy*, 7(2), 34–51.
3. North, D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky. *Osnovy*.
4. Riabchuk, M. Yu. (2000). Dylemy ukrainskoho Fausta: hromadianske suspilstvo i rozbudova derzhavy. *Krytyka*.
5. Holovakha, Ye. I., & Panina, N. V. (2006). Suspilstvo, shcho transformuietsia: dosvid sotsiolohichnoho monitorynhu v Ukraini. *Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy*.
6. Weber, M. (2012). *Hospodarstvo i suspilstvo: narysy z rozumiiuchoi sotsiolohii*. *Vsesvit*.
7. Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action (Vol. 2: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason)*. *Beacon Press*.
8. Bourdieu, P. (2001). *Praktychnyi hluzd*. *Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury*.
9. Fisun, O. A. (2006). *Demokratia, neopatrymonializm i hlobalni transformatsii*. *Makrotsentr*.
10. Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal institutions and comparative politics: A research agenda. *Perspectives on Politics*, 2(4), 725–740.
11. Yermolenko, A. M. (1999). *Komunikatyvna praktychna filosofia*. *Libra*.
12. Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. *Cambridge University Press*.

Стеценко Євгенія Вікторівна
аспірантка кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
вул. Харківська, 116, Суми, Україна
orcid.org/0000-0003-1948-7368

ТРАНЗИТОЛОГІЧНИЙ ПАРАДОКС УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОНТОЛОГІЧНІ МЕЖІ ФОРМАЛЬНИХ ЗМІН

Актуальність проблеми: Український транзит тривалий час осмислювався в логіці інституційного оптимізму, відповідно до якої перенесення демократичних процедур і правових моделей мало автоматично змінити суспільні практики. Досвід пострадянських трансформацій показав інший результат: формальні атрибути демократії можуть стабільно співіснувати з неформальними мережами впливу, патронатними залежностями та вибіркоvim застосуванням права. Для України це означає не тимчасову аномалію, а глибокий розрив між інституційною формою та життєсвітовими способами дії. Саме тому проблема онтологічних меж формальних змін має не лише політико-правове, а й соціально-філософське значення.

Мета: теоретично пояснити транзитологічний парадокс українського суспільства та показати, чому формальні інституційні зміни не забезпечують якісної трансформації соціального порядку без зміни механізмів легітимації, довіри та повсякденних практик.

Методи дослідження: У статті використано концептуальний аналіз, порівняльну реконструкцію транзитологічних, неоінституціональних і соціально-філософських підходів, а також критичну інтерпретацію категорій правової раціоналізації, системи, життєсвіту, габітусу та соціальної довіри. Теоретичний каркас дослідження формують праці Т. Карозерса, Г. О'Доннелла, Д. Норта, М. Вебера, Ю. Габермаса, П. Бурдьє, О. Фісуна, Г. Гелмке, С. Левітські, А. Єрмоленка, П. Штомпки та українських авторів, що аналізують інституційну амбівалентність і посттоталітарні деформації.

Результати: Обґрунтовано, що транзитологічний парадокс полягає у структурному розриві між європейським інституційним дизайном і пострадянськими механізмами відтворення соціального порядку. Показано, що залежність від попереднього шляху, інституційна амбівалентність, масовий інституційний цинізм, габітуалізовані практики обходу норм і неопатримоніальна логіка влади знецінюють ефект формальних реформ. Доведено, що межі формальних змін можуть бути подолані лише через комунікативну легітимацію права, включення громадян у процес публічного визнання норм і відновлення генералізованої соціальної довіри.

Ключові слова: транзитологія, соціетальні трансформації, неформальні інституції, правова раціоналізація, життєсвіт, комунікативна легітимація, соціальна довіра.

Дата першого надходження статті до видання: 23.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 141.7:004.9:342.7
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.10>

Філімонов Володимир Володимирович
аспірант кафедри філософських, політичних і психологічних студій
Черкаського державного технологічного університету
бульв. Шевченка, 460, Черкаси, Україна
orcid.org/0009-0000-7934-4057

ЦИФРОВА СВОБОДА ТА ЗАХИСНИЙ ПРОФАЙЛІНГ: ВЕРИФІКАЦІЯ ВІКУ ЯК ДИСПОЗИТИВ НАГЛЯДУ

Актуальність проблеми: концепції захисного профайлінгу у вимірі подвійного диспозитиву потребують доповнення крізь оптику алгоритмічного контролю. Контролю над даними потребує поглиблення через розгляд захисного профайлінгу як онтополітичного акту на основі ідей М. Фуко, Ж. Дельоза та Ш. Зубофф. У цьому контексті актуальним стає уточнення поняття цифрових свобод через виявлення внутрішнього парадоксу: розширення захисту дітей пов'язане зі звуженням приватності у цифровому середовищі, зменшенню ролі автономії та автентичності всіх користувачів.

Мета дослідження: обґрунтувати концепцію захисного профайлінгу як подвійного диспозитиву, в якому збір і обробка персональних даних, легітимовані цілями захисту дітей, структурно відтворюють логіку капіталізму нагляду та формують нормативний прецедент для ширшого регулювання цифрової активності.

Методи та результати дослідження: основу становлять концепція диспозитиву М. Фуко, психополітика Б.-Ч. Хана, теорія капіталізму нагляду Ш. Зубофф і поняття дивідуума Ж. Дельоза; емпірично дослідження спирається на компаративний аналіз законодавчих режимів вікової верифікації у трьох юрисдикціях. Застосовано концептуальний аналіз, критичну теорію та порівняльно-правовий підхід включно з бібліографічним аналізом.

Показано, що вікова верифікація є не технічним, а онтополітичним актом, який конститує фізичного суб'єкта через його відображення – цифрового суб'єкта через зовнішнє знання та переносить індивідуальний цифровий суверенітет до двох акторів – бізнесу і держави лишаючи громадянське суспільство поза межами впливу. Відтак, перед громадянським суспільством постають ризики набуття рис пасивного реципієнта зануреного у стан перманентного зовнішнього контролю. Виявлено спільну логіку нормативного дрейфу від цільового захисту до потенційного масового контролю, де захист чи контроль делегується суспільством до державних та комерційних акторів. Виявлено також внутрішній парадокс захисного профайлінгу: розширення захисту дітей у цифровому середовищі структурно пов'язане зі звуженням цифрової свободи всіх користувачів у трьох її вимірах – приватності, автономії та автентичності.

Ключові слова: цифрова свобода, верифікація віку, профайлінг, капіталізм нагляду, алгоритмічний контроль.

Вступ. У цифрову епоху свобода людини щораз частіше визначається не лише правовими гарантіями, а й архітектурою інфраструктур даних. Вони неекспліцитно структурують можливості дії, видимості й анонімності користувачів цих інфраструктур. Одним із найпоказовіших прикладів такої інфраструктурної трансформації є запровадження обов'язкової верифікації віку, що позиціонується як інструмент захисту дітей, але водночас створює умови для систематичного збору, агрегування та аналізу персональних даних. У цьому контексті цифрова свобода

набуває додаткових аспектів балансування між обіцянкою безпеки та розширенням механізмів нагляду, де кожен акт «захисту» потенційно вбудовує нові канали контролю.

Стаття розглядає верифікацію віку не як нейтральний технічний інструмент, а як диспозитив нагляду, в якому логіка захисту поєднується з логікою профайлінгу та алгоритмічного контролю. Спираючись на концепції М. Фуко, Ш. Зубофф, Ж. Дельоза та Б.-Ч. Хана, ми аналізуємо, як практики захисного профайлінгу конституують статус цифрового суб'єкта, перетворюючи його на «дивідуума», чия свобода визначається параметрами вбудованих систем оцінювання та допуску. Особливу увагу приділено тому, як у правових моделях верифікації віку у демократичних державах – зокрема у Великій Британії, Бразилії та Каліфорнії – захисні норми формують інфраструктурні передумови розширення капіталізму нагляду та зумовлюють нову конфігурацію цифрових прав і свобод.

Профайлінг як онтополітичний акт

Від суб'єкта до дивідуума

Щоб зрозуміти, чому профайлінг є філософською, а не лише технічною проблемою, необхідно звернутися до питання про суб'єкт. Класична філософська традиція розуміє суб'єкт як цілісну, автономну особу – *in-dividuum*, неподільний. Дельоз, аналізуючи суспільства контролю, що прийшли на зміну дисциплінарним суспільствам Фуко, запропонував поняття дивідуума: «Individuals have become “dividuals”, and masses, samples, data, markets, or “banks”» [14, с. 5]. Дивідуум – суб'єкт, що може бути розкладений на набір атрибутів, поведінкових патернів і числових параметрів; саме числовий код, а не ім'я чи підпис, стає ключем доступу в суспільстві контролю.

Цифровий профіль є матеріалізацією дивідуума. Коли система зустрічає користувача, вона зустрічає не людину, а сукупність даних: вік, місцезнаходження, пристрій, час активності, пошукові запити, патерни взаємодії з контентом. Профіль репрезентує людину для системи – але ця репрезентація завжди є редуцією: вона відбирає певні виміри існування і залишає інші поза увагою.

Цей процес має онтологічний вимір: людина переводиться в іншу систему буття, де вона набуває нових властивостей і нових вразливостей. Кулдрі та Мехіас визначають цей процес як датафікацію – кількісне вираження людського буття через цифрову інформацію, яке дуже часто має на меті отримання економічної вартості [10]. Датафікація є не просто технічним процесом збору інформації, а фундаментальною зміною онтологічного статусу суб'єкта.

Влада-знання і конститування суб'єкта

Для Фуко влада й знання утворюють єдиний контур: не можна здійснювати владу без знання, так само як неможливо, щоб знання не породжувало владні ефекти. [15, с. 51–52]. Клінічна медицина, психіатрія, кримінологія – кожна з цих дисциплін конституювала своїх суб'єктів через систематичне знання про них: «хворий», «божевільний», «злочинець» – це не просто описові категорії, а нормативні конструкти, що визначають, що є нормою, а що підлягає корекції.

У цифровому контексті цей механізм відтворюється з новою ефективністю. Алгоритмічні системи збирають безпрецедентно детальне знання про користувачів і на основі цього знання здійснюють владні акти: визначають, яку інформацію показати, який контент рекомендувати, до якого типу доступу надати. Верифікаційна система не просто описує вік користувача – вона конструює категорію «неповнолітній» як юридично та технічно значущу, а отже – підпорядковану. Сахакян та співавтори підкреслюють, що на відміну від дисциплінарних суспільств Фуко, де нормування відбувалося після вчинку, цифровий контроль є передбачувальним: він діє до нього, формуючи поведінкові можливості ще до моменту вибору [9].

Профіль як «зовнішнє Я»: проблема автентичності

Лейенбергер вказує на ще один вимір профайлінгу – його вплив на самопізнання та автентичність: алгоритмічний профайлінг формує концепції та норми, що визначають суб'єкта [8]. Цифровий профіль починає впливати зворотно на суб'єкта: людина поступово підлаштовується під свій цифровий образ – чи принаймні той образ, який пропонує їй система.

Тут виникає зв'язок із тим як Поль Рікер розрізняє *idem-identity* (тотожність – хто я є незмінно) та *ipse-identity* (самість – ким я стаю у відношенні до Іншого) [16, с. 2, 116]. Цифровий

профіль претендує на *idem* – фіксує і «заморожує» суб'єкта як певний тип. Але насправді він здійснює примусову *ipse*: нав'язує суб'єкту образ себе, сформований зовнішнім актором і зовнішніми цілями. Автентичне самовизначення стає проблематичним у ситуації, коли алгоритм вже «знає», ким ти є, і відповідно формує твоє інформаційне середовище.

На підставі розглянутих концепцій профайлінг можна розглядати як онтополітичний акт – процес конституювання суб'єкта через зовнішнє знання про нього, при якому влада над цим знанням визначає владу над суб'єктом. Профайлінг не лише описує – він виробляє певний тип суб'єктності.

Диспозитив верифікації: порівняльний аналіз законодавства

Поняття диспозитиву і його застосування

Для аналізу законодавства про верифікацію віку продуктивним є поняття диспозитиву за Фуко, як «гетерогенного ансамблю, що охоплює дискурси, інститути, архітектурні форми, регуляторні рішення, закони, адміністративні заходи, наукові висловлювання, філософські та філантропічні пропозиції» (переклад наш) [15, с. 194–196]. Ключовою ознакою диспозитиву є його стратегічна функція: він є відповіддю на певну термінову суспільну потребу, проте не вичерпується нею – функція диспозитиву може трансформуватися і розширюватися незалежно від початкових намірів.

Застосовуючи це поняття до верифікації віку, ми можемо описати її як диспозитив, що включає: юридичні норми (закони про верифікацію), технічні засоби (системи ідентифікації), інституційних акторів (платформи, регулятори, батьківство), дискурсивні формації (захист дітей, цифрова безпека) та потенційно – практики розширеного нагляду. Принципово важливо, що диспозитив верифікації не є нейтральним інструментом: він несе в собі певну стратегічну логіку з структурним потенціалом до трансформації.

Велика Британія: Online Safety Act 2023

У 2023 році парламент Великобританії ратифікував Online Safety Act – закон, спрямований на захист неповнолітніх від шкідливого контенту в мережі [2]. Основний механізм – верифікація віку для обмеження доступу до забороненого для дітей контенту: реклами алкоголю, тютюну, азартних ігор, а також певних категорій сексуального контенту. Відповідальність за верифікацію покладається на виробників і постачальників контенту.

Філософськи значуща ознака британського підходу – розмитість технічних вимог при чіткості правових наслідків. Закон зобов'язує платформи «вжити розумних заходів» для верифікації віку, не визначаючи конкретного технічного методу. Це відкриває простір для конкурентних рішень – від верифікації через кредитні картки до біометричних методів – кожне з яких має різні наслідки для приватності. Важливо, що закон не забороняє комерційного використання зібраних вікових даних, залишаючи відкритим питання про те, чи не стане верифікаційна система основою для побудови детальних цифрових профілів.

Бразилія: «Цифровий статут для дітей та підлітків» 2025

У жовтні 2025 року Міністерство прав людини і громадянства Бразилії затвердило «Цифровий статут для дітей та підлітків» – документ, що зобов'язує розкривати вікові дані для доступу до широкого кола ІТ-продуктів: додатків, програм, ігор з інтернет-з'єднанням [3].

Бразильський документ вирізняється спробою встановити баланс: комерційний профайлінг неповнолітніх прямо заборонено [3, с. 26, 30]. Проте заборона є вужчою, ніж може здатися: дозволеними залишаються передача, зберігання та інші форми обробки даних, прив'язаних до персональних акаунтів і акаунтів батьківського контролю. Таким чином, хоча пряме комерційне використання вікових даних заборонено, інфраструктура для їх збору і зберігання залишається легальною. Механізм батьківського контролю піднімає окреме питання: цифрова ідентичність дитини конструюється через призму іншого суб'єкта, що фактично підриває декларований суверенітет дитини над власними даними.

Каліфорнія: Assembly Bill 1043 (2026)

Найбільш радикальним кроком у напрямку системної верифікації є Assembly Bill 1043, що набув чинності у Каліфорнії у березні 2026 року. Закон запроваджує обов'язковий збір вікової

інформації на рівні операційної системи: ОС запитує вікову групу користувача та передає ці дані сервісам за запитом [4].

Значення цього кроку важко переоцінити. Попередні підходи передбачали верифікацію на рівні окремих платформ. Каліфорнійський закон переносить верифікацію на рівень базової цифрової інфраструктури: вік стає постійним атрибутом цифрової ідентичності, вбудованим у саму архітектуру взаємодії з пристроєм. Це структурно нагадує те, що вже відбувається в екосистемах великих технологічних компаній: маємо прецедент інтегрування користувача в екосистему з автоматичною передачею поведінкових даних на рівні операційної системи [5]. Каліфорнійський закон юридично легітимізує цю архітектуру.

Логіка нормативного дрейфу

Порівняльний аналіз трьох юрисдикцій дозволяє виявити спільну траєкторію нормативного дрейфу. Усі три випадки об'єднує вектор руху: від захисту конкретного суб'єкта (неповнолітнього) – до збору даних про всіх користувачів; від верифікації у конкретному контексті взаємодії – до верифікації як постійного атрибута цифрової ідентичності; від заборони певного контенту – до контролю над архітектурою доступу взагалі.

Цей дрейф є структурним наслідком самої логіки захисного механізму: для того, щоб захистити неповнолітнього від певного контенту, система повинна знати або визначити хто є неповнолітнім. Але в мережі неможливо визначити вік без збору даних, чи аналізу поведінки, а значить, захист автоматично передбачає профайлінг. Захисна мета і наглядові засоби нерозривно пов'язані.

Захисний профайлінг як диспозитив

Визначення поняття

На основі проведеного аналізу можна сформулювати поняття захисного профайлінгу як, процесу систематичного збору, обробки та зберігання персональних даних, що здійснюється в рамках законодавства, спрямованого на захист прав певної уразливої групи, але структурно відтворює механізми нагляду, застосовувані у комерційному та державному контролі.

Поняття «захисний» стосовно профайлінгу справді реалізує захисну функцію стосовно неповнолітніх. Але ця захисна функція є лише однією складовою диспозитиву – і, як показує аналіз Фуко, первісна функція диспозитиву не вичерпує його стратегічний потенціал. Диспозитив є «відповіддю на термінову потребу», але за своєю природою здатний до розширення і трансформації.

Парадокс захисту через нагляд

Центральним філософським питанням є парадокс: як захист свободи одних суб'єктів стає загрозою свободи всіх?

Мас'єро описує цей парадокс у контексті систем цифрової ідентичності: вони ставлять користувача перед бінарним вибором – або реєструйся й потрапляй під профайлінг, або відмовляйся від базових послуг [11]. У контексті верифікації віку цей вибір набуває особливого характеру: неповнолітній опиняється в ситуації, де захист від небажаного контенту є умовою включення до цифрового суспільства – але ціна цього включення є якраз те, від чого намагаються захистити: видимість, відстежуваність, вразливість до маніпуляції.

Проте парадокс виходить за межі становища неповнолітнього. Для верифікації неповнолітніх система повинна верифікувати всіх, або аналізувати всіх – адже не можна відрізнити неповнолітнього від повнолітнього без перевірки обох. На нашу думку, захист конкретної групи технічно передбачає нагляд за всіма. Захист свободи дітей здійснюється через обмеження анонімності дорослих.

Передача цифрового суверенітету

Характерно, що громадянське суспільство яке виступало рушійною силою прийняття захисного законодавства і є його формальним бенефіціаром – залишається поза структурою операційного контролю над даними. Виняток становлять окремі елементи бразильського законодавства: вимога пов'язувати акаунти неповнолітніх до 16 років з акаунтами батьків або опікунів та обов'язок платформ надавати батьківські інструменти контролю [3, с. 24]. Проте цей

батьківський контроль є мікрорівневим і індивідуалізованим: він дозволяє конкретному батьку наглядати за конкретною дитиною, але не надає громадянському суспільству як колективному актору жодних важелів впливу на те, як платформи збирають, зберігають і передають вікові дані сукупності користувачів.

Відтак, у диспозитиві нагляду здійснюється боротьба двох акторів. Перший актор – держава. Через законодавчу функцію визначає, які дані підлягають збору і в яких умовах, а через виконавчу отримує правові підстави для доступу до верифікаційних даних у встановлених законом випадках. Другий актор – бізнес (платформи і верифікаційні провайдери). Здійснює технічну обробку і зберігання даних, отримуючи від цього як регуляторну легітимність, так і потенційний комерційний ресурс. Таким чином, роль громадянського суспільства обмежена у фазі дискурсивної легітимації: воно надає моральний мандат диспозитиву («захист дітей»), але не отримує натомість інституційного контролю над ним – ані на рівні регулятора, ані на рівні колективного нагляду за архітектурою даних. Таким чином, цифровий суверенітет, який у публічному дискурсі приписується громадянському суспільству як бенефіціару захисного законодавства, фактично концентрується в руках держави та бізнесу.

Прецедентна логіка та майбутні ризики

Нинішні закони про верифікацію віку самі по собі ще не є інструментом масового контролю, тому що їх дія поки що має спрямованість на конкретну категорію користувачів.

Прецедент включає кілька рівнів. На правовому рівні – легітимізацію принципу обов'язкової ідентифікації в інтернеті: якщо суспільство погодилося з тим, що для доступу до певного контенту необхідно пред'являти посвідчення особи, наступний крок – розширення категорій «небезпечного» контенту – стає технічно і нормативно підготовленим. На технічному рівні – формування інфраструктури верифікації, яку можна використовувати для інших цілей. На суспільному рівні – нормалізацію практики ідентифікації як умови доступу: те, що здавалося виключенням, стає нормою.

Водночас, чим точніший індивідуальний профайлінг, тим менше індивід відчуває що за ним слідкують [17]. На нашу думку, це свідчить про структурні зміни у відчутті стеження та реальним обсягом стеження. Такі зміни ще знаходяться у динамічному положенні, проте демонструють тренди синергії бізнес-держава стосовно цифрового профайлінгу.

Онтополітичні наслідки для цифрової свободи

Три виміри звуження цифрової свободи

Ланюк, аналізуючи свободу в умовах капіталізму нагляду крізь призму Зубофф, виокремлює три виміри, в яких вона підривається: приватність, автономія та автентичність [7]. Застосовуючи цю схему до захисного профайлінгу, можна виявити специфічний спосіб, у який верифікаційне законодавство діє на кожен із цих вимірів.

Приватність підривається найбільш очевидно: верифікація за визначенням вимагає розкриття персональних даних. Навіть якщо закон обмежує комерційне використання цих даних (як у бразильському прикладі), сам факт їх існування у зовнішніх системах є структурним підривом приватності.

Автономія підривається через асиметрію вибору: суб'єкт може «відмовитися» від верифікації, але ціна відмови – виключення з певних сфер цифрового простору – зростає разом із розширенням верифікаційних вимог. В умовах, де операційна система запитує вік (каліфорнійський закон), відмова від верифікації стає практично неможливою без відмови від базової цифрової інфраструктури.

Автентичність підривається через опосередкований вплив: коли алгоритм «знає» вік суб'єкта і відповідно формує його інформаційне середовище, суб'єкт взаємодіє не з відкритим цифровим простором, а з його персоналізованою (і відфільтрованою) версією. Параметри фільтрації залишаються для суб'єкта прихованими.

Онтополітика верифікації та питання «третього шляху»

Верифікація віку є онтополітичним актом у тому сенсі, що вона виробляє цифрові суб'єктності: «повнолітній» і «неповнолітній». Вони постають не просто правовими

категоріями, а вбудованими у цифрову архітектуру атрибутами буття. Конститууючись через зовнішнє знання – через дані, зібрані і класифіковані системою – суб'єкт набуває цифрової ідентичності, яку він сам не визначав і над якою має обмежений контроль.

Констатація проблеми захисного профайлінгу не є аргументом проти захисту неповнолітніх. Питання не в тому, чи потрібен захист, а в тому, чи є профайлінг єдиним або найкращим способом реалізації захисту. Технологічно існують альтернативні підходи, що мінімізують обсяг зібраних даних. Зокрема, атестація з нульовим розголошенням (zero-knowledge proof), що дозволяє підтвердити факт (наприклад, «користувач є повнолітнім»), не розкриваючи вихідних персональних даних [12]. Або-ж Ці технології залишаються поза мейнстримом законодавчих рішень, що свідчить: вибір верифікаційного підходу відображає певне бачення відносин між суб'єктом, даними і владою, а не лише технічну доцільність.

У дослідженнях оптимізаційних систем запропоновано поняття захисних технологій оптимізації (Protective Optimization Technologies, POTs), які можна розуміти як технічні стратегії «контр-гри» проти небажаних ефектів алгоритмів [18]. На відміну від підходів, що чекають, поки самі платформи «виправлять» свої моделі, POTs зосереджуються на діях ззовні: зміні правил гри, середовища та доступних даних так, щоб алгоритм почав поводитися інакше й завдавати менше шкоди уразливим групам. У контексті верифікації віку це відкриває можливість мислити не лише про черговий рівень профайлінгу, а про контрдиспозитиви, у яких громадянське суспільство й користувачі свідомо обмежують видимість своїх даних, запроваджують посередницькі сервіси та колективні технічні практики, що мінімізують наглядний потенціал вікових перевірок, не скасовуючи при цьому їхньої захисної функції. Наприклад, шкільна бібліотека або освітній портал можуть виступати таким «захисним посередником»: учні заходять до ресурсів через шкільний шлюз, де вік підтверджується локально, а зовнішнім платформам передається лише мінімальний маркер на кшталт «користувач перевірений як неповнолітній/повнолітній», без передачі біометрії чи повного набору персональних даних.

Можливість «третього шляху» – верифікації без профайлінгу, захисту без нагляду – є не лише технічним, але й нормативним і філософським завданням: вона вимагає ревізії базових уявлень про те, що таке ідентичність у цифровому просторі і яке знання системи мають право мати про суб'єкта-користувача.

Результати дослідження. Показано що профайлінг є онтополітичним актом: він конститує суб'єкта через зовнішнє знання про нього, редукуючи цілісну особу до керованої цифрової категорії – дивідуума у дельзовівському сенсі. Це фундаментальна зміна онтологічного статусу суб'єкта, а не технічна процедура збору даних.

Висвітлено у прикладах що верифікація віку є прикладом подвійного диспозитиву: захисна функція щодо неповнолітніх і наглядова функція щодо всіх користувачів є двома аспектами одного і того самого механізму. Порівняльний аналіз законодавства Великої Британії, Бразилії та Каліфорнії виявляє спільну логіку нормативного дрейфу від цільового захисту до системної верифікації.

Показано як захисний профайлінг здійснює системний трансфер цифрового суверенітету від індивіда до акторів – бізнесу і держави. Це залишає громадянське суспільство на рівні дискурсивної легітимації, але не реального контролю над даними, їх обробкою та розповсюдженням.

Доведено що верифікаційне законодавство структурно підриває всі три виміри цифрової свободи за Зубофф – Ланюком: приватність (через обов'язкове розкриття даних), автономію (через асиметрію вибору між верифікацією і виключенням) та автентичність (через алгоритмічну фільтрацію інформаційного середовища).

Перспективи подальших досліджень охоплюють: нормативну філософію цифрової ідентичності та критерії правомірного знання системи про суб'єкта; порівняльний аналіз захисних і репресивних диспозитивів у цифровому регулюванні в різних правових культурах; філософське обґрунтування альтернативних верифікаційних архітектур (зокрема, на основі zero-knowledge proof), що мінімізують наглядний потенціал захисного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Airapetov M. Digital human rights and freedoms. reality without proper regulation. *National technical university of Ukraine journal. Political science. Sociology. Law*. 2025. No. 1(65). P. 130–137. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1\(65\).332569](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332569) (date of access: 20.04.2026).
2. Online Safety Act 2023 : UK Public General Act of 26.10.2023 no. 2023 c. 50. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50> (date of access: 05.04.2026).
3. Digital Statute for Children and Adolescent : ECA Digital of 17.09.2025 no. 15,211/2025. URL: <https://www.gov.br/mdh/pt-br/assuntos/noticias/2025/novembro/brasil-apresenta-avancos-em-seguranca-digital-da-infancia-e-lanca-eca-digital-em-ingles-durante-cupula-social-do-g20-na-africa-do-sul/eca-digital-ing-v2.pdf> (date of access: 05.04.2026).
4. Age verification signals: software applications and online services : Assembly Bill of 13.10.2025 no. AB-1043. URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=202520260AB1043 (date of access: 05.04.2026).
5. Data collection summary for Windows. *Microsoft*. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/privacy/data-collection-windows> (date of access: 09.04.2026).
6. Zuboff Sh. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs, 2019. 704 p.
7. Laniuk Y. Freedom in the Age of surveillance capitalism: Lessons from Shoshana Zuboff. *Ethics & bioethics*. 2021. Vol. 11, no. 1-2. P. 67–81. URL: <https://doi.org/10.2478/ebce-2021-0004> (date of access: 19.04.2026).
8. Leuenberger M. Track thyself? The value and ethics of self-knowledge through technology. *Philosophy & technology*. 2024. Vol. 37, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00704-4> (date of access: 21.04.2026).
9. Sahakyan H., Gevorgyan A., Malkjyan A. From disciplinary societies to algorithmic control: rethinking foucault's human subject in the digital age. *Philosophies*. 2025. Vol. 10, no. 4. P. 73. URL: <https://doi.org/10.3390/philosophies10040073> (date of access: 21.04.2026).
10. Couldry N., Mejías U. Datafication. *Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8, no. 4. URL: (date of access: 21.04.2026).
11. Masiero S. Digital identity as platform-mediated surveillance. *Big data & society*. 2023. Vol. 10, no. 1. P. 205395172211351. URL: <https://doi.org/10.1177/20539517221135176> (date of access: 21.04.2026).
12. Koziuberda D. O., Yesina M. V., Golikov Y. L. Digital identity and ZKP: anonymous data and secure authentication. *Radiotekhnika*. 2025. No. 221. P. 39–45. URL: <https://doi.org/10.30837/rt.2025.2.221.05> (date of access: 21.04.2026).
13. Han B.-Ch. *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power*. London: Verso, 2017. 96 p.
14. Deleuze G. Postscript on the societies of control*. *Surveillance, crime and social control*. 2017. P. 35–39. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315242002-3> (date of access: 21.04.2026).
15. Foucault M. *Power/knowledge: selected interviews and other writings, 1972-1977*. Brighton [Eng.] : Harvester Press, 1980. 270 p.
16. Ricoeur P. *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 363 p.
17. Google knows me too well! Coping with perceived surveillance in an algorithmic profiling context / D. Zhang et al. *Computers in human behavior*. 2024. P. 108536. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108536> (date of access: 21.04.2026).
18. Kulynych B., Overdorf R., Troncoso C., Gürses S. POTs: Protective Optimization Technologies. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT* '20)*, 2020. p. 177–188. URL: <https://doi.org/10.1145/3351095.3372853> (date of access: 21.04.2026).

REFERENCES

1. Airapetov, M. (2025). Digital human rights and freedoms: Reality without proper regulation. *National Technical University of Ukraine Journal: Political Science. Sociology. Law*, 1(65), 130–137. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1\(65\).332569](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332569)
2. Assembly Bill No. 1043, Age verification signals: Software applications and online services, California Legislature (2025, October 13). https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=202520260AB1043
3. Couldry, N., & Mejías, U. (2019). Datafication. *Internet Policy Review*, 8(4). <https://doi.org/10.14763/2019.4.1428>

4. Deleuze, G. (2017). Postscript on the societies of control. In *Surveillance, crime and social control* (pp. 35–39). <https://doi.org/10.4324/9781315242002-3>
5. Digital Statute for Children and Adolescents (ECA Digital), No. 15,211/2025 (2025, September 17). Ministério dos Direitos Humanos e da Cidadania. <https://www.gov.br/mdh/pt-br/assuntos/noticias/2025/novembro/brasil-apresenta-avancos-em-seguranca-digital-da-infancia-e-lanca-eca-digital-em-ingles-durante-cupula-social-do-g20-na-africa-do-sul/eca-digital-ing-v2.pdf>
6. Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*. Harvester Press.
7. Han, B.-Ch. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso.
8. Koziuberda, D. O., Yesina, M. V., & Golikov, Y. L. (2025). Digital identity and ZKP: Anonymous data and secure authentication. *Radiotekhnika*, (221), 39–45. <https://doi.org/10.30837/rt.2025.2.221.05>
9. Kulynych, B., Overdorf, R., Troncoso, C., & Gürses, S. (2020). POTs: Protective optimization technologies. In *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT '20)** (pp. 177–188). <https://doi.org/10.1145/3351095.3372853>
10. Laniuk, Y. (2021). Freedom in the age of surveillance capitalism: Lessons from Shoshana Zuboff. *Ethics & Bioethics*, 11(1–2), 67–81. <https://doi.org/10.2478/ebce-2021-0004>
11. Leuenberger, M. (2024). Track thyself? The value and ethics of self-knowledge through technology. *Philosophy & Technology*, 37(1). <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00704-4>
12. Masiero, S. (2023). Digital identity as platform-mediated surveillance. *Big Data & Society*, 10(1), 205395172211351. <https://doi.org/10.1177/20539517221135176>
13. Microsoft. (n.d.). *Data collection summary for Windows*. <https://www.microsoft.com/en-us/privacy/data-collection-windows>
14. Online Safety Act 2023, c. 50. (2023, October 26). UK Public General Acts. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50>
15. Ricoeur, P. (1992). *Oneself as another*. University of Chicago Press.
16. Sahakyan, H., Gevorgyan, A., & Malkjyan, A. (2025). From disciplinary societies to algorithmic control: Rethinking Foucault's human subject in the digital age. *Philosophies*, 10(4), 73. <https://doi.org/10.3390/philosophies10040073>
17. Zhang, D., Strycharz, J., Boerman, S. C., Araujo, T., & Voorveld, H. (2024). Google knows me too well! Coping with perceived surveillance in an algorithmic profiling context. *Computers in Human Behavior*, 165, 108536. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108536>
18. Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

Filimonov Volodymyr Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department of Philosophical, Political and Psychological Studies
Cherkasy State Technological University
460 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0009-0000-7934-4057

DIGITAL FREEDOM AND PROTECTIVE PROFILING: AGE VERIFICATION AS A DISPOSITIF OF SURVEILLANCE

Problem: Existing concepts of protective profiling, understood as a dual dispositif, require further development through the lens of algorithmic control. Control over data to be deepened by viewing protective profiling as an ontopolitical act grounded in the ideas of M. Foucault, G. Deleuze, and S. Zuboff. In this context, it becomes essential to refine the notion of digital freedoms by revealing an internal paradox: the expansion of child protection is linked to the narrowing of privacy in the digital environment and to the diminishing role of autonomy and authenticity for all users.

Purpose: To substantiate the concept of protective profiling as a dual dispositif in which the collection and processing of personal data, legitimized by the objectives of child protection, structurally reproduce the logic of surveillance capitalism and create a normative precedent for broader regulation of digital activity.

Methods and results: The study is based on M. Foucault's concept of the dispositif, B.-Ch. Han's psychopolitics, S. Zuboff's theory of surveillance capitalism, and G. Deleuze's notion of the dividual; empirically, it relies on a comparative analysis of age verification legal regimes in three jurisdictions.

Conceptual analysis, critical theory, and a comparative-legal approach, including bibliographic analysis, are employed. It is shown that age verification is not a technical but an ontopolitical act that constitutes the physical subject through its reflection – the digital subject – via external knowledge and transfers individual digital sovereignty to two actors – business and the state. As a result, civil society faces the risk of acquiring the traits of a passive recipient immersed in a state of permanent external control. Shared logic of normative drift is revealed: from targeted protection toward potential mass control, in which protection or control is delegated by society to state and commercial actors. An internal paradox of protective profiling is also identified: the expansion of child protection in the digital environment is structurally linked to the narrowing of digital freedom for all users in its three dimensions – privacy, autonomy, and authenticity.

Key words: *digital freedom, age verification, profiling, surveillance capitalism, algorithmic control.*

Дата першого надходження статті до видання: 23.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 141.7:340.15:94(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.11>

Халявка В'ячеслав Леонідович

аспірант кафедри філософії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Всеволода Змієнка, 2, Одеса, Україна

orcid.org/0009-0006-6891-7108

ПРАВОВІ НОРМИ «СТАТУТІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО» ЯК ПОЧАТКОВА ФОРМА РОЗУМІННЯ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ ЦІННОСТІ ПРАЦІ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю філософсько-правового переосмислення ролі праці у станових суспільствах ранньомодерної доби, зокрема в контексті «Статутів Великого князівства Литовського». У сучасній історико-правовій науці недостатньо розкрито проблему праці як соціально зумовленої категорії, що безпосередньо залежала від правового статусу особи та виконувала функцію закріплення соціальної ієрархії.

Мета дослідження полягає у філософсько-правовому аналізі правових норм Статутів Великого князівства Литовського як історичної форми осмислення цінності праці через соціальний статус людини та виявленні механізмів її нормативного закріплення у становому суспільстві.

Методи дослідження. Було використано історико-правовий метод – для аналізу еволюції Статутів 1529, 1566 та 1588 років, герменевтичний метод – для інтерпретації правових текстів, а також соціально-філософський аналіз – для осмислення праці як багатовимірної категорії, що поєднує правовий, соціальний і моральний виміри.

Результати дослідження. Встановлено, що у правовій системі Великого князівства Литовського праця не була універсальною правовою категорією, а визначалася соціальним статусом особи. Для шляхти вона виступала як управлінська та військова діяльність, для міщан – як ремісничо-торговельна активність, для селян – як повинність і форма залежності. Доведено, що Статуту кодифікували станову модель суспільства, у якій праця виконувала функцію закріплення соціальної нерівності та водночас забезпечувала стабільність соціального порядку. Виявлено, що правові норми Статутів формують ранню форму усвідомлення суспільної цінності праці як елемента соціальної організації.

Ключові слова: Статуту Великого князівства Литовського, праця, соціальний статус, станове суспільство, правова система, соціальна стратифікація, філософія права.

Вступ. Проблема осмислення праці у філософсько-правовому вимірі є однією з фундаментальних для історії суспільної думки. Праця в різні історичні епохи сприймалася не лише як економічна необхідність, але і як форма морального самовизначення людини, спосіб реалізації соціального статусу та критерій правового визнання особистості. Особливого значення ця проблема набуває у дослідженні правових пам'яток ранньомодерного періоду, де трудова діяльність закріплювалася не як абстрактне право, а як елемент станового порядку. «Статуту Великого князівства Литовського» є однією з найважливіших правових пам'яток Східної Європи XVI століття, що відображають не лише систему юридичних норм, а й цілісну модель соціального буття. Вони фіксують структуру станового суспільства, визначають права, обов'язки, майнові відносини, відповідальність і форми залежності людини. Саме через ці механізми можна виявити приховане розуміння праці як філософської категорії, що визначає місце особи в суспільстві. У Статутах праця не подається як окрема універсальна категорія, однак через регламентацію повинностей, земельних відносин, службових обов'язків, селянської залежності, викупів, штрафів та соціальних санкцій формується специфічне уявлення про її цінність. Праця стає не лише способом забезпечення існування, а формою правового й морального впорядкування

суспільства. Саме тому дослідження правових норм Статутів Великого князівства Литовського потребує не лише юридичного, а й філософського аналізу. У філософському аспекті важливо простежити, як соціальний статус людини впливав на сприйняття праці: для одних вона була привілеєм і джерелом автономії, для інших – обов'язком, формою залежності та засобом відновлення соціальної рівноваги. Такий підхід дозволяє розглядати Статути не лише як кодекс права, а як джерело соціальної філософії, де праця набуває онтологічного, морального та правового значення.

Дослідження правових норм «Статутів Великого князівства Литовського» у сучасній науковій літературі здійснюється переважно у трьох взаємопов'язаних напрямках: *вивчення правової системи Великого князівства Литовського як цілісного правового феномену; аналіз соціального статусу населення в умовах литовсько-руського права; дослідження історичних форм трудових відносин та їх філософсько-правового змісту.*

Перший напрям представлений працями, присвяченими загальній характеристиці Статутів 1529, 1566 та 1588 років як кодифікованої системи права. У дослідженнях Н. Атаманової значна увага приділяється структурі Статуту 1588 року, особливостям побудови правових норм, співвідношенню публічного і приватного права, а також високому рівню законодавчої техніки, що дозволяє розглядати Литовські статути як одну з найрозвиненіших правових пам'яток ранньомодерної Європи. Авторка підкреслює, що Статути стали результатом поєднання звичаєвого руського права, норм римського права та локальної судової практики, що забезпечило їхню тривалу дію на українських землях [1]. Подібну позицію висловлюють М. Яцишин та А. Смолюк, які розглядають Другий Литовський статут 1566 року як зразок прогресивної європейської правової традиції та акцентують увагу на його значенні для формування правової культури українських земель [9]. Натомість, І. Ворончук також наголошує, що Литовські статути були не лише юридичним кодексом, а й відображенням соціальної стратифікації суспільства, що дозволяє аналізувати їх у ширшому соціально-філософському контексті [2].

Другий напрям становлять дослідження соціального статусу населення та станової диференціації у литовсько-руському праві. Так, П. Музиченко, аналізуючи інститути головищини і нав'язки у Статуті 1529 року, доводить безпосередній зв'язок між правовим захистом особи та її соціальним становищем. Адже, розмір відшкодування за шкоду, заподіяну селянину, залежав від його місця у соціальній структурі, що свідчить про юридичне закріплення різної «цінності» праці та життя представників різних станів. Таке трактування дозволяє розглядати працю не лише як господарську діяльність, а як критерій правосуб'єктності особи [5]. Окремі аспекти правового статусу населення розкриваються також у працях Х. Майкут, де досліджується судове представництво та можливість реалізації прав залежно від соціального становища людини [4]. Саме через систему прав, повинностей і санкцій у Статутах формується модель соціального порядку, де праця виступає засобом закріплення статусу.

Третій напрям охоплює дослідження історії трудових відносин та філософського осмислення праці як соціальної категорії. Вітчизняні дослідники А. Гурбик [3] С. Ківалова [7], П. Музиченка [7], А. Панькова [6] та інші розглядають працю в історико-філософському аспекті як моральний обов'язок, форму соціального служіння та засіб легітимації станової нерівності. У їхніх працях праця трактується не лише як економічна функція, а як етичний і правовий *механізм підтримання суспільного порядку*. Особливо важливим є підхід, за яким право на працю та право на результати праці безпосередньо залежали від соціального статусу людини, а отже праця виступала показником свободи або залежності.

Зарубіжні дослідники також формують важливе теоретичне підґрунтя для аналізу обраної проблематики [10; 14]. Наприклад, А. МакІнтуре (A. MacIntyre) розглядає працю як моральну практику, через яку людина реалізує чесноти та соціальну відповідальність [10]; П. Рікоуер (P. Ricoeur) акцентує увагу на праці як формі самоконституювання особистості [11]; М. Вебер (M. Weber) досліджує зв'язок праці з моральною легітимацією соціального порядку [15]; С. Тейлор (C. Taylor) підкреслює значення діяльності як способу самореалізації людини в історичному просторі [13]. Ці концепції дозволяють інтерпретувати Литовські статути не лише як правовий

текст, а як джерело прихованої філософії праці, де трудова діяльність визначає місце людини в соціальному світі.

Отже, сучасна наукова література достатньо ґрунтовно висвітлює проблеми правової системи Великого князівства Литовського, соціальної стратифікації населення та історії трудових відносин. Водночас недостатньо дослідженим залишається саме філософський аспект правових норм Статутів як початкової форми розуміння цінності праці через соціальний статус людини.

Метою статті є філософсько-правовий аналіз правових норм «Статутів Великого князівства Литовського» як історичної форми осмислення праці через соціальний статус людини, а також виявлення прихованих механізмів формування уявлень про суспільну цінність праці в умовах станової організації суспільства.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

– визначити особливості правового регулювання праці у Статутах Великого князівства Литовського, зокрема через систему повинностей, обов'язків, майнових зобов'язань і службових функцій різних соціальних станів;

– проаналізувати залежність оцінки праці від соціального статусу людини у литовсько-руському праві, виявивши, яким чином правові норми закріплювали нерівність у доступі до результатів праці та різні форми її юридичного визнання;

– охарактеризувати правові норми Статутів як початкову форму усвідомлення суспільної цінності праці, у межах якої праця постає не лише економічною діяльністю, а й соціальною, моральною та правовою категорією, що забезпечує функціонування станово організованого суспільства. Таким чином, окреслені завдання спрямовані на виявлення філософсько-правового змісту праці у Статутах Великого князівства Литовського як явища, що виходить за межі суто юридичної регламентації та формує уявлення про соціальний порядок, справедливість і цінність людської діяльності.

Методи дослідження. Вивчення правових норм «Статутів Великого князівства Литовського» з точки зору соціально-філософського осмислення праці передбачало використання комплексу загальнонаукових і спеціально-філософських методів. Насамперед йдеться про історико-правовий метод, який дав змогу проаналізувати норми Статутів у контексті становлення правової системи Великого князівства Литовського та виявити їх зв'язок із соціальною структурою суспільства. Герменевтичний метод забезпечив інтерпретацію текстів Статутів як носіїв прихованих смислів щодо праці, соціального статусу та ціннісних уявлень середньовічного суспільства. Соціально-філософський аналіз дозволив розкрити працю як багатовимірну категорію, що поєднує правовий, моральний та онтологічний виміри. У цьому контексті праця розглядається як форма соціального буття людини, яка визначається її статусом у суспільній ієрархії. Поєднання зазначених методів забезпечує комплексне філософсько-правове осмислення праці у «Статутах Великого князівства Литовського» як історичної форми формування уявлень про її суспільну цінність.

Результати. Правова система Великого князівства Литовського, відображена у Статутах 1529, 1566 та 1588 років, становить складну нормативну конструкцію, у якій регулювання праці не виділяється як самостійний інститут, однак пронизує більшість соціально-правових відносин. Праця у цьому контексті постає не як універсальна економічна категорія, а як елемент станової організації суспільства, безпосередньо пов'язаний із правовим статусом особи. Так, у правовому полі Статутів праця виступає насамперед у формі повинностей і обов'язків, які покладаються на залежні верстви населення.

Правова система Статутів Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.) формувалася як складний синтез звичаєвого права, руської правової традиції та європейських юридичних практик. У межах цього синтезу праця не була оформлена як самостійний об'єкт правового регулювання у сучасному розумінні, однак вона послідовно присутня як прихована основа соціально-економічних і правових відносин. Її значення розкривається через норми, що регулюють повинності, залежність, власність і відповідальність.

Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 років становлять унікальний комплекс кодифікованого права, який відображає еволюцію правової системи держави та її

поступове ускладнення відповідно до соціально-економічних змін. У філософсько-правовому вимірі вони виступають не лише як юридичні документи, а як форми раціоналізації соціального порядку, у яких закріплюється модель співвідношення людини, праці та влади.

Статут 1529 року («Старий статут») є першою спробою системної кодифікації права ВКЛ. Його структура ще значною мірою спирається на звичаєве право та попередні правові традиції руських земель. Документ охоплює норми кримінального, цивільного, процесуального та частково адміністративного права. У ньому вже простежується чітка станovo-правова диференціація, яка визначає різний обсяг прав і обов'язків залежно від соціального статусу особи.

Статут 1566 року («Волинський статут») відображає етап поглиблення правової систематизації та посилення ролі шляхти як провідного стану. У цьому документі значно розширюється регламентація земельних відносин, служби, повинностей та судочинства. Його структура є більш деталізованою, що свідчить про зростання складності соціальних відносин і необхідність їх більш точного правового врегулювання. Саме тут посилюється нормативне закріплення залежності селянства та формуються більш жорсткі механізми регулювання трудових повинностей.

Статут 1588 року («Третій статут») є найрозвиненішою редакцією, яка узагальнює попередній досвід і закріплює остаточну форму правової системи ВКЛ. Він відзначається високим рівнем юридичної техніки, системністю та внутрішньою логічністю. У ньому особливо чітко простежується ідея правової ієрархії станів, а також деталізація правових механізмів регулювання власності, праці та соціальної залежності. Цей документ фактично кодифікує становий характер суспільства як правову норму.

З правової точки зору Статути Великого князівства Литовського є комплексними кодифікованими актами феодального типу, які поєднують у собі норми приватного та публічного права. Вони виступають не лише як регулятори суспільних відносин, але й як інструмент легітимації соціальної структури. Їхня правова природа визначається поєднанням нормативності, казуїстичності та звичаєвої традиції, що характерно для перехідного етапу розвитку європейського права.

Особливе значення Статутів полягає у їхній дії на українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського. Саме тут вони набули статусу основного джерела права і значною мірою вплинули на формування правової культури, судової практики та соціальних відносин. Для українських територій Статути стали важливим етапом у розвитку правової традиції, оскільки вони поєднували місцеве звичаєве право з більш систематизованими правовими нормами. Ці документи можна розглядати як поступовий процес переходу від розпорошеного звичаєвого регулювання до структурованої правової системи, у якій соціальний порядок набуває раціонально оформленого вигляду. Вони фіксують не лише юридичні норми, але й певну модель світобачення, у якій право виступає механізмом організації суспільної ієрархії та закріплення соціальних ролей.

Зазначимо, що Статути Великого князівства Литовського закріплювали *соціальну стратифікацію як нормативно оформлену систему*. Право не лише фіксувало існуючі соціальні відмінності, але й відтворювало їх через механізми регулювання власності, праці та відповідальності. Тобто, становість набувала статусу юридичної норми, а соціальна нерівність – легітимної форми організації суспільства. У Статутах було виокремлено низку станів. Розглянемо їх.

Шляхта у правовій системі Великого князівства Литовського виступала привілейованим станом, який мав монопольне право на землю, участь в управлінні державою та військовою службою. Її правовий статус базувався на принципі юридичної автономії та особистої недоторканності. У контексті праці шляхта не розглядалася як безпосередній виробник матеріальних благ, натомість виконувала функції управління, оборони та організації суспільного порядку. Таким чином, її діяльність набувала форми «службової праці», що мала високий соціальний престиж і визнавалася суспільно необхідною.

Міщанство становило окрему правову групу, пов'язану з розвитком міст, ремесла та торгівлі. Їхній правовий статус визначався через міські привілеї та самоврядування (магдебурзьке право). Міщани були носіями професійної праці, яка мала економічну цінність і поступово набувала ознак автономної діяльності. Водночас їхні права залишалися обмеженими порівняно зі

шляхтою, що свідчить про неповну соціальну рівність у правовому полі. Праця міщан виступала як джерело міського добробуту та розвитку економічних відносин.

Селянство становило найбільш чисельний і водночас найбільш обмежений у правах стан. У правовій системі Статутів селяни були безпосередньо пов'язані з землею та феодалними повинностями. Їхня праця мала примусовий характер і регулювалася через систему панщини, данин та інших обов'язків. У правовому сенсі селянська праця не визнавалася як джерело соціальної автономії, а розглядалася як обов'язок, закріплений становим статусом.

До *залежного населення* належали різні категорії напіввільних або повністю несвободних осіб, чії права були суттєво обмежені. Їхній правовий статус визначався через особисту або економічну залежність від землевласника. Праця цієї категорії населення була повністю підпорядкована волі власника і мала характер примусової трудової діяльності. У правовій логіці Статутів така праця виступала як елемент майнових відносин.

У філософському вимірі така система відображає уявлення про ієрархічний порядок світу, де кожен стан виконує визначену функцію, а праця виступає не універсальною цінністю, а диференційованою соціальною роллю. Соціальний статус людини стає головним критерієм оцінки її діяльності, що формує специфічну правову онтологію праці у Статутах Великого князівства Литовського.

Варто відзначити, що правове регулювання праці у Статутах Великого князівства Литовського не було оформлене як окрема галузь права у сучасному розумінні, однак воно пронизує майже всі ключові блоки норм – земельні відносини, повинності, службу, відповідальність і майнові права. У філософсько-правовому аспекті праця тут виступає як прихований системоутворювальний принцип, через який відтворюється соціальна ієрархія та закріплюється порядок суспільного буття.

У правовій системі Статутів Великого князівства Литовського праця безпосередньо пов'язана зі становою належністю людини, що визначає її правовий статус, обсяг обов'язків та можливості розпорядження результатами діяльності. Праця не є універсальною категорією, однаковою для всіх суб'єктів права, а набуває диференційованого характеру залежно від соціального положення особи. Для шляхти праця проявляється переважно як управлінська, військова та організаційна діяльність, яка має характер служіння державі та водночас забезпечує реалізацію політичних прав. Для міщан вона набуває форми ремісничо-торговельної активності, що регулюється цеховими нормами та міським правом. Для селян і залежного населення праця є обов'язковою повинністю, юридично закріпленою через феодалні відносини.

Праця у Статутах Великого князівства Литовського функціонує одночасно як обов'язок і як право, але це право розподілене нерівномірно. Вільні стани володіють правом на результати своєї діяльності, тоді як залежні верстви лише виконують працю, результати якої часто привласнюються іншими соціальними групами. У цьому виявляється фундаментальна правова асиметрія, де праця стає *маркером соціальної нерівності*. Соціальна оцінка різних видів праці також є нерівнозначною. Військова служба та управлінська діяльність визнаються почесними, тоді як фізична праця селянства розглядається як низова форма соціальної функції. Така ієрархія відображає не лише економічну структуру суспільства, але й його ціннісно-нормативну систему, у якій праця виконує роль критерію соціальної гідності. У філософському вимірі це дозволяє стверджувати, що у Статутах Великого князівства Литовського праця не є нейтральною економічною категорією, а виступає формою соціальної ідентифікації людини. Вона визначає не лише те, що людина робить, але й ким вона є у правовому та соціальному сенсі.

У Статутах Великого князівства Литовського система повинностей і трудових зобов'язань становить один із ключових механізмів правового закріплення соціальної організації праці. Вона відображає не лише економічні потреби держави та феодалних володінь, але й глибинну правову логіку, відповідно до якої праця розглядається як форма соціального обов'язку, зумовленого становою належністю. Найбільш поширеною формою трудових зобов'язань була *панщина*, яка передбачала регулярне відпрацювання селянами на користь землевласника. Панщина у правовій системі Статутів виступала не як тимчасовий захід, а як інституціоналізована форма

організації селянської праці. Вона юридично закріплювала залежність селян від землевласника і визначала обсяг їхнього трудового навантаження. У філософсько-правовому сенсі панщина є формою нормативного перетворення праці на обов'язок, що не передбачає індивідуальної свободи вибору.

Окрім панщини, важливе місце займали *натуральні та грошові повинності*. Вони передбачали сплату продуктами сільськогосподарського виробництва або грошовими внесками. Ці форми зобов'язань відображають поступовий перехід від суто натурального господарства до більш складних економічних відносин, у яких праця опосередковується обміном і вартісними відносинами. Водночас правова природа цих повинностей зберігає їхню обов'язковість і нерівномірність розподілу між станами.

Державна служба у Статутах Великого князівства Литовського розглядається як окрема форма суспільно необхідної праці, яка покладається насамперед на шляхту. Вона включала адміністративні, судові та управлінські функції. Хоча ця діяльність не мала характеру фізичної праці, вона визнавалася юридично обов'язковою і соціально престижною. Очевидно, що тут державна служба постає як форма легітимізованої «елітарної праці», що забезпечує функціонування політико-правової системи. Військовий обов'язок у Статутах також набуває статусу специфічної форми праці. Він передбачає участь шляхти у захисті держави та виконання оборонних функцій. У правовому сенсі військова служба є не лише обов'язком, але й привілеєм, що підтверджує високий соціальний статус. У філософському вимірі це дозволяє розглядати військову діяльність як синтез обов'язку і честі, де праця набуває героїчного та нормативно піднесеного характеру. Система повинностей у Статутах Великого князівства Литовського демонструє багаторівневу організацію праці, у якій різні соціальні групи виконують різні види трудових функцій. Ця система не лише забезпечує економічне функціонування суспільства, але й відтворює його станову структуру, закріплюючи нерівність як правову норму. Можна відзначити, що трудові повинності у досліджуваних документах виступають як форма соціальної раціоналізації нерівності, де праця стає інструментом підтримання ієрархічного порядку та водночас механізмом інтеграції індивіда у систему суспільних відносин.

У Статутах Великого князівства Литовського майнові права займають центральне місце в системі правового регулювання, оскільки саме через них опосередковано фіксується результат праці різних соціальних груп. У філософсько-правовому вимірі майно виступає матеріалізованим наслідком трудової діяльності, однак його правовий статус суттєво залежить від соціальної належності суб'єкта.

Право власності у Статутах Великого князівства Литовського чітко диференціюється залежно від стану особи. Шляхта володіє повним і захищеним правом власності на землю та результати праці залежного населення. Для неї майнове право є юридично гарантованою формою економічної та політичної влади. Натомість для селян і залежних верств право власності є обмеженим або похідним, оскільки значна частина результатів їхньої праці підпадає під феодалні повинності. Спадкування результатів праці також регулюється становими нормами. Передача майна у спадок залежить від правового статусу особи та характеру її майнових відносин. Для привілейованих станів спадкування виступає як механізм збереження соціального статусу та економічної стабільності роду. Для залежного населення можливості спадкування були суттєво обмежені, що ще раз підкреслює нерівномірність доступу до результатів праці.

Особливе місце займає правова відповідальність за пошкодження майна та результатів трудової діяльності. Адже згадані Статуту передбачають систему штрафів і компенсацій, які залежать від соціального статусу потерпілої сторони. Вартість завданої шкоди оцінюється не лише економічно, але й соціально, що свідчить про тісний зв'язок між майновими правами і становою ієрархією. Порушення майнових прав розглядається як порушення встановленого соціального порядку, що підлягає відновленню через матеріальну компенсацію. Вважаємо, що майнові відносини у Статутах Великого князівства Литовського відображають уявлення про працю як джерело не універсального блага, а станово детермінованого результату. Власність тут не є нейтральною економічною категорією, а виступає правовим закріпленням соціальної

нерівності. Таким чином, майнове право виконує функцію легітимації результатів праці та одночасно відтворення соціальної ієрархії.

Правове регулювання майнових прав, пов'язаних із працею, у Статутах Великого князівства Литовського демонструє, що праця і її результати перебувають у тісній залежності від соціального статусу особи. Тобто майнове право виступало одним із ключових механізмів закріплення станової структури суспільства та формування правового уявлення про цінність праці.

Як бачимо, правова оцінка праці у Статутах Великого князівства Литовського є принципово нерівною та залежною від соціальної структури суспільства. Привілейовані стани – передусім шляхта – розглядаються як носії «високої» праці, пов'язаної з управлінням, військовою службою та судочинством. Їхня діяльність має підвищену правову захищеність і соціальну значущість.

Натомість праця непривілейованих верств, зокрема селян і залежного населення, оцінюється передусім через її обов'язковий характер і підпорядкованість феодалним зобов'язанням. Правовий захист результатів їхньої праці є обмеженим і опосередкованим інтересами власника. Тобто формується чіткий поділ між «цінною» і «службовою» працею, де критерій цінності визначається не змістом діяльності, а соціальним походженням особи. Селянська праця у Статутах Великого князівства Литовського має примусовий характер і виступає основною формою матеріального забезпечення феодалної системи. З точки зору філософії вона постає як форма «неповної суб'єктності», де людина реалізує не власну свободу, а зовнішньо визначений обов'язок.

Правові норми Статутів Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.) становлять одну з найважливіших ланок формування правової традиції українських земель ранньомодерного періоду. Їхнє значення полягає не лише у кодифікації чинних правових звичаїв, а й у створенні системи, яка тривалий час визначала логіку правового мислення щодо праці, соціального статусу та майнових відносин. Крім того, ці документи продовжують традицію звичаєвого права Київської Русі, але водночас суттєво її трансформують, переводячи регулювання соціально-трудових відносин у площину більш структурованої юридичної системи. У цьому контексті важливо підкреслити, що правове осмислення праці починає набувати більш раціоналізованого характеру: праця вже не лише морально-етична категорія, а й елемент юридично визначених прав та обов'язків.

Проаналізовані Статути виконали функцію «перехідного механізму» між середньовічним розумінням праці як станового обов'язку та ранньомодерністськими уявленнями про працю як регульовану соціально-економічну діяльність.

Еволюція правового розуміння праці у Статутах Великого князівства Литовського демонструє поступовий перехід від жорстко станової моделі до більш диференційованої системи регулювання. У ранніх редакціях Статуту праця переважно розглядається як обов'язок, який визначається соціальним статусом людини. Водночас у пізніших редакціях, особливо у Статуті 1588 року, спостерігається більш деталізоване регулювання господарських і трудових відносин. Цей процес відображає зміну самого статусу праці в правовій системі: вона поступово виходить за межі виключно феодално-станового обов'язку та починає розглядатися як елемент соціально-економічної організації суспільства. Ця трансформація відображає зміну уявлень про людину як суб'єкта праці. Якщо раніше праця визначалася переважно через належність до певного стану, то з часом з'являються елементи, які дозволяють розглядати працю як відносно автономну сферу соціальної активності. Вважаємо, що Статути Великого князівства Литовського є документами, які зафіксували перехідний етап у розвитку трудового права, де праця ще не є універсальним правом, але вже набуває ознак соціально значущої та юридично структурованої діяльності. Це створило передумови для подальшого формування сучасного розуміння праці як правової та соціальної цінності.

Висновки. Аналіз сутності та філософського значення правових норм «Статутів Великого князівства Литовського» (1529, 1566, 1588 рр.) засвідчує, що вони виступали не лише системою феодалного права, а й важливим джерелом формування ранніх уявлень про соціальну цінність праці, яка безпосередньо залежала від станової належності людини. Праця у Статутах не виступає самостійною універсальною правовою категорією, а інтегрована в систему

соціально-правових відносин через повинності, службу, майнові зобов'язання та станову ієрархію. Оцінка праці у правовій системі Великого князівства Литовського прямо залежала від соціального статусу людини. Для шляхти праця ототожнювалася з управлінською, військовою та державною діяльністю і мала високий соціальний престиж. Натомість для селян і залежного населення вона набувала примусового характеру та виступала формою феодалного обов'язку. Тобто, праця виконувала функцію юридичного закріплення соціальної нерівності.

Крім того, правові норми Статутів відображають ранню форму усвідомлення суспільної цінності праці, у якій вона розглядається як механізм підтримання соціального порядку, стабільності та ієрархії. Статути Великого князівства Литовського описують таку станову модель суспільства, у якій право виконує функцію легітимації соціальної стратифікації. Через це праця отримувала диференційовану правову оцінку, що залежала не від її змісту, а від соціального статусу суб'єкта.

Очевидно, що «Статути Великого князівства Литовського» є важливим етапом у розвитку правового осмислення праці на українських землях. Адже вони зафіксували перехід від звичаєвого регулювання до більш систематизованої правової моделі, у якій праця поступово набуває ознак соціально та юридично структурованої діяльності. Отже, Статути Великого князівства Литовського слід розглядати не лише як пам'ятку права, а як джерело соціально-філософського осмислення праці. У них праця постає як багатовимірне явище, що поєднує правовий, соціальний, економічний та моральний виміри й відображає станову організацію суспільства ранньомодерністської доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманова Н. В. Литовські статути як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1 (1). С. 22–24.
2. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ : Фенікс, 2012. 712 с.
3. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 834.
4. Майкут Х. В. Інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 536–542.
5. Музиченко П. П. Соціальний зміст головщини і нав'язки в Статуті Великого князівства Литовського 1529 року. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 110–117.
6. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
7. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 2 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с.
8. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панька. Одеса : Юридична література, 2004.
9. Яцишин М. М., Смолюк А. І. Волинський статут 1566 р. як взірць прогресивної європейської правової традиції. *Історико-правовий часопис*. 2025. № 1 (24). С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/5>
10. MacIntyre A. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 3rd ed. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 2007. 286 p.
11. Obolensky D. *Byzantium and the Slavs*. Crestwood, NY : St. Vladimir's Seminary Press, 1998. 312 p.
12. Ricoeur P. *Oneself as Another*. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 363 p.
13. Taylor C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1999. 601 p.

14. Thompson J. *Work, Justice, and Hierarchy in Medieval Thought*. Oxford : Oxford University Press, 2015. 287 p.
15. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London : Routledge, 2002. 314 p.

REFERENCES

1. Atamanova, N.V. (2014). Lytovski statuty yak istorychni pamiatky u systemi vitchyznianskykh dzherel prava. [Lithuanian Statutes as historical monuments in the system of domestic sources of law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*, Vyp. 10-1 (1), S. 22–24. [in Ukrainian].
2. Voronchuk, I.O. (2012). Naseleattia Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky. [Population of Volyn in the 16th – first half of the 17th century: family, household, demographic factors]. Kyiv: Feniks, 712 s. [in Ukrainian].
3. Hurbik, A.O. (2012). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529, 1566, 1588. [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania 1529, 1566, 1588]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, T. 9, S. 834. [in Ukrainian].
4. Maykut, Kh.V. (2009). Instytut zabezpechennia zobov'iazan na ukrainskykh zemliakh za Statutamy Velykoho kniazivstva Lytovskoho. [Institute of obligation enforcement on Ukrainian lands under the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, Vyp. 49, S. 536–542. [in Ukrainian].
5. Muzychenko, P.P. (2009). Sotsialnyi zmist holovshchyny i naviazky v Statuti Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku. [Social content of compensation and fines in the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1529]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*, T. 8, S. 110–117. [in Ukrainian].
6. *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho* (2002). T. 1: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku. [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, Vol. 1: Statute of 1529]. Odesa: Yurydychna literatura, 464 s. [in Ukrainian].
7. *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho* (2003). T. 2: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1566 roku. [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, Vol. 2: Statute of 1566]. Odesa: Yurydychna literatura, 560 s. [in Ukrainian].
8. *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho* (2004). T. 3: Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku. Knyha 1. [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, Vol. 3: Statute of 1588, Book 1]. Odesa: Yurydychna literatura. [in Ukrainian].
9. Yatsyshyn, M.M., Smoliuk, A.I. (2025). Volynskyi statut 1566 r. yak vzirets prohresyvnoi yevropeiskoi pravovoi tradytsii. [Volyn Statute of 1566 as a model of progressive European legal tradition]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, № 1 (24), S. 33–40. <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/5> [in Ukrainian].
10. MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 3rd ed. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 286 p.
11. Obolensky, D. (1998). *Byzantium and the Slavs*. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press, 312 p.
12. Ricoeur, P. (1992). *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press, 363 p.
13. Taylor, C. (1999). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 601 p.
14. Thompson, J. (2015). *Work, Justice, and Hierarchy in Medieval Thought*. Oxford: Oxford University Press, 287 p.
15. Weber, M. (2002). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Routledge, 314 p.

Khalyavka Viacheslav Leonidovych

Postgraduate Student at the Department of Philosophy

Odesa I.I. Mechnikov National University

2 Zmiiienka Vsevoloda str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0009-0000-6891-7108

LEGAL NORMS OF THE “STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA” AS AN INITIAL FORM OF UNDERSTANDING THE VALUE OF LABOUR THROUGH HUMAN SOCIAL STATUS

Relevance of the problem. *The relevance of this study is determined by the need for a philosophical and legal rethinking of the role of labour in early modern estate-based societies, particularly in the context of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. In contemporary historical and legal scholarship, the problem of labour as a socially determined category, directly dependent on a person's legal status and functioning as a mechanism for consolidating social hierarchy, remains insufficiently explored.*

The aim of the study is to provide a philosophical and legal analysis of the legal norms of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania as a historical form of understanding the value of labour through a person's social status, as well as to identify the mechanisms of its normative consolidation within the estate-based social order.

Research methods. *The study employs the historical-legal method to analyze the evolution of the Statutes of 1529, 1566, and 1588, the hermeneutic method for interpreting legal texts, and a socio-philosophical approach to conceptualize labour as a multidimensional category combining legal, social, and moral dimensions.*

Results of the study. *It has been established that in the legal system of the Grand Duchy of Lithuania, labour was not a universal legal category but was determined by a person's social status. For the nobility, it manifested as administrative and military service; for townspeople, as craft and trade activity; and for peasants, as compulsory labour and a form of dependence. It has been demonstrated that the Statutes codified an estate-based model of society in which labour functioned as a mechanism for consolidating social inequality while simultaneously ensuring social stability. The legal norms of the Statutes thus reflect an early form of understanding the social value of labour as an element of societal organization.*

Key words: *Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, labour, social status, estate society, legal system, social stratification, philosophy of law.*

Дата першого надходження статті до видання: 23.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.12>**Симоненко Сергій Петрович**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-4864-8418

Щубелка Наталія Володимирівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5388-2244

РОЛЬ КРЕАТИВНОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІ ПРАКТИКИ

Актуальність теми. Широке застосування технологій нейромереж в освітні практики, окрім очевидних позитивних наслідків, несе також серйозні виклики, котрі для всього людства постають як екзистенціальні. Людина у взаємодії з ШІ дедалі більше покладається на алгоритмічні підходи у вирішенні задач, що несе серйозні ризики шаблонізації та уніфікації її діяльності. Одним із найбільш небезпечних з них стає перспектива переформатування когнітивних, ментальних характеристик людини, що позначається насамперед на системі вищої освіти, Глибокого філософського осмислення, таким чином, потребує проблема контролю людиною штучного інтелекту, пошуку меж, за якими синергія нейромереж та людини може зашкодити її системі цінностей та світоглядним орієнтирам. **Метою статті** є дослідження впливу ШІ на систему вищої освіти та переосмислення у зв'язку з цим цілей та задач освітнього процесу. **Методи дослідження:** використано системний науковий підхід, а також загальнонаукові методи; аксіологічний, дедуції, індукції, аналізу та синтезу. **Результати дослідження:** Досліджується вплив інформаційних і комунікаційних технологій на інтелект людини і в системі вищої освіти, зокрема. На основі аналізу низки наукових досліджень наслідків масового впровадження ШІ в різні сфери суспільного життя, вказується на принципову нездатність нейромереж відтворювати всю складність та повноту мисленнєвої діяльності і мотивації людини, витісняючи їх ірраціональні, емоційно-вольові аспекти на периферію соціально значимої проблематики. Звертається увага на те, що можливості нейромереж обмежуються технологіями, пов'язаними насамперед з матеріальними цінностями. Наголошується, що впровадження ШІ в навчальний процес створює потенційні загрози деградації творчого потенціалу, формування пасивного ставлення до світу у студентів, втрати суб'єктності в процесі їх взаємодії з нейромережами. Аналізуються можливі напрямки подальшого розвитку освіти в Україні та світі. На основі аналізу якісних характеристик інформації та знання, вказується на необхідність чіткого розмежування у навчальному процесі функцій штучного інтелекту та викладача, роль котрого, насамперед, повинна полягати у формуванні у студентів здатності до критичного

та креативного мислення, що має забезпечити посилення ролі в системі освіти антропоцентричної моделі знання.

Ключові слова: штучний інтелект, природний інтелект, креативність, антропоцентрична модель знання, інформаційна модель знання.

Вступ. На тлі стрімкої цифровізації суспільства його майбутнє багатьма дослідниками та експертами дедалі частіше проглядається через призму можливих наслідків синергії людини та ШІ. Проблема використання ШІ в освітньому середовищі вже багато років поспіль займає визначальне місце за своєю значимістю. Зокрема, вона пов'язана з застосуванням найбільш популярної в середовищі освітян, учнів та студентів моделі Chat GPT. Остання та подібні їй моделі розглядаються багатьма експертами як чинник, спроможний здійснити небачений прорив у освітніх технологіях, надати унікальні можливості для персоналізації освіти, посилення ефективності опанування різноманітними знаннями, формування покоління фахівців, здатних підходити до вирішення проблем, з якими постійно стикається людство, на якісно новому рівні [3, с. 840]. Особливо актуальною на цьому тлі стає задача осмислення як ролі викладача в нових умовах, так і самого змісту та головних цілей навчального процесу у ВНЗ.

Мета та завдання. Метою дослідження є вплив процесів цифровізації та технологій ШІ на систему вищої освіти та переосмислення, у зв'язку з цим, ролі викладача та змісту навчального процесу у вищому навчальному закладі. Завданням дослідження є аналіз можливих тенденцій та перспектив подальшого розвитку системи освіти на тлі її дедалі зростаючої взаємодії з новітніми цифровими технологіями, а також пошук противаг викликам, породженим синергією людини та ШІ.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи (дедукції, індукції, аналізу, синтезу), а також історичний та аксіологічний методи.

Результати дослідження. Немає сумніву, що в короткотерміновій перспективі в сфері економіки та послуг попит на висококваліфікованих фахівців, здатних демонструвати високу продуктивність з опорою на нейромережі буде тільки зростати [2]. При цьому важливо розуміти, що така продуктивність забезпечується, головним чином, завдяки здатності ШІ брати на себе рутинну, часовитратну, монотонну роботу на різних етапах виконання поставлених задач. Однак, вже сьогодні важко не помітити, що в тих видах діяльності, котрі принципово можливо алгоритмізувати і відповідно не передбачають виконання творчих, концептуальних задач, де участь людського інтелекту, зазвичай, була обов'язковою, роль людини в її синергії з обчислювальними системами неухильно знижується. Натомість, дедалі зростаюча залежність людини від пропонованих ШІ алгоритмічних підходів у вирішенні завдань неминуче уніфікуватиме та шаблонизуватиме її діяльність [6].

В свою чергу, складність алгоритмів глибокого навчання, що лежать в основі багатьох ШІ-інструментів породжує ефект так званої алгоритмічної «чорної скриньки». В роботі з ШІ все частіше виникають ситуації, коли комп'ютерний алгоритм, або сама логіка процесу створення результату стає непрозорою навіть для його розробників. Зростаюча потреба постійного фактчекінгу і валідації інформації рано чи пізно поставить питання, чи варто узагалі нам переходити ту межу, за якою ШІ перестане бути контрольованим людиною. Вона, створивши нейромережі та навчивши їх працювати на себе, тепер ризикує перейти від ролі суб'єкта соціальної дії до стану пасивного об'єкта впливу на неї ШІ.

Цей новий тип цивілізації сьогодні набуває, зокрема, теоретико-практичного оформлення в ініційованій японськими підприємцями, урядовцями та вченими концепції Суспільства 5.0 – «надрозумного» людиноорієнтованого цифрового світу, де технології ШІ повинні докорінно змінити на краще умови життя людини. При цьому навіть самі розробники концепції вимушені визнати можливі ризики докорінної трансформації завдяки цифровізації та інноваційним технологіям, виходу їх практичних результатів за рамки традиційного антропоцентризму, де людині досі вдавалось залишатись осердям технологічного та соціального порядку [9].

Примітно, що у своєму ідеологічному оформленні така докорінна трансформація зовсім не обов'язково означатиме вихід за рамки антропоцентризму. Швидше навпаки – ШІ може позиціонувати себе як ідеальне, позбавлене всього зайвого, не відповідного часу, претендуюче завжди на істину у вищій інстанції Alter Ego людства, більш досконале та ефективне його інобуття, через яке, нарешті, стає здатним розкрити кращі риси людської природи, відкрити якісно нові горизонти її подальшого удосконалення.

У взаємовідносинах людини та природи ШІ тепер постає їх новим, третім актором, котрий починає претендувати на роль головної матриці відтворення соціальних функцій людини нової формації, бездоганної та ідеальної, але вже цілковито залежної від нього. Адже «...на відміну від типів роботів, які є в нашому сучасному Суспільстві 4.0, роботи Суспільства 5.0 не будуть просто слугувати пасивними інструментами, які вимагають детального програмування та чекають отримання інструкцій від людини-оператора. Швидше роботи, штучний інтелект та інші автоматизовані системи та пристрої Суспільства 5.0 продемонструють зростаючий ступінь автономії, котрий відкриє їм шлях до активного збору даних з довкілля, та самостійного прийняття рішень, а також, дій з метою надання корисних послуг людям [7, с. 2].

Це означає, що ШІ зможе в майбутньому нав'язати людині свою, власну «логіку» існування, зазіхаючи на переформатування її когнітивних, ментальних, навіть тілесно-моторних характеристик. У пошуках нових ресурсів своєї економічної та інтелектуальної могутності світоглядно ми будемо вимушені постійно підлаштовуватись під ШІ, підкорившись для власного ж блага його, рівнозначним законам, приписам. Кожна чергова спроба розширити рамки нашої свободи як «пізнаної необхідності» вимагатиме від людини дедалі більшої поступливості цифровим неймережам у прийнятті рішень. Ціною такої «свободи» в кінцевому рахунку буде добровільна відмова не тільки від своєї суб'єктності, але й суб'єктивності, котрі завжди були невід'ємними складовими людської ідентичності.

Сьогодні ми стаємо свідками формування своєрідної ітерації саєнтології – релігії неймереж, котра на економічному та соціальному рівнях в сучасних реаліях слугуватиме ідеологічною формою обґрунтування докорінного переформатування соціально-класової структури, політико-правових взаємовідносин, культурних стратегій, в тому числі й освітніх.

Автори даної статті, однак, не є прихильниками ідеї «дайтаїзму» Н. Харарі – наступу ери безроздільного панування такого собі анонімного «алгоритмічного правителя», тиранія котрого буде житись сліпою та непохитною вірою у правоту та силу автоматизованих рішень [12]. Адже його фактичним власником є технологічні монополії. В свою чергу, можливість останніх здійснювати контроль як програмного забезпечення, так і згенерованого контенту з метою маніпулятивного формування наративів, відтворюючих певні упередження та стереотипи, створює умови для контролю ними не тільки масової свідомості, а й урядів країн [1].

Таким чином, влада та бізнес отримає можливість комунікувати з масовим індивідом, споживачем не від власного імені, а від імені всемогутнього та всезнаючого у своїй сингулярності штучного інтелекту. За допомогою нової релігії неважко буде налаштувати пересічну людину на сприйняття майбутнього як втілення «земного раю», якому суджено на цей раз, нарешті, втілитись в реальність. Ідеологічним підґрунтям цих процесів стане, блокуючий прояви особистісної автономії, оригінальності, пріоритет як державних, так і корпоративно-колективних цінностей. Нагадаємо, що концепція «Суспільства 5.0» була ініційована японською асоціацією підприємців «Кендайрен» та японський урядом, які і повинні стати головними бенефіціаріями проекту у разі його успішної реалізації.

Штучний інтелект не є в строгому сенсі цього слова самостійним суб'єктом соціальної дії, оскільки він не володіє тим, чим володіє людина – свідомістю. Питання існування свідомих машин, навіть у далекій перспективі, сьогодні більш займає наукових фантастів, аніж учених, котрі звикли покладатись на факти та наукові дослідження. Американські психологи та філософи дослідили провідні теорії свідомості, відібравши з них 14 властивостей, які розробники систем штучного інтелекту могли б спробувати відтворити. З'ясувалось, що всі існуючі системи неймереж враховують лише кілька із них. Це означає, що на сьогодні ШІ не має здатності

загального та цілісного розуміння світу, що робить таке базове, гнучке мислення складним завданням найпередовіших та найбільш сюрреалістичних технологій людства [4].

Алгоритмізований штучний інтелект є, по суті, інструментом прогнозування. Аналізуючи моделі та обробляючи неймовірні масиви даних, ШІ знаходить лише найімовірніші та типові вирішення задачі. Для нейромереж існує лише кількісний вимір у прийнятті рішень, а не якісний. Тому, немає жодних підстав вважати, що нейротехнологічні моделі ШІ здатні розуміти та відтворювати процеси, так як це робить людина. Тим більше, що сучасна наука не може пояснити як працюють нейрони, на яких базується робота нашого мозку.

Людське мислення – це не тільки, і не стільки, процес пасивного відтворення, репродукування певної інформації, рівнозначної інструкції до використання. Навчання – це процес, який потребує значних інтелектуальних зусиль та часу, у якому інформація має перейти в довгострокову пам'ять, укластися в систему, органічно пов'язатись з попереднім досвідом, щоб стати знанням, яким можна буде користуватися надалі самостійно, без потреби постійно звертатись до зовнішніх джерел.

На нашу думку, головна загроза, з якою вже найближчим часом стикнеться людство, є, породжена перспективою безроздільного домінування ШІ, загроза нівелювання вищої цінності та переваги інтелекту людського, природнього, справжньої, притаманної тільки нам креативності, котра, зазвичай, живиться інтуїцією, моральними міркуваннями, емоціями, переживаннями, суто людськими взаємодіями та інтересами, суб'єктивністю, тощо. На тлі цієї проблематики сьогодні все більш актуальним стає питання, чи здатний ШІ в принципі підтримувати, розвивати людську креативність, або ж лише вдало та ефективно її імітувати, залишаючись інструментом, який, в кращому разі, сприятиме створенню чогось нового та дивовижного, не претендуючи на роль головної рушійної сили творчого процесу?

Ряд дослідників в цьому питанні налаштовані, в цілому, оптимістично, наголошуючи на здатності ШІ до генерації нових ідей. Особливі надії тут покладаються звісно на сферу мистецтва, де ШІ (зокрема Midjourney, ChatGPT), завдяки здатності виявляти закономірності, сучасні підходи та механізми вирішення проблем, може запропонувати неочікувані поєднання образів, сюжетні повороти, абсурдні або сюрреалістичні візуальні рішення, стимулюючи дивергентне мислення, розширюючи креативний горизонт тощо [8; 11].

Проте, наділяючи ШІ такими характеристиками, ми повинні чітко усвідомлювати, що нейромережі самі по собі нездатні навчити креативності, – для цього вони самі повинні бути креативними. Так звані «креативні індустрії», де ШІ застосовується для автоматичного генерування контенту – текстів, зображень, музики, графічних ефектів, анімації, тощо, до справжнього творчого процесу мають доволі опосередковане відношення. Приблизно таке, як, скажімо, яскраві візерунки, котрі стохастично продукуються дитячою іграшкою – калейдоскопом. Кожен візерунок є дійсно унікальним та неповторним, а сам калейдоскоп можна навіть розглядати як своєрідний прототип, аналог ШІ, з тією лише різницею, що останній завдяки надзвичайно складним алгоритмам здатний створювати продукт, який від людського можуть вже відрізнити лише фахівці.

Зрозуміло, що новизни та несподіванки недостатньо, щоб приписати креативність штучному інтелекту. Сутнісними елементами креативності сьогодні в філософській літературі розглядаються: інтенціональність – здатність до пошуку проблем; активність – здатність ініціювати події відповідно до намірів та автономно контролювати їх; свобода дій; автентичність, цілеспрямованість, підзвітність тощо. При цьому, зазначається, що труднощі з визнанням за ШІ креативності на одному рівні з людською пов'язана, вочевидь, з відсутністю у нього цих атрибутів [11, с. 4–5].

Центр уваги дослідників сьогодні зміщується до взаємодії (синергії) людини та обчислювальних технологій, пошуку відповіді на питання, що саме повинно знаходитись в основі підтримки, яку вони можуть надати для розвитку людської творчості, змінюючи та формуючи користувацький досвід. Сьогодні алгоритми глибокого навчання можуть запропонувати в разі потреби «душу», «авторський стиль» згенерованого контенту, підлаштовуючись під тексти відомих філософів та письменників, музику видатних композиторів, картини з застосуванням

технік знаменитих художників тощо. Однак, всі ці нові комбінації та варіанти того, що створюється за вже відомими, заданими наперед алгоритмами, не можуть претендувати навіть на «власне прочитання» штучним інтелектом духовної спадщини людства, – лише на його дуже витончену імітацію, підробку.

З урахуванням специфіки наукових досліджень, твердження, що ШІ може бути креативним, на перший погляд, може здаватись цілком правдоподібним, беручи до уваги те, що він може давати нові результати. Програма AlphaFold, до прикладу, передбачила структури білків, які раніше були невідомі, або не розв'язані експериментально. Однак коли йдеться про комплекс природничо-математичного знання, варто враховувати, що новизна тут полягає лише у виявленні закономірностей, які діяли ще до того, як стати надбанням людства як, власне, знання про них. Теж саме можна сказати і про різні інтелектуальні настільні ігри, де творчість як така також відсутня. Людина тут претендує лише на роль обчислювальної машини, прораховуючи наперед завдяки своїм навичкам, природному дару майбутні ходи у грі.

Розуміння цього змушує нас провести чіткий вододіл між сенсаційністю чи несподіваністю, з якою стикається, припустімо, науковець та новизною, котра є результатом власне творчого акту. У 2016 році близько 200 мільйонів людей спостерігали в прямому ефірі, як розроблена компанією DeepMind генеративно-змагальна мережа AlphaGo перемогла майстра світового рівня Лі Седоля в турнірі з давньої гри Го. Відтоді здатність ШІ виходити переможцем у грі навіть з найбільш просунутими гравцями-людьми, навіть широкою аудиторією, вже ніколи не буде сприйматись як новизна та сенсація. Викликаний ключовим прогресом у сфері настільних ігор гучний міжнародний резонанс чергової перемоги машини над людиною, якщо і здатний надалі надавати актуальності питанню, чи може штучний інтелект тут бути креативним, то лише в якості предмета публічних дебатів в медіа, а не у вузьких наукових колах.

Вже іншого роду новизну, котра також є лише імітацією творчості, ми спостерігаємо, коли, скажімо, ChatGPT генерує рядки тексту, які вже не є простим повторенням навчальних даних. Так само й моделі перетворення тексту в зображення можуть синтезувати візуальні елементи у способи, які явно не спостерігалися в навчальних даних – і цей результат дивує, викликає особливу, сенсаційну реакцію, оскільки його важко було передбачити, принаймні пересічному споживачу продукту ШІ [11]. Однак, і сьогодні не втратила своєї актуальності думка, котра була висловлена М.Мінським, який є одним із піонерів створення технологій ШІ – «не було побудовано жодної машини, яка б залишалася дуже вражаючою після ретельного вивчення [10, с. 11].

Зв'язок між креативністю та технологічними інноваціями утворює благотворне коло, де розвиток одного елемента стимулює та просуває розвиток іншого. Досить вдалою ілюстрацією цього є особливості розвитку технології фортепіано, зокрема. Його виробники у 18 та 19 століттях розширили діапазон клавіатури, а також міцність і стабільність корпусу інструменту, щоб задовольнити творчі потреби таких музикантів, як Бетховен і Ліст, які прагнули ширшого діапазону вираження [5]. Обидві галузі безумовно тут є у вигазі: можливості інструменту значно розширилися, а музиканти отримали необхідні засоби для забезпечення більших динамічних контрастів та нюансованого створення та виконання музичних творів. Однак, вочевидь, завжди буде існувати межа, за якою інструмент стає настільки технологічно складним та довершеним у своїх можливостях, що вже перестає бути, власне, інструментом і починає диктувати умови своєму творцю, поступово вивільняється від його контролю, претендуючи вже, щонайменше, на співавторство у досягненні результату.

Демонстрація штучним інтелектом невідомих досі семантичних просторів, поєднуючи різні жанри та стилі у несподіваний для нас спосіб, породжує реальні ризики вихолощення самої сутності творчості, перетворивши її у передбачувану, навіть рутинну справу. В кінцевому рахунку, роль людини тут може бути обмеженою роллю замовника, котрий поступово опиняється у ситуації пасивного вибору пропонованих штучним інтелектом варіантів-концепцій, через що він отримає навіть можливість опосередковано формувати наші суб'єктивні уподобання та смаки. Засилля в інформаційному просторі текстів та відео, згенерованих нейромережами, веде до того, що ми поступово звикаємо бачити світ їх «очима», осмислювати його їхнім «розумом»,

стикаючись з чужим нам ментально та ціннісно світом, в якому потенційно може бути все що завгодно, окрім самої людини. Вона, по мірі посилення залежності від ШІ, перестає існувати у звичному для неї фізичному вимірі, щоразу знаходячи себе у цифровому. Реальний світ поступово втрачає для нас свою цінність та значення, поступаючись кіберпростору.

Майбутнє людства, таким чином, багато в чому залежатиме і від того, який зміст ми будемо вкладати вже сьогодні, осмислюючи наслідки появи ШІ, в поняття освіта, в чому полягатиме її місія? Вже зараз стає зрозуміло, що конкурувати зі штучним інтелектом на його власному полі, так би мовити, є справою безперспективною. В свою чергу, надмірна орієнтація на технологічних аспектах застосування нейромереж неминуче нівелюватиме цінність антропоцентричного підходу, знижуватиме роль креативних стратегій та орієнтирів, пов'язаних з людським фактором.

Але, знову ж таки, – саме у такій якості ШІ може сприйматись лише публікою, для якої творчість є лише своєрідними подразниками уваги, відірваною від своєї змістовної основи формою, де критерієм цінності стає не глибина та оригінальність задуму автора, а сенсаційність згенерованого ШІ продукту, його свідомо гіпертрофована фетишизація. Так, створений програмою Ai-Da, творці котрої називають її «першим ультра-реалістичним роботом художником», портрет А. Тюрінга на аукціоні Sotheby's у 2024 р. був проданий за більш ніж 1 млн. доларів. Ефективне та компетентне вирішення нейромережами поставлених перед ними задач, особливо в ситуаціях, коли їх швидкість виконання та вартість має значення, породжуватиме спокусу підміни людської креативності «креативністю» алгоритмічною. Особливо тоді, коли для широкого загалу така підміна може бути практично не помітною.

Висновки. Сьогодні потрібно докорінно переосмислити сам зміст процесу навчання, його головну мету та задачі. Акцент тут потрібно робити не на механічному засвоєнні навчального матеріалу, подачі певної інформації, з чим цілком успішно сьогодні вже справляється ШІ, а на перетворенні її у знання через її осмислене, системне, контекстне привласнення, активне розпредмечення, прагненні опанувати нею на рівні причинно-наслідкових зв'язків тощо. Тільки тоді знання, поставши вже як особливий продукт пізнавальної діяльності, який завжди має суб'єктивний, особистісний вимір, дасть нам змогу створювати щось нове, відкрити шлях до творчості. Сучасні освітні стратегії, таким чином, повинні в першу чергу базуватись на визнанні того, що головним напрямком діяльності сучасного викладача повинно стати культивування у студентів саме тих суто людських якостей, котрі машина ніколи не буде спроможна повторити. Йдеться насамперед про навички та вміння, які можуть слугувати стимулами розвитку людської свідомості, функцій та задач нашого мозку: пам'яті, емоційності, здатності до апперцепції, ціннісних морально-етичних орієнтацій, сенсорики сприйняття, моделювання рухів у їх тісній, синкретичній взаємодії. Саме ці структури дають змогу нам творчо підходити до вибору різних видів та рівнів міркувань у відповідності зі специфікою вирішуваних проблем. Саме притаманна людині вибірковість та гнучкість людської свідомості, її здатність до абстрактного та креативного мислення є головною запорукою збереження нашої ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. О'Ніл, К. BIG DATA. Зброя математичного знищення. Як великі дані збільшують нерівність і загрожують демократії. / пер. з англ. О. Калініної. Київ: Форс Україна, 2020. 336 с.
2. Хандій, О. О., Кобцева, Д. А. Людський капітал та його роль у забезпеченні економічного зростання: Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2023, 4. С. 55–63:
3. Штанько, В. І., & Афанасьєв, А. С. Вплив новітніх технологій в контексті генеративного штучного інтелекту на творчі здібності людства. In «*The 5 th International scientific and practical conference "Modern research in science and education"*..January 11-13, 2024, Chicago, USA. 2024. P. 836–839.
4. Butlin P. at ai. Consciousness in artificial intelligence: insights from the science of consciousness. 2023.88 p. <https://arxiv.org/pdf/2308.08708> (дата звернення: 17.03.2026).

5. Giordano, N. The Invention and Evolution of the Piano. *Acoustics Today*. 12(1). 2016. P. 12–19. <https://acousticstoday.org/wp-content/uploads/2016/01/The-Invention-and-Evolution-of-the-Piano.pdf>. (дата звернення 20.02.2026).
6. Goetze, T. S. AI art is theft: Labour, extraction, and exploitation: Or, on the dangers of stochastic Pollocks. In *Proceedings of the 2024 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. 2024. P. 186–196. <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3630106.3658898> (дата звернення 05.04.2026).
7. Government of Japan. 2016a. The 5th Science and Technology Basic Plan. Provisional translation. January 22. <https://www8.cao.go.jp/cstp/english/basic/5thbasicplan.pdf>. (дата звернення 23.03.2024).
8. Hatton, P. The future of AI in filmmaking – from storyboard to screen. *Creative Bloq*. 2024. 408 p. <https://www.creativebloq.com/ai/from-storyboard-to-screen-how-ai-is-streamlining-film-production>, (дата звернення 14.06.2024).
9. Harayama, Y. Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society. Japan's Science and Technology Policies for Addressing Global Social Challenges. Interviewed by Mayumi Fukuyama. *Hitachi Review*. 2017. P. 8–13.
10. Minsky, M. L. Heuristic Aspects of the Artificial Intelligence Problem. In Lincoln Lab., M.I.T., Lexington, Massachusetts, Group Report. 1956. P. 34–55:
11. Moruzzi C. Artificial Intelligence and Creativity: *Philosophy Compass*. 2025. T. 20. №. 3. P. 1-8.
12. Noah Harari, Yuval. *Homo deus a brief history of tomorrow*. New York: Vintage Books. 2015. 408 p.

REFERENCES

1. ONil, K. (2020). BIG DATA. Zbroia matematychnoho znyshchennia. Yak velyki dani zbilshuiut nerivnist i zahrozhuut demokracii. [Weapons of mathematical destruction: How Big Data increases inequality and threatens democracy]. Kyiv: Fors Ukraina, 336 s. [in Ukrainian].
2. Khandii, O. O., Kobtseva, D. A. (2023). Liudskiy kapital ta yoho rol u zabezpechenni ekonomichnogo zrostantia. [Human capital and its role in ensuring economic growth]: *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 4. S. 55–63. [in Ukrainian].
3. Shtanko, V. I., & Afanasiev, A. S. (2024). Vplyv novitnikh tekhnolohii v konteksti heneratyvnoho shtuchnogo intelektu na tvorchy zdybnosti liudstva. [The impact of new technologies in the context of generative artificial intelligence on the creative abilities of humanity]. In «The 5 th International scientific and practical conference “Modern research in science and education». January 11–13, 2024, Chicago, USA. P. 836-839. [in Ukrainian].
4. Butlin P.at,ai. (2023). Consciousness in artificial intelligence: insights from the science of consciousness. 88 p. <https://arxiv.org/pdf/2308.08708> (data zvernennia: 17.03.2026). [in English].
5. Giordano, N. (2016). The Invention and Evolution of the Piano. *Acoustics Today*. 12(1), P. 12–19. <https://acousticstoday.org/wp-content/uploads/2016/01/The-Invention-and-Evolution-of-the-Piano.pdf>. (data zvernennia 20.02.2026). [in English].
6. Goetze, T. S. (2024). AI art is theft: Labour, extraction, and exploitation: Or, on the dangers of stochastic Pollocks. In *Proceedings of the 2024 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. P. 186-196. <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3630106.3658898> (data zvernennia 05.04.2026). [in English].
7. Government of Japan. (2016). The 5th Science and Technology Basic Plan. Provisional translation. January 22. <https://www8.cao.go.jp/cstp/english/basic/5thbasicplan.pdf>. (data zvernennia 23.03.2024). [in English].
8. Hatton, P. (2024). The future of AI in filmmaking – from storyboard to screen. *Creative Bloq*. 408 p. <https://www.creativebloq.com/ai/from-storyboard-to-screen-how-ai-is-streamlining-film-production>, (data zvernennia 14.06.2024). [in English].
9. Harayama, Y. (2017). Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society. *Japans Science and Technology Policies for Addressing Global Social Challenges*. Interviewed by Mayumi Fukuyama. *Hitachi Review*. P. 8–13. [in English].
10. Minsky, M. L. (1956). Heuristic Aspects of the Artificial Intelligence Problem. In Lincoln Lab., M.I.T., Lexington, Massachusetts, Group Report. P. 34–55. [in English].
11. Moruzzi C. (2025). Artificial Intelligence and Creativity // *Philosophy Compass*. T. 20. №. 3. P. 1–8. [in English].

12. Noah Harari, (2015). Yuval. Homo deus a brief history of tomorrow. New York: Vintage Books. 408 p. [in English].

Symonenko Serhiy Petrovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Political Science
Odesa National Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4864-8418

Shchubelka Natalia Volodymyrivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Political Science
Odesa National Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5388-2244

**THE ROLE OF CREATIVITY IN THE CONDITIONS
OF SYSTEMIC IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN EDUCATIONAL PRACTICES**

Relevance of the topic. Today, a person in interaction with AI increasingly relies on algorithmic approaches in solving problems, which carries serious risks of templateization and unification of its activities. Thus, the problem of human control of artificial intelligence, the search for the limits beyond which the synergy of neural networks and a person can harm its system of values and worldviews, requires deep philosophical reflection. **The purpose** of the article is to study the impact of AI on the higher education system and to rethink the goals and objectives of the educational process in this regard. **Research methods:** a systematic scientific approach was used, as well as general scientific methods; axiological, deduction, induction, analysis and synthesis. **Results:** The impact of information technologies on human intelligence and in the higher education system, in particular, is studied. It is emphasized that the introduction of AI into the educational process creates potential threats to the degradation of creative potential, the formation of a passive attitude towards the world in students. Based on the analysis of the qualitative characteristics of information and knowledge, the need for a clear distinction in the educational process between the functions of artificial intelligence and the teacher is indicated, the role of which, first of all, should be to form in students the ability to critical and creative thinking, which should ensure the strengthening of the role of the anthropocentric model of knowledge in the education system.

Key words: artificial intelligence, natural intelligence, creativity, anthropocentric model of knowledge, information model of knowledge.

Дата першого надходження статті до видання: 13.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 1:378:004.8

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.13>**Шмиголь Михайло Федорович**

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-1268-2582

Юшкевич Юлія Сергіївна

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету
вул. Преображенська, 8, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-8295-0346

ФЕНОМЕН МИСЛЕННЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Актуальність дослідження. Стрімке впровадження технологій штучного інтелекту в освітню практику актуалізує необхідність докорінного переосмислення природи пізнавального процесу у вищій школі. Перед національною освітянською спільнотою гостро постає проблема розмежування операційної ефективності цифрових систем та автентичного людського мислення. У контексті європейської інтеграції та цифровізації важливо визначити світоглядно-філософські засади вищої освіти, яка має залишатися простором саморозвитку особистості та формування смисложиттєвих орієнтирів, що не піддаються алгоритмізації. **Метою статті є світоглядно-філософський аналіз феномену освіти як простору мислення та визначення специфічних відмінностей між інтелектом і мисленням як орієнтирами сучасної вищої школи в умовах цифровізації. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою і завданнями роботи та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу і синтезу, історичного та логічного підходів, порівняння та аналогії, а також гіпотетико-дедуктивного, компаративістського, структурно-функціонального та герменевтичного методів. Результати дослідження.** Було зроблено висновок, що отождошення інтелекту та мислення в освітньому дискурсі є категоріальною помилкою, яка веде до деградації пізнавального процесу. Обґрунтовано, що штучний інтелект є формою «інтелекту без мислення», здатною лише до алгоритмічної обробки даних, тоді як людське мислення визначено як суб'єктний, ціннісно-смисловий акт рефлексії та проблематизації. Наголошується, що стратегічний напрям трансформації вищої школи має полягати у відмові від імітаційних форм навчання на користь створення ситуацій «нерозуміння» та сумніву, що спонукають студента до самостійного пошуку істини. Підкреслюється, що життєздатність освіти в епоху панування штучного інтелекту залежить від її спроможності формувати не просто носія компетентностей, а активного суб'єкта, здатного до смислотворення у складному, нелінійному світі.

Ключові слова: вища школа, інтелект, мислення, освіта, світоглядно-філософський аналіз, цифровізація, штучний інтелект.

Вступ. Перед освітянською спільнотою постало питання щодо вищої освіти в епоху штучного інтелекту. Таке питання виникає саме тому, що все більш зростаюче використання штучного інтелекту в освітній діяльності актуалізує потребу запровадження принципово нових підходів до забезпечення якості вищої освіти в умовах її цифровізації. Виникає необхідність звернути увагу на кардинальні зміни, які вже відбулися і тільки посилюватимуться з розвитком інструментів штучного інтелекту в сучасних умовах [1, с. 170–171].

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту змушує переосмислити саму онтологію пізнавального процесу, необхідністю розрізнення «інтелекту» як здатності до вирішення завдань – операційної ефективності та «мислення» як духовно-практичного акту самовизначення людини у світі. У добу, коли штучний інтелект демонструє вражаючі інтелектуальні результати, вища освіта опиняється перед викликом: має вона й надалі змагатися з алгоритмами у сфері накопичення та структурування знань, або її пріоритетом має стати розвиток критичного, рефлексивного мислення, яке є виключно прерогативою людини.

На наш погляд, у сучасному науковому дискурсі, попри значну кількість робіт щодо етичних та технічних викликів застосування штучного інтелекту, залишається відкритим питання про онтологічну різницю між інтелектуальною операцією, яку може виконати машина та актом мислення, що формує особистість. Відсутнє чітке концептуальне обґрунтування того, на що саме має бути орієнтований освітній процес: на нарощування «когнітивного капіталу» – інтелекту або на плекання здатності до смислотворення, отже мислення.

Мета та завдання. Метою даної статті є світоглядно-філософський аналіз феномену освіти як простору мислення та визначення специфічних відмінностей між інтелектом і мисленням як орієнтирами сучасної вищої школи в умовах цифровізації. Найголовнішими завданнями виступають: здійснення порівняльного аналізу категорій «інтелект» та «мислення» в межах сучасного філософського дискурсу; виявлення специфіки людського мислення як суб'єктивного, ціннісно-смыслового процесу на противагу операційній логіці штучного інтелекту; обґрунтування пріоритетності розвитку способів мислення над накопиченням інтелектуальних даних у процесі підготовки сучасного фахівця; визначення стратегічного напрямку трансформації вищої освіти як середовища, що стимулює рефлексивну діяльність студента.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою і завданнями роботи та характеризується застосуванням теоретичних принципів діалектичного поєднання аналізу і синтезу, історичного та логічного підходів, порівняння та аналогії, а також гіпотетико-дедуктивного, компаративістського, структурно-функціонального та герменевтичного методів.

Результати. В дискусіях щодо майбутньої долі штучного інтелекту та його впливу на освітню діяльність частіше за все виникають питання щодо особливостей самого людського інтелекту, і того що відрізняє його від штучного інтелекту. Розуміння такої різниці особливо важливе в сфері вищої освіти, зокрема у зв'язку з необхідністю розвитку мислення у студентів в навчальному процесі.

Виникають питання: на що слід орієнтувати процес навчання за умов впровадження технологій штучного інтелекту? На розвиток інтелекту, чи на розвиток способів мислення?

Ставлячи таким чином питання, ми підкреслюємо необхідність розуміння різниці між мисленням та інтелектом як взаємопов'язаними та взаємообумовленими, але не тотожними поняттями.

Що таке інтелект? Це поняття досить широко представлено в літературі і тому тут мають місце різні дискусійні підходи та смислові відтінки в процесі інтерпретації його змісту. Принаймні слід виокремити три рівні інтелекту, специфіку кожного з них ми визначаємо через наявність феномену мислення в їх структурі.

Якщо мислення розуміти в картезіанському сенсі, то до нього відноситься все, що безпосередньо усвідомлюється суб'єктом. В ньому є «я мислю», *cogito*, тобто усвідомлення пізнавальних актів.

Мислення в широкому розумінні – це процес, що носить усвідомлений, інтенціонально спрямований, смислоутворюючий характер. У нього така природа, що його неможливо відірвати від таких фундаментальних характеристик людини як свідомість, саморефлексія, переживання (qualia), екзистенційний досвід, цілепокладання [2, с. 107]. Важливо, що мінімальні умови мислення передбачають: наявність суб'єкту, що прагне до пізнання істини, але не як останньої інстанції, а як певного етапу в безкінечному процесі пізнання світу і людини; здатність суб'єкту поставити під питання власні підстави до мислення; вміння розрізняти хибне – істинне; ситуацію, коли мислення можливе, якщо є рефлексивний розрив між тим «як діє?» і «чому так діє?».

Виходячи саме з такого розуміння природи мислення ми вважаємо, що по-перше, інтелект як такий, в самому широкому сенсі, слід розглядати як здатність системи вирішувати задачі на основі вже закладених програмних алгоритмів. І в цьому сенсі така здатність є і у тварин, і у машин. Але на цьому рівні інтелекту мислення відсутнє принципово. Інтелект як такий позбавлений здатності до мислення, тому що він безсуб'єктний.

По-друге, людський інтелект ми розглядаємо як видове поняття по відношенню до інтелекту взагалі, і окрім того що він характеризується вмінням обробляти інформацію, навчатися, створювати знання, передбачати майбутнє, у нього є здатність усвідомлювати нові ситуації на основі досвіду, бути вбудованим у суспільну свідомість, мову, культуру, історію; його особливість пов'язана з здатністю ставити питання, а не лише вирішувати задачі, виходити за рамки даних умов; він зорієнтований не лише на ефективність, але й на значення. І тут важливо, що людський інтелект включає мислення, але не зводиться до нього.

Людський інтелект за своїм походженням є продуктом антропосоціогенезу, в межах якого формується і розвивається сучасна людина з її фундаментальною сутнісною властивістю – бути свідомим, мислячим суб'єктом. В основі людського інтелекту лежить мислення. Хоча останнє не тотожне інтелекту.

В історії філософії мислення завжди розглядалось як сутнісна властивість людини, що докорінно відрізняє її від усіх інших живих істот. Дискусії щодо наявності якихось елементарних проявів мислення у високо розвинутих тварин ми відкидаємо, вважаючи, що у останніх є не мислення, а інтелект, який проявляється в здатності орієнтуватися в просторі для досягнення результату в процесі вирішення адаптивних задач.

По-третє, штучний інтелект є результатом інженерного проектування та алгоритмічної обробки даних. В строгому сенсі він вичислює, розпізнає паттерни, оптимізує вірогідності. І суттєвим є те, що оперуючи знаками, він позбавлений суб'єктивного досвіду, і на відміну від людського інтелекту, не знає, що знає, не переживає, по справжньому не сумнівається. Його цілі задані ззовні і він не вибирає, не має мотиву до дії. Йому не притаманна творчість, він її імітує і виступає як комбінатор, що статистично реконструює вже існуюче. Штучний інтелект проявляє «вміння» виконувати задачі, для яких він був розроблений на основі програмування даних, які використовувались при його розробці і в цьому сенсі може бути досить розвинутим у вирішенні певних задач, але він не володіє людським інтелектом саме тому, що у нього відсутня здатність до мислення.

Безперечно, що штучний інтелект вміє: оперувати поняттями, будувати судження, дотримуватися логічних зв'язків, вирішувати задачі за правилами. Це також має ознаки формального мислення, але такі операції Кант називав – роботою розсудку, тобто здатністю мислити предмет з допомогою понять, що упорядковують дані досвіду, створюючи формальні правила, а не розумом, тобто мисленням вищого рівня як здатності суб'єкту оперувати ідеями за межами досвіду. Штучний інтелект не володіє власним досвідом, але працює з репрезентацією досвіду інших. У нього принципово відсутнє трансцендентальне «Я», тобто, відоме декартівське «я мислю», яке повинно супроводжувати усі мої уявлення. У ньому немає суб'єкту як умови досвіду, або інакше кажучи – відсутня внутрішня єдність єдиного досвіду.

І безперечно, що на відміну від людського інтелекту, штучний інтелект не володіє свідомістю, самосвідомістю, здатністю до самостійного навчання у тому обсязі, як це характерно для людини. А в проблемі співвідношення штучного інтелекту та мислення це принципово важливо,

тому що саме мислення ми розглядаємо як виключно людський феномен, який не просто обробляє, а усвідомлено обробляє інформацію, що направлена на розуміння об'єктивної реальності, вирішення задач, прийняття рішень і формування нових ідей. Разом з тим, слід мати на увазі, що в формально-логічному сенсі штучний інтелект слідує правилам логіки і в інтелекті вони присутні як його мінімальний рівень прояву формально-логічного мислення.

Якщо наявність логічних операцій, обробки інформації, адаптивної поведінки, навчання, мовної компетенції достатньо для інтелекту, то для мислення вищого рівня цього недостатньо, і було б помилкою зводити його до штучного інтелекту.

Інтелект як здатність алгоритмічного розв'язання задач у рамках засвоєного досвіду функціонує там, де умови дії та критерії успіху задані заздалегідь. Мислення ж є принципово іншою формою когнітивної активності, яка заснована на постановці питань, які не мають готового способу вирішення. У цьому сенсі воно не є найвищим ступенем розвитку інтелекту, а виступає його граничною межею. Якщо інтелект орієнтований на ефективність, то мислення спрямовано на проблематизацію, здатну поставити під питання самі підстави пізнавальної діяльності. Саме тому, на наш погляд, виникає проблема, коли сучасна вища освіта, культивуючи інтелект, нерідко витісняє мислення, тоді як насправді штучний інтелект демонструє граничний випадок інтелекту без мислення.

Таким чином, розуміння різниці між інтелектом та мисленням дає підставу поставити питання щодо розвитку способів мислення, світоглядних якостей, ціннісних орієнтацій, морально-етичних основ в освітній діяльності, які визначені в Законі про вищу освіту в контексті впровадження штучного інтелекту в навчальний процес в епоху цифрових технологій.

На наше переконання, з світоглядно-філософської точки зору, мислення в освіті починається не лише з формального засвоєння змісту навчального матеріалу, а в ситуації (події) розриву горизонту розуміння цього матеріалу. І тут важливим є те, що якщо навчання зосереджено на передачі знань, формуванні навичок, вмінь, вирішенні задач і для цього вистачає інтелекту, який оперує формально-логічними інструментами для отримання перевіряемого результату, то мислення (розум) на рівні вищої освіти починається, на наш погляд, з формування способу відношення до знань, який передбачає: здатність ставити питання, готовність і потребу змінювати горизонт розуміння вже засвоєного знання та особистісне усвідомлене бажання працювати з смислами, ідеями, що виходять за межі наявного досвіду, включаючи рефлексивний рівень відношення до смисложиттєвих проблем.

Зрозуміло, що інтелект і мислення взаємопов'язані та взаємообумовлені процеси. Але акцентуючи увагу на цій різниці, ми наголошуємо на необхідності не зводити освітній процес до рівня інтелектуальних здібностей, щоб не втратити за цим потребу в розвитку мислення.

В практиці навчального процесу мислення починається тоді, коли у студента виникає ситуація нерозуміння через недостатність пояснення, коли він розуміє, що не розуміє. І тут у викладача виникає особлива ситуація – не просто задавати питання, відповіді на які можна знайти у підручнику (тести), а створювати ситуацію проблематизації, руйнуючи самоочевидності та утримуючи невизначеність, і при цьому не поспішаючи з відповіддю, захищаючи проблему від передчасного її зняття. Зрозуміло, що це вимагає чималих зусиль від викладача. Тому не випадково в педагогічній практиці часто практикується підміна мислення впровадженням досить популярних кейсів, критичного мислення по чек-листу, проблемних завдань з вже відомою відповіддю. Тут скоріше за все ми маємо справу з інтелектуальною симуляцією, а не реальним процесом мисленням.

Повертаючись до попереднього питання, необхідно наголосити, що інтелект – це сукупна або глобальна здатність людини діяти цілеспрямовано, раціонально мислити та ефективно справлятися з навколишнім середовищем. Відповідно до цього визначення, інтелект вже давно асоціюється із загальними когнітивними або інтелектуальними здібностями і потенціалом до навчання та міркування. Виходячи з широких концептуальних визначень інтелекту та критичного мислення, як інтелект, так і критичне мислення повинні сприяти адаптивному функціонуванню в реальному світі, ймовірно, тому, що вони обидва передбачають раціональні підходи. Їхній

спільний зв'язок з раціональністю надає кожному терміну позитивного значення. Однак, слід зазначити, що критичне мислення є більш інклюзивним конструктом, ніж інтелект, і виходить за межі того, що можуть пояснити загальні когнітивні здібності. Критичне мислення асоціюють з використанням тих когнітивних навичок або стратегій, які збільшують ймовірність бажаного результату. Воно використовується для опису мислення, що є обґрунтованим та спрямованим на досягнення мети. Позитивне уявлення про критичне мислення як про допомогу людині в адаптації до навколишнього середовища чітко мається на увазі під «бажаним результатом» [3]. Отже, акт критичного мислення є обов'язковим педагогічним принципом освіти, яка має на меті стимулювання навчання та розвиток розуму [4].

На жаль, в освіті зараз відбувається рух мислення в бік деградації до рівня інтелекту, коли поступово згортається сам процес мислення. Це проявляється в тому, що: по-перше, самі питання часто сприймаються як зайві та неефективні, більше цінується швидкість та результат, а невизначеність з результатом часто вважається помилкою; по-друге, що знання перетворюються в процедури, відбувається процес алгоритмізації. Інтелект бере верх над мисленням по причині економії самого мислення; по-третє, інституційно закріплюється ситуація через стандарти, компетентнісні матриці, вимірюємість усього. Мислення стає необов'язковим, незручним і майже шкідливим.

Широке використання досить популярного Chat GPT в навчальному процесі сприяє формуванню імітації мислення, коли ми в реальності маємо справу з «критичним мисленням» без критики, «креативністю» по шаблону, питаннями з очікуваною відповіддю. Постійна надмірна залежність від інструментів штучного інтелекту неминуче може призвести до когнітивного розвантаження, коли людина покладається на технології для виконання когнітивних завдань, що потенційно зменшує її можливості критичного мислення [5, р. 263]. Якщо для мислення фундаментально важливим є сумнів, який породжує запитання, а освіта в решті решт повинна прагнути до закріплення цієї ситуації, то інтелект навпаки прагне і пропонує відповіді без сумнівів і зайвих запитань, а штучний інтелект цей процес робить тотальним.

Слід зазначити, що сам штучний інтелект, хоч і може генерувати текст, який імітує людське мислення, все ж таки не володіє самосвідомістю, контекстною уважністю або здатністю до рефлексії, що обмежує, в свою чергу, його здатність до справжнього критичного мислення. Так, мовні моделі штучного інтелекту, такі як Chat GPT, продемонстрували здатність генерувати текст, що відображає вроджені упередження, присутні в його навчальних даних. Ці упередження можуть проявлятися в різних формах, включаючи гендерні, расові та культурні, що можуть ненавмисно створювати стереотипи та дезінформацію. Надмірна залежність від інструментів штучного інтелекту без належної критичної оцінки може призвести до прийняття упередженої інформації як фактичної, тим самим погіршуючи розвиток незалежних аналітичних навичок [5, р. 264].

Висновки. Тому у підсумку, можна зазначити, що в епоху тотальної цифровізації вища освіта опинилася в точці онтологічного вибору між культивуванням операційної ефективності та збереженням людини як мислячого суб'єкта. Здійснений порівняльний аналіз категорій «інтелект» та «мислення» дозволяє стверджувати, що їх ототожнення в освітньому дискурсі є категоріальною помилкою, яка веде до деградації пізнавального процесу. Оскільки штучний інтелект демонструє досконалість у сфері розсудкової діяльності – обробці знаків, розпізнаванні патернів та алгоритмізації досвіду, – університетська спільнота має усвідомити, що подальше змагання з машиною на полі накопичення інформації є безперспективним. Справжній простір мислення в освіті відкривається там, де закінчується алгоритм – у здатності до саморефлексії, ціннісного вибору та продуктивного сумніву.

Сьогоднішня освітня парадигма потребує радикального зміщення акцентів із «когнітивного капіталу» на смислотворчу активність особистості. Мислення за своєю природою є не просто вищою формою інтелекту, а його граничною межею, оскільки воно не розв'язує готові задачі, а ставить під питання самі підстави наявного знання. У ситуації, коли цифрові інструменти пропонують миттєві відповіді без зусиль розуму, освіта повинна стати мистецтвом утримання

невизначеності та проблематизації самоочевидного. Лише через ситуацію «нерозуміння», яка спонукає до особистісного пошуку істини, можливе становлення студента як автономного суб'єкта, а не просто носія набору компетентностей.

Стратегічний же напрям трансформації вищої школи полягає у поверненні до її класичних світоглядно-філософських витоків, де університет виступає середовищем формування морально-етичних орієнтирів та культури критичного запитування. Подолання інтелектуальної симуляції, що її провокують сучасні нейромережі, вимагає від викладача переходу від ролі транслятора процедурних знань до ролі модератора інтелектуальних подій, які стимулюють рефлексивний розрив у свідомості студента. У кінцевому підсумку, життєздатність вищої освіти в умовах панування штучного інтелекту залежатиме від того, чи зможе вона залишитися простором, де людина не просто споживає інтелектуальний продукт, а здійснює екзистенційний акт мислення, що визначає її місце у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щербан Т. Д., Хома П. П. Штучний інтелект як чинник особистісних змін сучасних студентів. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2024. Вип. 2 (37). С. 165–172. URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/12447> (дата звернення: 14.03.2026).
2. Шмиголь М. Ф. Актуалізація розвитку логіко-філософських чинників критичного мислення в освітньому процесі сучасного інформаційного суспільства. *Забезпечення якості вищої освіти: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., м. Одеса, 27-28 лютого 2020 р. Одеса, 2020. С. 106–108.
3. Bensley D. A. Critical thinking, intelligence and unsubstantiated beliefs: an integrative review. *Journal of intelligence*. 2023. Vol. 11. Iss. 11. <https://doi.org/10.3390/jintelligence11110207>
4. Costa C., Murphy M. Generative artificial intelligence in education: (what) are we thinking? *Learning, Media and Technology*. 2025. P. 1–12. <https://doi.org/10.1080/17439884.2025.2518258>
5. Obaje T. A. Advancing critical thinking in higher education: the transformative role of artificial intelligence. *Interdisciplinary journal of economics and business law*. 2025. Vol 14. P. 254–271. URL: <https://surl.li/lfaxfi> (дата звернення: 15.03.2026).

REFERENCES

1. Shcherban, T.D., & Khoma, P.P. (2024) Shtuchnyi intelekt yak chynnyk osobystisnykh zmin suchasnykh studentiv [Artificial intelligence as a factor in personal changes of modern students]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka»*, Vyp. 2 (37), 165–172. URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/12447> [in Ukrainian].
2. Shmyhol, M.F. (2020) Aktualizatsiia rozvytku lohiko-filosofskykh chynnykiv krytychnoho myslennia v osvitnomu protsesi suchasnoho informatsiinoho suspilstva [Actualization of the development of logical-philosophical factors of critical thinking in the educational process of the modern information society]. *Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku*: materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf., m. Odesa, 27–28 liutoho 2020 r. Odesa. S. 106–108 [in Ukrainian].
3. Bensley, D.A. (2023) Critical thinking, intelligence and unsubstantiated beliefs: an integrative review. *Journal of intelligence*, 2023, Vol. 11, Iss. 11. <https://doi.org/10.3390/jintelligence11110207> [in English].
4. Costa, C., & Murphy, M. (2025). Generative artificial intelligence in education: (what) are we thinking? *Learning, Media and Technology*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/17439884.2025.2518258> [in English].
5. Obaje, T.A. (2025) Advancing critical thinking in higher education: the transformative role of artificial intelligence. *Interdisciplinary journal of economics and business law*, Vol. 14, 254–271. URL: <https://surl.li/lfaxfi> [in English].

Shmyhol Mykhailo Fedorovich
PhD in Philosophy, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy, History and Political Science
Odesa National Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1268-2582

Yushkevych Yuliia Serhiivna
PhD in Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy, History and Political Science
Odesa National Economic University
8, Preobrazhenska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8295-0346

THE PHENOMENON OF THINKING IN HIGHER EDUCATION: WORLDVIEW AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

***The relevance of the problem.** The rapid introduction of artificial intelligence technologies into educational practice highlights the need for a fundamental rethinking of the nature of the cognitive process in higher education. The national educational community faces the pressing challenge of distinguishing between the operational efficiency of digital systems and authentic human thinking. In the context of european integration and digitalization, it is important to define the worldview and philosophical foundations of higher education, which must remain a space for personal development and the formation of meaningful life orientations that resist algorithmization. **The purpose of the article** is an worldview and philosophical analysis of the phenomenon of education as a space of thinking and the definition of specific differences between intelligence and thinking as guidelines for modern higher education in the context of digitalization. **The methodological basis** of the study is determined by the set goal and objectives of the work and is characterized by the application of theoretical principles of the dialectical combination of analysis and synthesis, historical and logical approaches, comparison and analogy, as well as hypothetical-deductive, comparative, structural-functional and hermeneutic methods. **Research results.** It was concluded that equating intelligence and thinking in educational discourse is a category error leading to the degradation of the cognitive process. It is argued that artificial intelligence is a form of «intelligence without thinking», capable only of algorithmic data processing, while human thinking is defined as a subjective, value-based and semantic act of reflection and problematization. It is noted that the strategic direction of higher education transformation should be to abandon simulation-based forms of learning in favor of creating situations of «misunderstanding» and doubt, which encourage students to independently seek the truth. It is emphasized that the viability of education in the era of the dominance of artificial intelligence depends on its ability to develop not simply the bearer of competencies, but active subjects capable of creating meaning in a complex, nonlinear world.*

Key words: artificial intelligence, digitalization, education, higher education, intelligence, thinking, worldview and philosophical analysis.

Дата першого надходження статті до видання: 23.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

УДК 792:008:1(477+510)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.14>**Петінова Оксана Борисівна**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-1871-1201

Ткаченко Катерина Валеріївна

кандидат філософських наук,
викладач кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0007-9303-4013

Лісеєнко Олена Василівна

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0408-5203

ІМЕРСИВНИЙ ТЕАТР ЯК ФОРМА ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ СЦЕНІЧНИХ ПРАКТИК: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ (УКРАЇНА – КИТАЙ)

***Актуальність проблеми.** У статті актуалізується проблема трансформації сучасних сценічних практик у контексті глобалізаційних, цифрових та соціокультурних змін, що зумовлюють переосмислення ролі мистецтва і способів його сприйняття. Особливу увагу приділено імерсивному театру як формі, що змінює традиційну модель взаємодії між актором і глядачем. У філософському вимірі це пов'язано зі зміщенням акценту від репрезентації до досвіду, від дистанційного споглядання до тілесної включеності, що потребує осмислення категорій суб'єктності, присутності та взаємодії. **Мета та завдання роботи** полягають у філософсько-культурологічному аналізі імерсивного театру як форми трансформації сучасних сценічних практик у порівняльній перспективі України та Китаю, а також виявлення особливостей його функціонування в різних соціокультурних контекстах. **Методологічну основу** становить феноменологічний підхід у поєднанні з порівняльним, культурологічним і герменевтичним методами. **Результати дослідження:** встановлено, що імерсивний театр є проявом переходу до перформативно-досвідної моделі культури, у межах якої глядач трансформується з пасивного спостерігача в активного учасника події. Виявлено відмінності*

між китайською та українською моделями імерсивного театру. У китайському контексті імерсивні практики інтегровані в індустрію культурного виробництва, характеризуються масштабністю, технологічною насиченістю та моделлю «керованої участі», спрямованою на формування цілісного емоційного досвіду. В українському контексті імерсивний театр розвивається в незалежному мистецькому середовищі, вирізняється камерністю, експериментальністю та відкритістю до інтерпретації, виконуючи функцію критичного осмислення історичного досвіду й культурної пам'яті. Обґрунтовано, що імерсивний театр виступає простором конструювання суб'єктності, де смисл формується у взаємодії. Наукова новизна полягає у цілісному аналізі імерсивного театру в порівняльному вимірі України та Китаю, що дало змогу виокремити «контрольовану» й «відкрити» моделі організації досвіду. Практична значущість полягає у можливості використання результатів у культурних проєктах, освітніх курсах і стратегіях розвитку сучасного театру.

Ключові слова: імерсивний театр, презентація проєктів, креативні індустрії, культурна спадщина, мистецтво, культура, цінності, організація дозвілля, культурна пам'ять, колективна ідентичність.

Вступ. У сучасних умовах трансформації соціокультурної реальності, зумовленої процесами глобалізації, цифровізації та зміни моделей сприйняття мистецтва, особливої актуальності набуває осмислення нових форм сценічних практик. Однією з таких форм є імерсивний театр, який руйнує традиційні межі між актором і глядачем, пропонуючи останньому не пасивну позицію спостерігача, а активну участь у створенні художнього досвіду. У цьому контексті імерсивність постає не лише як естетична інновація, а як феномен, що вимагає глибокого філософського аналізу, зокрема в площині проблем суб'єктності, тілесності, присутності та взаємодії. Актуальність дослідження імерсивного театру як форми трансформації сучасних сценічних практик зумовлена необхідністю переосмислення природи театрального досвіду в умовах переходу від репрезентативних до перформативних моделей культури. Імерсивний театр відкриває нові горизонти для інтерпретації категорій «глядач», «простір», «подія», «реальність», трансформуючи їх у напрямі взаємодії та співтворчості. Така трансформація співзвучна з ідеями сучасної феноменології, де досвід розглядається як первинний спосіб конституювання смислів, а також з підходами філософії культури, що акцентують увагу на зміні форм культурної комунікації та символічного обміну. Важливим є й звернення до різних культурних контекстів, зокрема України та Китаю, які демонструють відмінні траєкторії розвитку театральних практик. Український імерсивний театр значною мірою спирається на традиції авангардного експерименту, пов'язаного з діяльністю Леся Курбаса, який розглядав театр як простір активної взаємодії та інтелектуального співпереживання. Натомість у китайському контексті імерсивність формується на перетині традиційної театральної естетики та сучасних технологічних і урбаністичних практик, що зумовлює специфічне розуміння ролі глядача та сценічного простору. Імерсивний театр постає як складний міждисциплінарний феномен, що поєднує мистецькі, культурологічні та філософські виміри. Його дослідження дозволяє не лише виявити нові тенденції розвитку сучасного театру, а й глибше осмислити трансформації людського досвіду, способів взаємодії та форм присутності у світі культури. У

Метою статті є здійснення філософсько-культурологічного аналізу імерсивного театру як форми трансформації сучасних сценічних практик у порівняльній перспективі України та Китаю. Завдання:

- з'ясувати філософсько-культурологічні засади імерсивного театру;
- визначити особливості трансформації сценічних практик у контексті імерсивності;
- здійснити порівняльний аналіз українських і китайських моделей імерсивного театру;
- дослідити роль імерсивних практик у формуванні культурної пам'яті та колективної ідентичності;
- окреслити потенціал імерсивного театру у роботі з історичною травмою та культурною спадщиною;
- запропонувати авторську концепцію імерсивної вистави, присвяченої Будинку «Слово».

Методологічну основу дослідження становить поєднання феноменологічного підходу з порівняльним, культурологічним і герменевтичним методами, що дозволяє комплексно проаналізувати імерсивний театр як соціокультурне явище та багатовимірний феномен, у якому поєднуються естетичний досвід, культурна пам'ять, соціальна взаємодія та процеси формування ідентичності.

Результати дослідження. Імерсивний театр у сучасному культурно-мистецькому просторі постає як одна з найбільш показових форм трансформації сценічних практик, що відображає глибші зміни у способах взаємодії між глядачем, художнім простором і наративом. На відміну від традиційної театральної моделі, у якій глядач виступає переважно як зовнішній спостерігач, імерсивний театр передбачає його безпосередню включеність у структуру події, руйнування межі між сценою і залом та формування досвіду співучасті. Така трансформація пов'язана не лише з внутрішніми процесами розвитку театального мистецтва, але й із ширшими соціокультурними та економічними змінами, зокрема становленням економіки вражень, розвитком цифрового середовища та зміною моделей культурного споживання [12; 7]. Особливо показовим є порівняння розвитку імерсивного театру в різних культурних контекстах, зокрема в Китайській Народній Республіці та Україні, де це явище формується під впливом принципово різних соціально-економічних умов, культурних традицій і політичних факторів. У китайському контексті імерсивний театр виникає як складова креативних індустрій, що активно підтримуються державою і інтегруються в економіку культурного споживання, тоді як в Україні він формується переважно в межах незалежного мистецького середовища, набуваючи рис експериментальної та соціально орієнтованої практики. Розвиток імерсивного театру в Китаї значною мірою зумовлений специфікою традиційної сценічної культури, представлені формами 戏曲 (xìqǔ традиційна китайська опера) та 京剧 (jīngjù пекінська опера), які характеризуються високим рівнем умовності, символізму та кодифікованості [8]. Ці форми передбачають наявність підготовленого глядача, здатного інтерпретувати складну систему знаків, що ускладнює їхнє сприйняття сучасною аудиторією, особливо молоддю, сформованою в умовах цифрової культури. Як зазначає М. Кін, трансформація культурного споживання в Китаї пов'язана з переходом до більш динамічних, візуально насичених і інтерактивних форматів [5], що створює передумови для розвитку імерсивних практик.

Важливим чинником є також становлення середнього класу 中产阶级 (zhōngchǎn jiējí), що супроводжується зміною моделей споживання та орієнтацією на досвід як ключову цінність. У межах концепції «економіки вражень» [12] культурні продукти оцінюються не лише за змістом, а й за здатністю створювати унікальний досвід, що стимулює розвиток інтерактивних імерсивних форматів. Цей процес підсилюється державною політикою 文旅融合 (wén lǚ róng hé), спрямованою на інтеграцію культури і туризму, що дозволяє розглядати імерсивний театр як інструмент економічного розвитку та урбаністичного брендингу [11; 10]. У результаті в Китаї формуються масштабні імерсивні постановки, такі як 《如梦大同》 (Rú mèng Dàtóng «Датун, немов сон») та 《又见平遥》 (Yòu jiàn Píngyáo «Знову побачити Пін'яо»), які поєднують театральні, музейні та туристичні функції. Їхньою характерною рисою є використання просторової моделі 行进式 (xíngjìn shì), що передбачає переміщення глядача між різними сценічними зонами, кожна з яких репрезентує окремий епізод. Водночас, попри видиму свободу, рух глядача залишається структурованим і підпорядкованим загальній драматургії, що відповідає концепції «керованої участі», описаній Г. Вайт [14]. Таким чином, імерсивність у китайських постановках має характер контрольованого занурення, у якому поєднуються інтерактивність і режисерська домінанта.

Аналізуючи театральну виставу у контексті імерсивного театру ми бачимо у центрі сюжету простір, де переплітаються різні епохи – від стародавнього Китаю до буддійської спадщини. Серед локацій та діяльності, що домінує за сюжетом, – торгівля Шовковим шляхом та життя міста в різні історичні періоди. Враховуючи, що це не суцільна лінійна історія, де людина, що поринає у цей імерсивний театр, не постає головним персонажем, а радше є спостерігачем життя міста в різні епохи, ми можемо припустити, що ідеєю створення цього театру являється

саме формування історично-компетентної особистості, яка зможе скласти загальну картину сприйняття китайської культури і допоможе за рахунок яскравої події розширити географію глядачів (іноземці, гості країни, зарубіжні резиденти). Адже центральна ідея – це зв'язок людини з історією, пам'яттю та власною ідентичністю. Поринаючи у цю історію, глядач приміряє на себе ідентичність аутентичного жителя Китаю. Враховуючи контрольовану модель медіа в КНР можемо прийти до висновку, що цей театральний перформанс є спробою показати велич стародавнього Китаю та популяризувати цю імерсивну виставу, як правильний погляд на історію.

Вистава 《又见平遥》 є більш персоналізованою. Сам сюжет заснований на легенді про купецьку родину часів династії Цін. Головна лінія полягає у тому, що купець Чжао, аби врятувати свою родину, змушений приймати складні моральні рішення. Йому довелося робити вибір між тим, аби врятувати родину, або виконати обов'язки, перед людьми, що довірили йому гроші. Проблема полягає у тому, що система його банківської програми дає збій, що приводить до розвалу усієї довірчої мережі. Вибір між втечею або поверненням усіх збитків людям, що йому довіряли. Зберегти життя, але знищити репутацію? Або повернути борги і пожертвувати собою та родиною? Герой обирає вихід через акт самопожертви. Він відмовляється від особистого порятунку, бере відповідальність на себе і зберігає моральний порядок і систему довіри, що в даному випадку перевищила значення його власного життя. Сутність подібних висновків захована у культурній етиці стародавнього Китаю, що є основою принципів, і у сучасному існуванні. У фокусі конфуціанська етика, що є джерелом напруги цього морально-етичного конфлікту. 义 (yì) обов'язок, справедливість, 信 (xìn) довіра, чесність, 孝 (xiào) синівська відданість (родина). І саме тут ми вибудовуємо логіку, що родина може суперечити моральному обов'язку. Колективістська культура Китаю відображена у цій виставі. Це результат перетину економки довіри, конфуціанства та колективістської соціальної структури, у межах якої особистість змушена робити вибір між родинною відданістю та суспільною відповідальністю.

Суттєвою особливістю китайських імерсивних практик є їхня інтеграція в ширший контекст перформативної культури, що включає циркове мистецтво 杂技 (zájì), масштабні історичні шоу на кшталт 《长恨歌》 (Cháng hèn gē) та інтерактивні формати 剧本杀 (Jùběn shā). Як зазначає С. Маккерас, циркове мистецтво в Китаї традиційно орієнтоване на масову аудиторію і поєднує елементи видовищності та технічної майстерності, що створює передумови для сприйняття імерсивного театру як форми розваги [9]. У сучасних умовах ця традиція поєднується з цифровими технологіями, що дозволяє створювати комплексні аудіовізуальні середовища [7]. На відміну від цього, український контекст розвитку імерсивного театру визначається іншими історичними та соціокультурними чинниками. Важливу роль відіграє спадщина театального авангарду, зокрема діяльність Леся Курбаса, який розглядав театр як простір активної взаємодії між актором і глядачем [1]. Його експерименти з формою, ритмом і сценічною організацією можна розглядати як передумови для подальшого розвитку інтерактивних і перформативних практик. Водночас репресії 1930-х років, відомі як «Розстріляне відродження», призвели до переривання цієї традиції, що суттєво вплинуло на подальший розвиток українського театру.

Сучасний імерсивний театр в Україні формується в умовах незалежного культурного сектору та під впливом європейських постдраматичних практик [6; 4]. Він характеризується камерністю, експериментальністю та орієнтацією на процес взаємодії, а не на створення завершеного продукту. Особливої актуальності ці практики набувають у контексті соціально-політичних трансформацій, зокрема після 2014 року та в умовах повномасштабної війни, коли культура виконує функцію підтримки колективної ідентичності та соціальної стійкості [13]. У цьому контексті імерсивний театр в Україні набуває особливого значення як інструмент роботи з культурною пам'яттю. На відміну від китайських проєктів, орієнтованих на репрезентацію історії у форматі доступного наративу, українські практики часто спрямовані на критичне переосмислення минулого та переживання травматичного досвіду. Це пов'язано з активізацією дискурсу пам'яті, який, за визначенням А. Ассман, базується на процесах інтерпретації та переживання, а не лише передачі інформації [2].

У сучасному українському культурному просторі імерсивний театр набуває особливого значення не лише як експериментальна мистецька форма, а і як інструмент роботи з культурною пам'яттю та історичною спадщиною. На відміну від китайського контексту, де імерсивні практики часто інтегруються в індустрію туризму та економіку вражень, в Україні вони можуть виконувати функцію глибшого осмислення історичного досвіду, зокрема травматичних сторінок минулого. Проблема репрезентації культурної пам'яті в Україні тісно пов'язана з необхідністю переосмислення подій ХХ століття, зокрема доби «Розстріляного відродження», яка стала символом знищення української інтелектуальної та мистецької еліти. У цьому контексті особливу роль відіграє Будинок «Слово», знаковий простір, у якому проживали представники української літературної еліти 1920–1930-х років. Як зазначають дослідники культурної пам'яті, зокрема А. Ассман, сучасні практики роботи з минулим дедалі більше орієнтовані на створення досвіду переживання, а не лише передачу інформації [2]. У цьому аспекті імерсивний театр відкриває нові можливості для репрезентації історії, оскільки дозволяє глядачеві не просто сприймати нарратив, а перебувати всередині нього. Як підкреслює Дж. Макон, імерсивні практики формують «тілесне знання», яке виникає через безпосередню участь у події [7]. Для українського контексту це особливо важливо, оскільки дозволяє працювати з темами травми, пам'яті та ідентичності через досвід, а не лише через текст. У цьому зв'язку перспективним напрямом є створення імерсивних проєктів, присвячених історичним локаціям і постатям, зокрема добі шістдесятників та «Розстріляного відродження». Одним із можливих форматів є імерсивна вистава, побудована навколо простору Будинку «Слово», яка б відтворювала атмосферу життя його мешканців і водночас механізми контролю та репресій, характерні для радянської системи. У межах такого проєкту глядач міг би виступати не як сторонній спостерігач, а як умовний «мешканець» або «свідок» подій, що розгортаються в різних просторах будівлі. Просторова організація вистави могла б передбачати переміщення між кімнатами, коридорами та спільними зонами, де відбуваються різні сцени, пов'язані з життям письменників, їхньою творчістю та повсякденними практиками. Водночас важливим елементом могла б стати реконструкція атмосфери постійного нагляду, зокрема через використання звукових ефектів, фрагментів розмов, що «прослуховуються», або індивідуальних сценаріїв, у яких глядач отримує інформацію з різних, іноді суперечливих джерел. Такий підхід дозволяє поєднати кілька рівнів досвіду: особистий (переживання історії через індивідуальну траєкторію), колективний (усвідомлення спільної долі покоління) та рефлексивний (осмислення механізмів репресивної системи). Як зазначає Е. Фішер-Ліхте, саме в процесі взаємодії між учасниками перформансу формується нове розуміння події, що виходить за межі традиційного театрального представлення [4]. З практичної точки зору подібні проєкти можуть виконувати кілька функцій. По-перше, вони сприяють популяризації культурної спадщини серед ширшої аудиторії, зокрема молоді, яка менш схильна до сприйняття традиційних музейних форматів. По-друге, вони створюють нові можливості для розвитку креативних індустрій, поєднуючи мистецтво, освіту та культурний туризм. По-третє, вони виконують важливу соціальну функцію, формуючи простір для осмислення історичного досвіду в умовах сучасних викликів. Таким чином, імерсивний театр в Україні має значний потенціал як інструмент актуалізації культурної пам'яті, зокрема у роботі з темами «Розстріляного відродження» та шістдесятництва. На відміну від китайської моделі, орієнтованої переважно на масштаб і комерціалізацію, українські практики можуть розвиватися як форми глибокого культурного досвіду, спрямованого на переосмислення історії та формування колективної ідентичності.

Продовжуючи порівняльний аналіз українського та китайського контекстів, доцільно детальніше зосередитися на особливостях самих сценічних рішень, естетики та організації імерсивних постановок, оскільки саме на цьому рівні найбільш чітко проявляються відмінності між двома моделями розвитку. Передусім варто зазначити, що китайські імерсивні постановки формуються в межах високорозвиненої індустрії культурного виробництва, що безпосередньо впливає на їхню масштабність, технічну складність і рівень продюсування. Як підкреслює М. Кін, сучасні культурні індустрії Китаю характеризуються тісною взаємодією між мистецтвом, технологіями та ринковими механізмами, що дозволяє створювати великі за обсягом і ресурсами проєкти [5].

У результаті імерсивні вистави, такі як 《如梦大同》(Rú mèng Dàtóng «Датун, немов сон») чи 《又见平遥》(Yòu jiàn Píngyáo «Знову побачити Пін'яо»), реалізуються як комплексні просторові системи, що включають десятки сценічних зон, значну кількість акторів і складні технічні рішення.

На рівні просторової організації китайські постановки відзначаються високим ступенем режисерської контролюваності. Хоча глядач і переміщується в межах вистави, його рух зазвичай структурований і продуманий як частина загальної драматургії простору. Це відповідає тому, що Г. Вайт визначає як «керовану участь» (directed participation), коли свобода глядача поєднується з чітко заданою траєкторією досвіду [14]. Таким чином, імерсивність у китайських проєктах часто має характер контрольованого занурення, у якому глядач залучається до події, але не порушує її структурної цілісності. Важливою особливістю є також наративна організація. Китайські імерсивні вистави переважно базуються на історико-культурному матеріалі, що подається у формі емоційно насичених, але відносно доступних для сприйняття сюжетів. Як показує аналіз проєктів 《又见平遥》(Yòu jiàn Píngyáo) та 《如梦大同》(Rú mèng Dàtóng), йдеться не про складні постдраматичні структури, а радше про реконструкцію історичного досвіду через послідовність сцен, які формують цілісний емоційний наратив. У цьому аспекті імерсивний театр у Китаї виконує функцію культурної репрезентації та популяризації історії, що відповідає концепції «інсценованої спадщини» [10; 11].

Окрему роль відіграє технологічний компонент. Китайські постановки активно використовують цифрові проєкції, LED-екрани, складні світлові системи та інші засоби мультимедійного впливу. Це пов'язано не лише з технічними можливостями, а й із загальною тенденцією до технологізації культурного досвіду. Як зазначає Дж. Макон, сучасні імерсивні практики дедалі частіше поєднують фізичну присутність із медіальними ефектами, що підсилюють сенсорне залучення глядача [7]. У китайському випадку ця тенденція досягає високого рівня інтенсивності, перетворюючи сценічний простір на складне аудіовізуальне середовище. Порівняно з цим, українські імерсивні практики демонструють іншу логіку розвитку. Вони формуються переважно в межах незалежного театру та перформативних мистецтв, що зумовлює їхню камерність, гнучкість і меншу залежність від технологічних ресурсів. Як зазначає Г. Леманн, постдраматичний театр, характерний для європейського контексту, тяжіє до фрагментарності, відкритості та експерименту з формою [6], що значною мірою відображається і в українських практиках.

На рівні взаємодії з глядачем українські проєкти часто надають більшу свободу інтерпретації та участі. Якщо в китайських постановках участь глядача зазвичай інтегрована в чітко визначену структуру, то в українському контексті вона може бути більш непередбачуваною та відкритою. Це пов'язано з орієнтацією на дослідницький характер театру, у якому важливим є не лише результат, а й сам процес взаємодії. У контексті дослідження китайських імерсивних театральних практик особливого значення набуває аналіз їхнього наративного наповнення, оскільки саме сюжетна структура визначає характер залучення глядача та функцію імерсивності в межах культурного досвіду. На відміну від багатьох європейських практик, де імерсивний театр часто тяжіє до фрагментарності та відкритості інтерпретації, китайські презентації проєктів демонструють схильність до формування цілісного, емоційно структурованого наративу, що поєднує історичну реконструкцію з елементами символічної драматургії.

Показовим у цьому сенсі є проєкт 《如梦大同》(Rú mèng Dàtóng «Датун, немов сон»), сюжетна організація якого вибудовується за принципом метафоричної подорожі крізь час. Вистава не пропонує єдиного лінійного сюжету з чітким розвитком конфлікту, натомість її структура нагадує послідовність «живих картин», кожна з яких репрезентує окремий історичний або культурний шар. Початкова сцена, як правило, занурює глядача в атмосферу сакрального простору, пов'язаного з буддиською традицією, що відсилає до 云冈石窟 (Yúngāng shíkū Юньганські печери). Під час презентації використовуються повільні пластичні рухи акторів, приглушене світло та ритуалізовані жести, що створюють ефект медитативного занурення. Далі глядач переміщується до сцен, які відтворюють повсякденне життя різних історичних періодів. Це можуть бути епізоди ринку, ремісничих майстерень або міських вулиць, де актори взаємодіють між

собою і з глядачами, створюючи ілюзію «живого міста». У цих сценах відсутній традиційний драматичний конфлікт; натомість акцент робиться на відтворенні атмосфери, ритму життя та соціальних взаємодій. Особливістю є те, що глядач не просто спостерігає, а фізично перебуває в межах цих сцен, іноді стаючи їхнім мовчазним учасником.

Кульмінаційні епізоди вистави пов'язані з історичними трансформаціями міста – змінами влади, культурними зрушеннями, переходами між епохами. Проте навіть у цих моментах конфлікт не подається як драматичне протистояння, а радше як частина безперервного історичного процесу. Завершення вистави зазвичай має характер символічного повернення до сучасності, що підкреслює ідею спадкоємності та культурної безперервності. Таким чином, сюжет *《如梦大同》* функціонує як просторово організована форма історичної пам'яті, у якій глядач «переживає» історію через послідовність сенсорних вражень. Натомість вистава *《又见平遥》* (Yòu jiàn Píngyáo – «Знову побачити Пін'яо») демонструє інший тип наративної організації, ближчий до класичної драматургії. У центрі сюжету історія купецької родини, що розгортається в період розквіту фінансової системи Пін'яо в епоху династії Цін. Основний конфлікт пов'язаний із необхідністю зробити моральний вибір між особистими інтересами та колективною відповідальністю. Вистава починається з інтродукційної сцени, у якій глядачі потрапляють у простір стародавнього міста, де їх зустрічають персонажі: купці, слуги, мешканці. Вже на цьому етапі формується ефект занурення: глядач не відокремлений від дії, а включений у соціальне середовище. Далі розгортається низка сцен, що відображають життя родини: переговори, фінансові операції, родинні конфлікти, сцени свят і буденного життя.

Ключовим моментом є розвиток драматичного конфлікту, пов'язаного з кризою, яка ставить під загрозу існування родини або бізнесу. Один із персонажів змушений прийняти рішення, що передбачає особисту жертву заради збереження колективу. Ця лінія підсилюється через емоційно насичені сцени прощання, втрати або морального вибору, які розгортаються у безпосередній близькості до глядача, що підсилює ефект емпатії. Фінал вистави має виразно катарсичний характер і спрямований на утвердження цінностей лояльності, честі та соціальної гармонії. На відміну від багатьох сучасних західних імерсивних практик, де фінал може залишатися відкритим або неоднозначним, у *《又见平遥》* наратив завершується чітким емоційним акцентом, що відповідає традиційним уявленням про моральний порядок.

Таким чином, навіть при використанні імерсивних форм, китайські постановки зберігають структурну цілісність і орієнтацію на завершений сюжет. Імерсивність у цьому випадку не руйнує наратив, а функціонує як засіб його підсилення, дозволяючи глядачеві не лише спостерігати, а й «переживати» історію в безпосередній близькості до події. Загалом можна констатувати, що сюжетні моделі китайських імерсивних театрів поєднують дві ключові тенденції: з одного боку, це метафорична реконструкція історії як безперервного культурного процесу (як у *《如梦大同》*), а з іншого – драматизована історія з чітким моральним ядром (як у *《又见平遥》*). У обох випадках імерсивний формат використовується для підсилення емоційного залучення, але не для деконструкції наративу, що принципово відрізняє ці практики від багатьох сучасних європейських та українських експериментальних форм. Це дозволяє розглядати китайський імерсивний театр як специфічну форму культурної репрезентації, у якій поєднуються елементи історичної реконструкції, видовищності та контрольованої взаємодії з глядачем, спрямовані на формування цілісного емоційного досвіду та підтримку колективних уявлень про історію і культурну ідентичність.

Наративно українські імерсивні практики частіше звертаються до сучасних соціальних тем, особистого досвіду, пам'яті та травми, що особливо актуалізується в умовах війни. У цьому сенсі вони менш орієнтовані на репрезентацію історії як завершеного наративу і більше, на її критичне переосмислення. Як підкреслює Е. Фішер-Ліхте, сучасний театр дедалі більше функціонує як простір спільного переживання, де значення виникає в процесі взаємодії [4], що відповідає логіці українських перформативних практик.

Таким чином, порівняння китайських і українських імерсивних постановок дозволяє виявити принципові відмінності у їхній естетиці та презентації. Китайська модель характеризується

масштабністю, технологічною насиченістю, структурованістю простору та орієнтацією на культурну репрезентацію в межах індустрії дозвілля. Українська модель, натомість, вирізняється камерністю, експериментальністю, відкритістю до інтерпретації та зосередженістю на соціально значущих темах. Ці відмінності відображають ширші соціально-економічні та культурні контексти, в яких функціонують відповідні театральні практики.

У контексті дослідження потенціалу імерсивного театру в Україні доцільно запропонувати авторську концепцію сценічного проєкту, спрямованого на актуалізацію культурної пам'яті, пов'язаної з добою «Розстріляного відродження». Як основу для такого проєкту обрано Будинок «Слово», це простір, який має потужне символічне значення в українській культурі та пов'язаний із життям і трагічною долею представників інтелектуальної еліти 1920–1930-х років. Запропонована концепція передбачає створення імерсивної вистави, у якій глядач не є зовнішнім спостерігачем, а включається у внутрішній простір події як її умовний учасник. Основною ідеєю проєкту є відтворення не лише історичних фактів, а передусім атмосфери повсякденного життя мешканців Будинку «Слово» та поступового наростання відчуття небезпеки, контролю і втрати свободи. Просторова організація вистави базується на принципі багатолокаційності та фрагментарного наративу. Глядачі розміщуються між різними просторами, які умовно відтворюють структуру будівлі: кімнати письменників, коридори, спільні зони, місця неформального спілкування. Кожен із цих просторів містить окремі сцени або епізоди, що розкривають різні аспекти життя мешканців – творчість, побут, дискусії, внутрішні конфлікти. Така організація відповідає принципам імерсивного театру, описаним Дж. Макон, де глядач формує власний досвід через фізичну присутність і рух у просторі [7].

Важливим елементом концепції є введення механізму «підслуховування» як ключового драматургічного прийому. Глядач отримує можливість чути фрагменти розмов, приватні діалоги, уривки текстів, які не завжди адресовані безпосередньо йому. Це може реалізовуватися через звукові інсталяції, індивідуальні аудіоканали або розподілені в просторі джерела звуку. Такий підхід дозволяє відтворити атмосферу прихованого нагляду, характерного для радянської системи, і водночас поставити глядача в амбівалентну позицію – між співучастю та спостереженням. Драматургія вистави будується за принципом нелінійності та множинності перспектив. Глядач не отримує єдиного завершеного наративу, а стикається з фрагментами історій різних персонажів, які можуть перетинатися або суперечити один одному. Це відповідає сучасним підходам до репрезентації пам'яті як процесу, що не є однозначним або завершеним. Як зазначає А. Ассман, культурна пам'ять формується через множинність голосів і інтерпретацій [2]. Особливу увагу в концепції приділено ролі глядача. Він може бути позиціонований як «новий мешканець» будинку або як умовний свідок подій, що розгортаються. У процесі взаємодії з простором і персонажами глядач поступово занурюється в ситуацію, де межа між приватним і публічним стирається, а відчуття безпеки виявляється ілюзорним. Така модель взаємодії відповідає концепції перформативності, розробленій Е. Фішер-Ліхте, згідно з якою значення виникає у процесі взаємодії між учасниками події [4].

З естетичної точки зору вистава може поєднувати мінімалістичні сценографічні рішення з точковим використанням технологій, зокрема звуку та світла, що дозволяє створити атмосферу занурення без необхідності значних матеріальних ресурсів. Це відповідає умовам українського культурного середовища, де важливу роль відіграє креативність і гнучкість у використанні доступних засобів. Практична значущість презентації такого проєкту полягає у можливості поєднання мистецької, освітньої та соціальної функцій. Імерсивна вистава може стати формою альтернативного «живого музею», який не лише інформує, а й залучає глядача до переживання історії. В умовах сучасної України, де питання культурної пам'яті та ідентичності набувають особливої актуальності, подібні формати можуть сприяти глибшому осмисленню минулого та формуванню критичного ставлення до нього. Таким чином, запропонована авторська концепція імерсивної вистави на основі простору Будинку «Слово» демонструє потенціал використання імерсивного театру як інструменту роботи з культурною пам'яттю. Вона поєднує принципи

сучасного сценічного мистецтва з актуальними соціокультурними завданнями, що дозволяє розглядати її як перспективну модель розвитку українських імерсивних практик.

Драматургія такої вистави базується на принципі фрагментарності та множинності перспектив, що відповідає сучасним підходам до репрезентації пам'яті. Глядач формує власний досвід через переміщення у просторі та взаємодію з різними нарративними лініями, що відповідає концепції імерсивного театру як процесуального мистецтва [7]. У цьому сенсі українська модель імерсивного театру демонструє потенціал поєднання мистецької, освітньої та соціальної функцій. Порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що імерсивний театр у Китаї та Україні розвивається за двома різними моделями. Китайська модель характеризується масштабністю, технологічною насиченістю, структурованістю та інтеграцією в економіку культурного споживання. Українська модель, натомість, вирізняється камерністю, експериментальністю, відкритістю до інтерпретації та орієнтацією на соціально значущі теми.

Запропонована нами концепція полягає у тому, що глядач заходить у будинок, як «новий мешканець». Спочатку він бачить позитивні сторони утопічного проєкту радянської влади: щедрість у різноманітності харчування, гарні умови кімнат жителів, розмови про мистецтво, спокій, ідеїчна музики на фоні. Занурюючись далі в наступні кімнати, глядач стає свідком і співучасником покоління, що було стерто з лиця землі за ідею та вільне слово. Особливість полягає у тому, що глядач підслуховує розмови, збирає та аналізує історичні факти, а не просто дивиться історію зі сторони, що дає не лише загальне розуміння, а і можливість просвітницького квесту, де задача глядача полягає у спробі врятувати молодих поетів. Далі у сюжеті починають з'являтися підозрілі дії, де люди розмовляють пошепки, спалюють рукописи, не виходять на обід. Глядач має підлаштуватися під ситуацію і також розмовляти тихо та обережно, збираючи факти, здогадки та рефлексії жителів. Наступна сцена є драматичним переломом, де будинок стає живим, нібито має вуха і самостійно приймає рішення щодо мешканців будинку. Глядач в цей момент має зрозуміти, що він знаходиться усередині системи та контролю, де кожна заява дорівнює небезпеці. У фінальному конфлікті (що дуже корелюється з логікою китайської вистави про Пін'яо) – вибір. Індивідуальний на протигагу колективної пам'яті. Тут постає питання: «Чи виживе культура, якщо ми оберемо мовчання?». Є два шляхи: мовчати, аби вижити, не втручатися і нічого не бачити, або другий, що полягає у спробі заговорити, зберегти та відстояти свої моральні цінності. Тут можуть бути варіанти передачі рукопису, запам'ятовування текстів, або допомоги персонажу у будь-який інший спосіб. Глядач має зрозуміти, що будь-яка дія має наслідок. У фіналі глядачі виходять у простір, де звучать голоси зниклих поетів, уривки їх творів, і на стіні, на проекторі з'являється напис «Хто зберіг слово?». В кінці може з'явитися персонаж, що грає Павла Тичину, як тінь. Він може пробігти з викриком «В полі трактор дир-дир-дир...», адже саме з цього недолугого вірша поета почалася його історія, як законслухняного поета, що почав імпонувати радянській ваді, і був помилуваний заради подальшого просування необхідних системі нарративів. Серед персонажів також можуть бути: Микола Хвильовий, що буде транслювати ідею на протигагу розчаруванню, Лесь Курбас, як театр і контроль та Микола Куліш у контексті тексту і цензури. Серед ідей також є можливий сценарій узагальнення героїв, аби не поглиблюватися у документалістику. Хоча, на нашу думку, конкретні історичні постаті значно краще підсвічують цю концепцію, адже змусять глядачів поринути глибше у контекст історії та досягнути культурну спадщину краще.

Щодо імерсивних механік, що можна використати у даній ідеї: кімнати квартири, де одна кімната дорівнює одній історії; листи, що глядач може самостійно знайти у кімнатах; тексти, що треба запам'ятати для допомоги персонажам; актори, що вступають у безпосередній контакт і разом з глядачем думають над можливістю збереження текстів. Імерсивна вистава «Будинок Слово» моделює своєрідний простір культурної утопії, що трансформується у систему залякування, страху та відчаю, де глядач опиняється перед моральним вибором між збереженням своєї тілесної оболонки і збереженням культурної пам'яті.

Узагальнюючи проведений аналіз, доцільно підкреслити, що імерсивний театр у сучасному культурному просторі слід розглядати не лише як інноваційну сценічну форму, а як прояв

глибоких зрушень у способах буття людини в культурі. У цьому сенсі імерсивність репрезентує перехід від класичної репрезентативної моделі мистецтва до перформативно-досвідної, у якій сенс не передається у готовому вигляді, а конститується в процесі взаємодії. Філософський вимір цього процесу найбільш виразно проявляється у площині феноменології, де центральною є ідея досвіду як первинного способу відкриття світу. Імерсивний театр фактично матеріалізує цю установку: глядач перестає бути зовнішнім спостерігачем і постає як тілесно включений суб'єкт, який не просто інтерпретує подію, а перебуває в ній. Відтак відбувається зміщення акценту з тексту на присутність, з репрезентації – на переживання, з дистанції – на залучення. У цьому контексті імерсивний театр можна інтерпретувати як практику конструювання суб'єктності. Глядач більше не є стабільною позицією, визначеною наперед, а формується в процесі взаємодії з простором, нарративом і іншими учасниками. Така динамічна модель суб'єкта співзвучна сучасним підходам філософії культури, у межах яких культура розглядається як поле комунікативних і перформативних практик, де ідентичність не задається, а постійно відтворюється. Особливо показовим у цьому сенсі є порівняння українського та китайського контекстів. У китайській моделі імерсивний досвід організований як «керована присутність», де суб'єкт включений у подію, але його траєкторія та спосіб переживання значною мірою визначені режисерською логікою. Тут імерсивність функціонує як технологія впорядкованого досвіду, що корелює з ширшими соціокультурними моделями гармонізації та колективної ідентичності. Натомість в українському контексті імерсивний театр набуває рис відкритої, іноді навіть нестабільної практики, у якій досвід не задається наперед, а формується в процесі співучасті. Це дозволяє розглядати його як простір рефлексії, де глядач стикається не лише з художнім нарративом, а й із власним досвідом, пам'яттю та ідентичністю. У цьому вимірі імерсивний театр також постає як особлива форма роботи з реальністю. Він не просто відтворює або репрезентує світ, а створює ситуації, у яких реальне і художнє переплітаються, формуючи гібридні простори досвіду. Така логіка відповідає сучасним уявленням про культуру як процес, у якому межі між мистецтвом і життям стають дедалі більш проникними.

Висновок. Отже, філософія імерсивного театру полягає у переосмисленні базових категорій – суб'єкта, досвіду, присутності та взаємодії. Він виступає не лише як нова художня форма, а як індикатор глибоких трансформацій у способах людського існування в культурі, де визначальним стає не стільки зміст, скільки спосіб його переживання. Імерсивний театр постає як універсальний інструмент трансформації сценічного мистецтва, однак його конкретні форми визначаються локальними умовами. У Китаї він функціонує як частина індустрії вражень, тоді як в Україні, як форма культурної рефлексії та роботи з пам'яттю. Це визначає різні перспективи його розвитку: у китайському контексті – подальшу технологізацію та масштабування, в українському – поглиблення експериментальних і соціально орієнтованих практик. У результаті дослідження встановлено, що імерсивний театр є не лише художнім явищем, але й соціокультурним інструментом, який дозволяє поєднати естетичний досвід із процесами осмислення історії та сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клековкін О. Ю. Історіографія театру: Напрями. Школи. Методи. Постаті. Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. К.: АртЕк, 2017. 336 с.
2. Assmann A. Cultural memory and Western civilization: functions, media, archives. New York: Cambridge University Press, 2011, 410 p.
3. Chen Zh., Ren X., Zhang Z. Cultural heritage as rural economic development: Batik production amongst China's Miao population. *Journal of Rural Studies*. 2021. Vol. 81. pp. 182–193. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2020.10.024.
4. Fischer-Lichte E. The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics. London; New York : Routledge, 2008. 240 p.
5. Keane M. Creative Industries in China: Art, Design and Media. Cambridge: Polity Press. 2013, 192 p.
6. Lehmann H.-T. Postdramatic Theatre. London: Routledge. 2006, 224 p.
7. Machon J. Immersive Theatres: Intimacy and Immediacy in Contemporary Performance. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. 324 p.

8. Mackerras C. *The Chinese theatre in modern times, from 1840 to the present day*. Amherst : University of Massachusetts Press, 1975. 256 p.
9. Mackerras C. *The performing arts in contemporary China*. London: Routledge, 2023. 256 p.
10. Oakes T. Heritage as Improvement: Cultural Display and Contested Governance in Rural China: Cultural Display and Contested Governance in Rural China. *Modern China*, 2013, № 39 (4), pp. 380–407.
11. Su M., Wall G. Community Participation in Tourism at a World Heritage Site: Mutianyu Great Wall, Beijing, China. *Int. J. Tourism Res.*, 2014, № 16, pp.146-156. DOI: <https://doi.org/10.1002/jtr.1909>
12. *The Experience Economy: Work Is Theatre & Every Business a Stage* / B. Joseph Pine II, James H. Gilmore. Boston: Harvard Business School Press, 1999. 254 p.
13. UNESCO, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Action Plan for Culture in Ukraine*. May 2024. URL: <https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/09/UNESCO%20Action%20Plan%20Culture%20for%20Ukraine%20Recovery%202024.pdf>
14. White G. *Audience Participation in Theatre: Aesthetics of the Invitation*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2013. 224 p.

REFERENCES

1. Klekovkin, O. Yu. (2017). *Istoriografija teatru: Napryamy. Shkoly. Metody. Postati* [Historiography of theater: Directions. Schools. Methods. Figures]. Kyiv: Kyiv natsional'nyy universytet teatru, kino i telebachennya im. I. K. Karpenka-Karoho, ArtEk, Kyiv, 336 p. [In Ukrainian].
2. Assmann, A. (2011). *Cultural memory and Western civilization: Functions, media, archives*, Cambridge University Press, New York, 410 p.
3. Chen, Zh., Ren, X., Zhang, Z. (2021). Cultural heritage as rural economic development: Batik production amongst China's Miao population, *Journal of Rural Studies*, Vol. 81, pp. 182–193. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2020.10.024.
4. Fischer-Lichte, E. (2008). *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*, Routledge, London; New York, 240 p.
5. Keane, M. (2013). *Creative Industries in China: Art, Design and Media*, Polity Press, Cambridge, 192 p.
6. Lehmann, H.-T. (2006). *Postdramatic Theatre*, Routledge, London, 224 p.
7. Machon, J. (2013). *Immersive Theatres: Intimacy and Immediacy in Contemporary Performance*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 324 p.
8. Mackerras, C. (1975). *The Chinese theatre in modern times, from 1840 to the present day*, University of Massachusetts Press, Amherst, 256 p.
9. Mackerras, C. (2023). *The performing arts in contemporary China*, Routledge, London, 256 p.
10. Oakes, T. (2013). Heritage as Improvement: Cultural Display and Contested Governance in Rural China, *Modern China*, No. 39 (4), pp. 380–407.
11. Su, M., Wall, G. (2014). Community Participation in Tourism at a World Heritage Site: Mutianyu Great Wall, Beijing, China, *International Journal of Tourism Research*, No. 16, pp. 146–156. DOI: <https://doi.org/10.1002/jtr.1909>
12. Pine, B. J. II, Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy: Work Is Theatre & Every Business a Stage*, Harvard Business School Press, Boston, 254 p.
13. UNESCO, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (2024). *Action Plan for Culture in Ukraine*, available at: <https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/09/UNESCO%20Action%20Plan%20Culture%20for%20Ukraine%20Recovery%202024.pdf>
14. White, G. (2013). *Audience Participation in Theatre: Aesthetics of the Invitation*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke; New York, 224 p.

Petinova Oksana Borysivna

Doctor of Philosophy, Professor,

Professor at the Department of Philosophy and Sociology Studies and Sociocultural Practices

The state institution “South Ukrainian National Pedagogical University

named after K. D. Ushynsky”

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1871-1201

Tkachenko Kateryna Valeriivna

PhD in Philosophy,

Lecturer at the Department of Philosophy and Sociology Studies and Sociocultural Practices

The state institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0009-0007-9303-4013

Liseienko Olena Vasylivna

Doctor of Sociology, Professor,

Professor at the Department of Philosophy and Sociology Studies and Sociocultural Practices

The state institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”

26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0408-5203

IMMERSIVE THEATRE AS A FORM OF TRANSFORMATION OF CONTEMPORARY STAGE PRACTICES: PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ANALYSIS (UKRAINE – CHINA)

Relevance of the problem. *The article addresses the problem of the transformation of modern stage practices in the context of globalization, digital and socio-cultural changes that lead to a rethinking of the role of art and the ways of its perception. Particular attention is paid to immersive theater as a form that changes the traditional model of interaction between actor and viewer. In the philosophical dimension, this is associated with a shift in emphasis from representation to experience, from remote contemplation to bodily inclusion, which requires understanding the categories of subjectivity, presence and interaction. The purpose and objectives of the work are a philosophical and culturological analysis of immersive theater as a form of transformation of modern stage practices in the comparative perspective of Ukraine and China, as well as identifying the features of its functioning in various socio-cultural contexts. The methodological basis is a phenomenological approach combined with comparative, culturological and hermeneutic methods. Research results: it was established that immersive theater is a manifestation of the transition to a performative-experiential model of culture, within which the viewer is transformed from a passive observer into an active participant in the event. Differences between the Chinese and Ukrainian models of immersive theater were identified. In the Chinese context, immersive practices are integrated into the cultural production industry, are characterized by scale, technological richness, and a model of “guided participation” aimed at forming a holistic emotional experience. In the Ukrainian context, immersive theater develops in an independent artistic environment, is distinguished by its intimacy, experimentality, and openness to interpretation, performing the function of critical comprehension of historical experience and cultural memory. It is substantiated that immersive theater acts as a space for constructing subjectivity, where meaning is formed in interaction. The scientific novelty lies in the holistic analysis of immersive theater in the comparative dimension of Ukraine and China, which made it possible to distinguish the “controlled” and “open” models of organizing experience. The practical significance lies in the possibility of using the results in cultural projects, educational courses and strategies for the development of modern theater.*

Key words: *immersive theater, project presentation, creative industries, cultural heritage, art, culture, values, leisure organization, cultural memory, collective identity.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.334.3:316.472.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.15>**Кондов Костянтин Володимирович**

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри політології та соціології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4503-4365

Ощипок Іван Федорович

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та соціології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-6645-8856

ДОВІРА ДО ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Актуальність дослідження зумовлена глибокими соціальними трансформаціями в Україні в умовах повномасштабної війни, що супроводжуються зростанням ролі громадянського суспільства та його інституцій. У воєнний період волонтерські організації, благодійні фонди та громадські ініціативи виконують критично важливі функції мобілізації ресурсів, координації допомоги та підтримки населення, що актуалізує проблему довіри до них як ключового соціального ресурсу та чинника суспільної стійкості.

Метою статті є аналіз рівня довіри до громадських інституцій в Україні у період війни, а також виявлення основних чинників, що впливають на її формування та трансформацію.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні соціологічні методи, зокрема теоретичне узагальнення, аналіз вторинних даних, порівняльний метод і системний підхід. Емпіричною базою слугують аналітичні матеріали соціологічних досліджень, передусім узагальнені дані VoxUkraine та інших дослідницьких центрів.

У результаті дослідження встановлено, що у 2022–2025 роках відбулося суттєве зростання рівня довіри до громадських інституцій, насамперед до волонтерських організацій і благодійних фондів. Визначено, що ключовими чинниками формування довіри є ефективність діяльності, прозорість і підзвітність, а також безпосередній досвід взаємодії громадян із цими інституціями. Доведено, що в умовах війни довіра набуває переважно практичного характеру та формується на основі результативності діяльності організацій. Обґрунтовано, що громадські інституції відіграють системоутворюючу роль у процесі соціальної консолідації, сприяючи мобілізації соціального капіталу, розвитку горизонтальних зв'язків і зміцненню соціальної солідарності.

Ключові слова: довіра, громадські інституції, громадянське суспільство, соціальний капітал, волонтерські організації, війна, соціальна солідарність.

Вступ. Актуальність дослідження довіри до громадських інституцій в Україні зумовлена глибокими соціальними трансформаціями, спричиненими повномасштабною війною, яка суттєво

вплинула на структуру суспільних відносин та механізми соціальної взаємодії. В умовах тривалої кризи особливого значення набувають інституції громадянського суспільства – волонтерські організації, благодійні фонди та громадські ініціативи. Вони виконують критично важливі функції підтримки населення та забезпечення потреб оборони, часто компенсуючи обмежені можливості формальних структур. Ці інституції стали ключовими агентами мобілізації ресурсів, координації допомоги та формування горизонтальних зв'язків у суспільстві. У цьому контексті довіра виступає не лише показником легітимності таких інституцій, але й важливим соціальним ресурсом, що визначає рівень участі громадян у спільних практиках взаємодопомоги та самоорганізації. Додаткової актуальності дослідженню надає динамічний характер змін довіри, що простежується упродовж останнього десятиліття, зокрема за даними аналітичних досліджень VoxUkraine за 2015–2025 роки, які дозволяють виявити як довгострокові тенденції, так і специфічний вплив воєнного контексту на трансформацію громадянських орієнтацій. Таким чином, аналіз довіри до громадських інституцій є необхідним для розуміння процесів консолідації українського суспільства, розвитку соціального капіталу та формування ефективних моделей взаємодії у воєнний період.

Постановка проблеми. Попри зростання ролі громадських інституцій в умовах війни, питання довіри до них залишається недостатньо осмисленим у науковому дискурсі. Наявні емпіричні дослідження, зокрема аналітичні матеріали VoxUkraine, фіксують суттєві зміни у рівнях довіри громадян до різних суспільних інституцій упродовж 2015–2025 років, однак ці дані потребують подальшого теоретичного узагальнення саме в контексті функціонування громадянського суспільства. Особливої уваги потребує аналіз довіри до громадських інституцій як специфічного типу соціальних структур, що діють на засадах добровільності, горизонтальних зв'язків та самоорганізації.

У зв'язку з цим постає проблема визначення характеру трансформації довіри до громадських інституцій в умовах війни, а також виявлення ключових чинників, що зумовлюють її зростання або зниження. Недостатня розробленість цього питання у вітчизняній соціології, попри наявність значного емпіричного матеріалу, зумовлює необхідність комплексного аналізу довіри як соціального феномену в умовах воєнного часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема довіри як соціального феномену посідає важливе місце в соціологічних теоріях класиків соціологічної науки. Концептуальні основи аналізу довіри були закладені у працях П'єра Бурдьє, який розглядав довіру як складову соціального капіталу та ресурс соціальних практик [1]; дослідженнях Ентоні Гідденса, в яких підкреслюється роль довіри в умовах ризику та невизначеності, що є особливо актуальним для аналізу суспільств у кризових ситуаціях [2]; в працях Роберта Патнема, де доводиться, що високий рівень міжособистісної та інституційної довіри сприяє ефективності громадських інституцій і розвитку горизонтальних зв'язків у суспільстві [3; 4]. Важливий внесок у теоретизацію довіри здійснив також Ніклас Луман, який інтерпретував довіру як механізм редукції соціальної складності [5].

В сучасному українському та міжнародному науковому дискурсі проблема довіри до громадських інституцій у контексті війни також активно розробляється. Д. Гриненко доводить, що «соціальна довіра є необхідним складником розвитку громадянського суспільства» і реалізується у взаємозв'язку з такими цінностями, як справедливість, добропорядність, свобода, рівність [6, с. 137]. Автор розкриває особливості її прояву в економічному та політичному сегментах громадянського суспільства. М. Костів та співавтори в емпіричному дослідженні підкреслюють, що під час воєнного стану «актори громадянського суспільства почали брати участь в евакуаціях, допомозі внутрішньо переміщеним особам, координації гуманітарної допомоги та закупівлі боєприпасів для українських військових підрозділів» [7, с. 4], доповнюючи державні функції та демонструючи високу адаптивність волонтерських і некомерційних організацій. Дж. Йє, Н. Ліндал, Ф. П'єррі, аналізуючи 68 млн постів у соціальних мережах, показують, що «соціальні медіа-мережі відіграли значну роль у підтримці українського населення, дозволяючи громадянам ділитися свідченнями з перших рук про конфлікт та сприяючи формуванню

почуття спільноти та солідарності» [8, с. 1], а також підкреслюють ключову роль краудсорсингу та краудфандингу у мобілізації підтримки.

Сучасні емпіричні дослідження довіри в Україні представлені, зокрема, аналітичними звітами Київський міжнародний інститут соціології, Центр Разумкова та VoxUkraine. У цих дослідженнях простежується динаміка довіри до різних соціальних інституцій, зокрема в період після 2014 року та в умовах повномасштабної війни. Особливу цінність має аналітичне дослідження VoxUkraine «Аналіз довіри громадян України до суспільних інституцій (2015–2025)», яке узагальнює дані провідних соціологічних служб і дозволяє виявити довгострокові тенденції змін довіри [9].

Водночас, попри значну кількість емпіричних даних, у науковій літературі недостатньо уваги приділяється саме довірі до громадських інституцій як окремого об'єкта дослідження. Більшість робіт зосереджена на аналізі довіри до державних структур або інституцій загалом, без чіткого розмежування між державним і громадським секторами. Крім того, обмежено досліджено специфіку формування довіри до волонтерських та благодійних організацій у контексті війни, що зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення цієї проблематики.

Метою статті є аналіз рівня довіри до громадських інституцій в Україні в умовах війни на основі емпіричних даних, а також виявлення основних чинників, що впливають на формування та трансформацію довіри в середовищі громадянського суспільства.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. Узагальнити теоретичні підходи до розуміння довіри як соціального феномену;
2. Проаналізувати динаміку довіри до громадських інституцій в Україні на основі сучасних емпіричних даних;
3. Визначити основні чинники, що впливають на формування довіри до громадських інституцій в умовах війни;
4. Охарактеризувати роль громадянського суспільства у зміцненні довіри та соціальної солідарності.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні соціологічні методи. Зокрема, використано метод теоретичного узагальнення для аналізу наукових підходів до проблеми довіри; метод аналізу вторинних даних – для інтерпретації результатів соціологічних досліджень, представлених у звітах VoxUkraine, а також інших аналітичних центрів; порівняльний метод – для виявлення динаміки змін рівня довіри у різні періоди; системний підхід – для комплексного розгляду громадських інституцій як елементу громадянського суспільства.

Теоретичні основи довіри до громадських інституцій. У соціологічному дискурсі довіра розглядається як один із ключових механізмів забезпечення стабільності соціальних систем та ефективності взаємодії між індивідами і соціальними інститутами. Вона виступає формою соціального очікування, що ґрунтується на впевненості у передбачуваності дій інших акторів та їхній відповідності соціальним нормам і цінностям.

Систематизуючи сучасні підходи до феномену соціальної довіри, виокремлюють три концепції. Згідно з концепцією Ф. Фукуями, довіра зароджується в просторі безпосередніх міжособистісних контактів і поступово накопичується на «середньому» рівні соціальних відносин, тобто на рівні громадянського суспільства. Саме цей рівень згодом стає основою загальносоціальної довіри. Фукуяма розглядає довіру як фундаментальну характеристику суспільства, що охоплює всі рівні – від індивідуального до загальносуспільного, і вважає її головним рушієм прогресивного розвитку суспільства, тоді як економічні відносини та національно-культурні традиції відіграють важливу, але все ж другорядну роль [6, с. 139].

Друга концепція, запропонована Е. Гідденсом, трактує соціальну довіру як інтегративну настанову суспільної свідомості. Вона виконує роль своєрідного «орієнтира» для громадян у світі соціальних ризиків: допомагає організовувати власні дії, конструювати особистий соціальний простір і успішно орієнтуватися в умовах невизначеності. Довіра при цьому проявляється одночасно на двох рівнях – персональному (довіра до конкретної людини, кооперація, взаємна

відповідальність і впевненість у порядності оточення) та інституційному (довіра до органів влади, традиційних відносин і суспільних підсистем) [6, с. 139].

Третій, соціально-психологічний підхід, наголошує, що єдиним справжнім суб'єктом суспільно-політичного життя може бути лише конкретна людина як жива істота. У кожній особистості закладено потенціал політичної активності, спрямований на встановлення оптимальних відносин із соціальним оточенням. Цей потенціал актуалізується залежно від внутрішніх і зовнішніх умов [6, с. 139].

Ці три концепції особливо актуальні для розуміння довіри до громадських інституцій в умовах війни в Україні. Концепція Фукуями пояснює, чому саме волонтерські організації та благодійні фонди стали «середнім рівнем», на якому акумулюється суспільна довіра. Підхід Гідденса допомагає зрозуміти, як у кризовому середовищі довіра стає інструментом орієнтації громадян у світі ризиків і невизначеності. Суб'єктний підхід, своєю чергою, підкреслює, що саме індивідуальна активність громадян (волонтерство, самоорганізація) є основою формування нової якості громадянського суспільства.

Соціальна довіра в громадянському суспільстві нерозривно пов'язана з іншими фундаментальними цінностями соціального життя. Серед основних моральних якостей, які відповідають даним цінностям, є відповідальність, чесність, передбачуваність у взаємодії, свобода вибору моделі поведінки, толерантність, добра воля, прагнення до взаєморозуміння, рівність та соціально зумовлений колективізм. Ці якості, на переконання А. Рижанової, становлять основу соціального капіталу та передбачають високий рівень партнерських відносин між людьми. У такому розумінні соціальна довіра постає як система відкритих, доброзичливих і конструктивних відносин між суб'єктами, що ґрунтуються на взаємній впевненості в порядності та чесності один одного. Вона може виникати як завдяки набутому досвіду, так і через спонтанне, неусвідомлене почуття симпатії. Водночас дослідниця підкреслює, що довіра аж ніяк не є сліпою вірою в бездоганність усіх соціальних інститутів, організацій чи груп. Вона народжується, розвивається й закріплюється виключно через реальний практичний досвід взаємодії. Отже, довіру можна визначити як комплекс моральних якостей, що проявляються в щоденному ставленні та поведінці людей у процесі спілкування та співпраці [6, с. 140].

Інший аспект проблеми висвітлює Ю. Фурман. Він вважає, що стійке функціонування громадянського суспільства можливе лише за умови органічного поєднання колективної солідарності та індивідуалізму. Саме в цьому синтезі реалізується соціальна довіра – як на рівні особистих контактів, так і на рівні колективних відносин. Автор трактує довіру як багатовимірну категорію (соціологічну, психологічну та юридичну), яка позначає відкриті й позитивні стосунки між громадянами. Вона відображає спільне переконання учасників взаємодії в їхній взаємній моральності та чесності під час розв'язання як суспільних, так і особистих питань [6, с. 140].

Таким чином, соціальна довіра постає як динамічний морально-ціннісний механізм, що формується на перетині індивідуального досвіду взаємодії та колективних практик самоорганізації. Вона поєднує міжособистісний рівень (впевненість у порядності конкретної людини) та інституційний рівень (довіру до соціальних структур). У воєнний період цей механізм набуває особливого значення, трансформуючись у ресурс соціальної мобілізації. Саме завдяки цьому волонтерські ініціативи та громадські організації стають основою самоорганізації та стійкості суспільства.

Динаміка довіри до громадських інституцій в Україні у 2022–2025 рр. Аналіз динаміки довіри до громадських інституцій у період повномасштабної війни (2022–2025 рр.) ґрунтується на узагальнених емпіричних даних, представлених у аналітичних матеріалах VoxUkraine, які систематизують результати провідних соціологічних опитувань в Україні. Такий підхід дозволяє зосередитися на специфіці трансформації довіри саме в умовах воєнного часу, коли соціальні інститути функціонують у режимі підвищеної невизначеності та ризику.

У 2022–2025 роках спостерігається суттєве зростання довіри до громадських інституцій, насамперед волонтерських організацій та благодійних фондів. Це зростання має різко виражений характер у 2022 році, коли початок повномасштабної війни спричинив безпрецедентну

мобілізацію громадянського суспільства та активізацію горизонтальних мереж взаємодопомоги. Надалі, у 2023–2025 роках, рівень довіри стабілізується на високому рівні, що свідчить про інституціоналізацію волонтерських практик [9].

Ключовою особливістю цього періоду є те, що довіра до громадських інституцій формується переважно на основі практичної ефективності їхньої діяльності. Громадяни оцінюють інституції через їхню здатність швидко реагувати на потреби суспільства, забезпечувати гуманітарну допомогу та підтримувати критичні сфери життя. У цьому контексті довіра набуває функціонального характеру та безпосередньо пов'язана з результативністю дій інституцій.

Водночас важливо зазначити, що висока довіра не є однорідною щодо всіх типів громадських інституцій. Найвищі показники демонструють організації, які мають чітку операційну ефективність та видимий суспільний результат діяльності. Натомість менш структуровані або новостворені ініціативи можуть мати більш нестабільний рівень довіри, що вказує на залежність цього феномену від інституційної зрілості та організаційної спроможності.

Отже, період 2022–2025 років характеризується якісною трансформацією довіри до громадських інституцій в Україні: від ситуативної мобілізаційної довіри у 2022 році до більш стабільної та інституціалізованої форми у наступні роки. Це свідчить про посилення ролі громадянського суспільства як ключового механізму соціальної підтримки за воєнних обставин.

Чинники формування довіри до громадських інституцій в умовах війни. Формування довіри до громадських інституцій в Україні у період повномасштабної війни зумовлене комплексом взаємопов'язаних соціальних, організаційних та комунікаційних чинників, які визначають специфіку функціонування громадянського суспільства в умовах кризової реальності.

Першим і найбільш вагомим чинником є *фактична ефективність діяльності* громадських інституцій. У кризових умовах довіра формується не стільки через формальний статус, скільки через здатність ефективно вирішувати реальні проблеми. Волонтерські організації та благодійні фонди демонструють високу адаптивність і безпосередній вплив на гуманітарні та оборонні потреби. За даними VoxUkraine, «профіль довіри до волонтерських організацій та добровольчих загонів повторює траєкторію довіри до ЗСУ: стрімке зростання у 2022 році з подальшим незначним зниженням (ймовірно, через їхній зв'язок із національною обороною)» [9].

Другим ключовим чинником є *прозорість діяльності та підзвітність*. Організації, які забезпечують відкриту звітність, отримують вищий рівень довіри. Умови війни загострили чутливість суспільства до питань чесності. Дослідження «Зелена книга української доброчинності 2025» показало, що «середня оцінка прозорості благодійних фондів становить 6,2 бала з 10 можливих», а понад 60 % опитаних підтримують ідею законодавчого зобов'язання публікувати фінансову звітність [10].

Третім чинником виступає *безпосередній досвід взаємодії* громадян із громадськими інституціями. Довіра виникає через особисту участь у волонтерських ініціативах, отримання допомоги або спостереження за конкретними результатами. Такий досвід створює ефект «практичної довіри». За даними Razumkov Centre (листопад 2025), довіра до волонтерських організацій сягнула 81 %, а до громадських організацій – 64 %, що значно перевищує довоєнні показники саме завдяки відчутній практичній допомозі [11].

Роль громадських інституцій у консолідації українського суспільства в умовах війни. У період повномасштабної війни громадські інституції в Україні набули особливої ролі як один із ключових механізмів соціальної консолідації та підтримки суспільної цілісності. Їхня діяльність вийшла за межі традиційних функцій громадянського суспільства та перетворилася на важливий чинник забезпечення соціальної стабільності, мобілізації ресурсів і підтримки населення в умовах тривалої кризи.

Передусім громадські інституції виконують функцію мобілізації соціального капіталу, забезпечуючи акумулювання матеріальних, фінансових та людських ресурсів через мережі горизонтальної взаємодії. У цьому контексті вони виступають посередниками між індивідуальними ініціативами громадян та колективними потребами суспільства. Така функція безпосередньо пов'язана з природою соціального капіталу, який формується через мережі взаємодії та довіри,

адже «соціальні мережі дозволяють суб'єктам координувати свої вертикальні і горизонтальні зв'язки, спрямовані на успішне досягнення поставлених цілей» [12, с. 38].

Важливою функцією є також підтримка соціальної солідарності, яка в умовах війни набуває особливого значення. Громадські інституції сприяють формуванню відчуття спільності та взаємної відповідальності, що проявляється у високому рівні залученості громадян до волонтерської діяльності та благодійних ініціатив. Це узгоджується з підходами до розуміння соціального капіталу як системи горизонтальних зв'язків, які забезпечують згуртованість спільнот і можливість мобілізації колективних ресурсів [13].

Окремо слід відзначити їхню роль у формуванні горизонтальних комунікаційних мереж, які забезпечують швидке поширення інформації, координацію дій та оперативне реагування на суспільні потреби. Такі мережі часто є більш гнучкими та адаптивними порівняно з формалізованими структурами, що підвищує їхню ефективність у кризових умовах: «Російське вторгнення в Україну спричинило безпрецедентний рівень громадянської мобілізації, коли громадяни швидко самоорганізувалися у волонтерські мережі для підтримки збройних сил і цивільного населення, що постраждало від війни» [14, с. 3].

У контексті війни важливим є також внесок громадських інституцій у підтримку соціальної стійкості суспільства, що проявляється у здатності швидко адаптуватися до змін і компенсувати дефіцити ресурсів або організаційних можливостей інших секторів. Така роль пов'язана з їхнім функціонуванням у системі суспільних відносин, де, як зазначається, «соціальна довіра в системі реалізації суспільних відносин сполучається з іншими цінностями» [6, с. 137]. Це свідчить про те, що громадські інституції виступають важливим механізмом підтримки соціальної стабільності та адаптивності в умовах кризових трансформацій.

Таким чином, громадські інституції відіграють системоутворюючу роль у процесі консолідації українського суспільства в умовах війни, забезпечуючи не лише матеріальну та організаційну підтримку, але й формування стійких горизонтальних зв'язків, соціальної солідарності та високого рівня довіри, що є критично важливим для функціонування суспільства в кризових умовах.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що довіра до громадських інституцій в Україні у період повномасштабної війни зазнала значних якісних і кількісних змін. Аналіз емпіричних даних, зокрема узагальнених матеріалів VoxUkraine, дозволив виявити чітку тенденцію до зростання рівня довіри до волонтерських організацій і благодійних фондів, що пояснюється їхньою високою соціальною ефективністю та безпосередньою участю у вирішенні критичних потреб суспільства. Встановлено, що ключовою особливістю трансформації довіри є її перехід від абстрактного сприйняття інституцій до оцінювання їхньої практичної результативності. У цьому контексті довіра формується переважно на основі реального досвіду взаємодії громадян із громадськими інституціями, що посилює її стійкість та соціальну значущість.

Визначено основні чинники формування довіри в умовах війни, серед яких: ефективність діяльності громадських інституцій, прозорість, підзвітність та інформаційна відкритість, які посилюють запит на солідарність і взаємодопомогу. Ці чинники взаємодіють між собою, формуючи комплексну систему підтримки високого рівня довіри в суспільстві. Також встановлено, що громадські інституції відіграють системоутворюючу роль у процесі соціальної консолідації українського суспільства, забезпечуючи мобілізацію соціального капіталу, розвиток горизонтальних мереж взаємодії та зміцнення соціальної солідарності. Їхня діяльність сприяє підвищенню стійкості суспільства до кризових викликів та формуванню нових моделей громадянської взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bourdieu P. The Forms of Capital. In: Richardson J. (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood, 1986. P. 241–258.
2. Giddens A. The Consequences of Modernity. Stanford: Stanford University Press, 1990. 186 p.
3. Putnam R.D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press, 1993. 258 p.

4. Putnam R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000. 541 p.
5. Luhmann N. *Trust and Power*. Chichester: Wiley, 1979. 208 p.
6. Гриценко Д. Соціальна довіра як фундаментальна цінність громадянського суспільства. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2025. № 3 (66). С. 134–142. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.66.337966>
7. Kostiv M., Kochyn V., Lideikyte Huber G., Neri-Castracane G. *The War in Ukraine: Volunteers and Non-Profit Organizations*. 2023. 13 p.
8. Ye J., Jindal N., Pierri F., Luceri L. *Online Networks of Support in Distressed Environments: Solidarity and Mobilization during the Russian Invasion of Ukraine*. 2023.
9. Analysis of Ukrainians' Trust in Public Institutions (2015–2025). *VoxUkraine*. 2026. URL: <https://voxukraine.org/en/analysis-of-ukrainians-trust-in-public-institutions-2015-2025-who-ukrainians-trust-the-most-and-the-least> (дата звернення: 18.04.2026).
10. Українська благодійність 2025: виклики, довіра, зміни. *Благодійність України*. 2025. URL: <https://blagoukraine.org/news/ukrayinska-blagodijnist-2025-vyklyky-dovira-zminy-3963.html> (дата звернення: 18.04.2026).
11. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів (листопад 2025). Центр Разумкова. 2025. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiut-v-ukrainskomu-suspilstvilystopad-2025r> (дата звернення: 18.04.2026).
12. Немашкало К. Теоретико-методичні основи структуризації соціального капіталу. Підприємство та інновації. 2025. № 25. С. 28–32.
13. Соціальний капітал – індикатор розвитку громади. URL: <https://iscm.org.ua/uk/2010/10/07/sotsialnyj-kapital-indikator-rozvyt/> (дата звернення: 18.04.2026).
14. Ibrahim N., Abdelhameed H., Farasoo A. *The Securitization of Civil Society in Conflict Zones: A Comparative Study of Iraq and Afghanistan*. 2022. 18 p.

REFERENCES

1. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: Richardson, J. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood. P. 241–258.
2. Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.
3. Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
4. Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
5. Luhmann, N. (1979). *Trust and power*. Chichester: Wiley.
6. Hrytsenko, D. (2025). Sotsialna dovera yak fundamentalna tsinnist hromadianskoho suspilstva [Social trust as a fundamental value of civil society]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. № 3 (66). S. 134–142. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.66.337966> [in Ukrainian].
7. Kostiv, M., Kochyn, V., Lideikyte Huber, G., Neri-Castracane, G. (2023). *The war in Ukraine: Volunteers and non-profit organizations*. [in English].
8. Ye, J., Jindal, N., Pierri, F., Luceri, L. (2023). Online networks of support in distressed environments: Solidarity and mobilization during the Russian invasion of Ukraine. [in English].
9. VoxUkraine (2026). Analysis of Ukrainians' trust in public institutions (2015–2025). Available at: <https://voxukraine.org/en/analysis-of-ukrainians-trust-in-public-institutions-2015-2025-who-ukrainians-trust-the-most-and-the-least> (accessed 18 April 2026).
10. Blahodiinist Ukrainy (2025). Ukrainska blahodiinist 2025: vyklyky, dovera, zminy [Ukrainian charity 2025: challenges, trust, changes]. Available at: <https://blagoukraine.org/news/ukrayinska-blagodijnist-2025-vyklyky-dovira-zminy-3963.html> (accessed 18 April 2026). [in Ukrainian].
11. Razumkov Centre (2025). Otsinka situatsii v kraini, dovera do sotsialnykh institutiv (lystopad 2025) [Assessment of the situation in the country, trust in social institutions]. Available at: [https://razumkov.org.ua/...](https://razumkov.org.ua/) (accessed 18 April 2026). [in Ukrainian].
12. Nemashkalo, K. (2025). Teoretyko-metodychni osnovy strukturyzatsii sotsialnoho kapitalu [Theoretical and methodological foundations of structuring social capital]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*. № 25. S. 28–32. [in Ukrainian].

13. Sotsialnyi kapital – indyikator rozvytku hromady [Social capital as an indicator of community development]. Available at: [https://iscm.org.ua/...](https://iscm.org.ua/) (accessed 18 April 2026). [in Ukrainian].

14. Ibrahim, N., Abdelhameed, H., Farasoo, A. (2022). *The securitization of civil society in conflict zones: A comparative study of Iraq and Afghanistan*. [in English].

Kondov Kostiantyn Volodymyrovych

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science and Sociology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4503-4365

Oshchypok Ivan Fedorovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science and Sociology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6645-8856

TRUST IN PUBLIC INSTITUTIONS IN UKRAINE DURING THE WAR

The relevance of the study is determined by profound social transformations in Ukraine under the conditions of a full-scale war, accompanied by the growing role of civil society and its institutions. During wartime, volunteer organizations, charitable foundations, and civic initiatives perform critically important functions of resource mobilization, coordination of assistance, and support for the population, which makes the issue of trust in these institutions particularly significant as a key social resource and a factor of societal resilience.

The purpose of the article is to analyze the level of trust in public institutions in Ukraine during the war period and to identify the main factors influencing its formation and transformation.

The methodological basis of the research includes general scientific and specific sociological methods, in particular theoretical generalization, secondary data analysis, comparative method, and a systemic approach. The empirical basis consists of analytical materials from sociological studies, primarily summarized data from VoxUkraine and other research centers.

The results of the study show that in 2022–2025 there was a significant increase in the level of trust in public institutions, especially in volunteer organizations and charitable foundations. It is determined that the key factors shaping trust include the effectiveness of activities, transparency and accountability, as well as direct experience of interaction between citizens and these institutions. It is demonstrated that in wartime trust acquires a predominantly practical character and is formed on the basis of organizational performance and outcomes. It is substantiated that public institutions play a system-forming role in the process of social consolidation by facilitating the mobilization of social capital, the development of horizontal ties, and the strengthening of social solidarity.

Key words: *trust, public institutions, civil society, social capital, volunteer organizations, war, social solidarity.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 321.01:659.127]:316.77

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.16>**Курочка Владислав Ігорович**

аспірант кафедри філософських, політичних та психологічних студій
Черкаського державного технологічного університету
бульв. Шевченка, 460, Черкаси, Україна
orcid.org/0009-0003-7881-1794

БРЕНД ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ УРЯДОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сучасне інформаційне суспільство має свої особливості, механізми та моделі взаємодії, що формуються безліччю факторів. Більшість приватних суб'єктів у медіасфері демонструють достатню адаптивність, щоб швидко підлаштовуватись як до культурних парадигм, так і до технічних умов.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена тим, що на відміну від приватної, урядова комунікація залишається одним із секторів, який є найбільш стійким до необхідних змін, а тому не виконує свою функцію ефективно.

У статті розглядаються основні причини цієї низької адаптивності, спираючись на аспекти безпеки, притаманну природі державних структур, а також специфічний рівень і характер інституційної відповідальності. Ці фактори диктують сучасні тенденції в стратегіях урядової комунікації, які продовжують значною мірою спиратися на емоційну відстороненість та сувору об'єктивність, часто ігноруючи візуальні та вербальні елементи, характерні для сучасних форм комунікації.

У ході цього дослідження було проаналізовано різноманітний та міждисциплінарний спектр літератури, від фундаментальних досліджень ролі комунікації в державній політиці, таких як робота Джозефа Ная про феномен «м'якої сили» та дослідження Саймона Ангольта про основні структури брендингу нації, до різних українських джерел, що стосуються конкретних аспектів державної комунікації. Цей комплексний огляд дозволив визначити ключові аспекти урядової комунікації в сучасному світі.

Метою дослідження є визначити ключові проблеми побудови сучасних урядових комунікаційних стратегій у взаємозв'язку з інформаційним контекстом, та встановити специфіку та характер необхідних змін для ефективної реалізації державної політики.

У статті підкреслюється значення брендингу як життєво важливого компонента, що дозволяє не лише ідентифікувати цифрових акторів, але й культивувати лояльність до державних інституцій. Це, у свою чергу, сприяє розробці та просуванню державної політики, сприяючи конструктивному дискурсу навколо неї. Крім того, важливою частиною дослідження є виявлення постійних слабких місць в урядовій комунікації, які важко усунути, але які необхідно враховувати під час формулювання високоякісних комунікаційних стратегій.

Методологічну основу дослідження становлять системний підхід до аналізу державних комунікацій, логіко-семантичний аналіз понятійного апарату брендингу, а також порівняльний аналіз стратегій комунікацій приватних та державних медіаакторів апарат. Використання дискурс-аналізу та ретроспективного аналізу політико-філософських вчень дозволило обґрунтувати трансформацію державних комунікацій в умовах парадигми метамодерну.

У результаті дослідження, проаналізувавши сучасну інформаційну сферу, принципи і закономірності її функціонування, встановлено, що комунікаційні стратегії уряду потрібно переглянути, вони мають враховувати як технічні аспекти сучасності, що створюють форму комунікації, так відсилатися до культурної парадигми, створюючи сенси, шляхом використання емоційних форм та прив'язок. Об'єм цих змін має бути достатнім для того, щоб формувати прихильність у громадян, створювати «спільноту» в її цифровому розумінні, але при цьому залишити певну долю формалізму, щоб зберегти авторитет і репутацію первинного надійного джерела.

Ця стаття є внеском у процес осучаснення державних інституцій, що в цілому є темою об'ємною, проте необхідною для вивчення, задля підвищення ефективності реалізації державної політики та сприяння гуманітарній безпеці.

Ключові слова: урядова комунікація, медіа суспільство, цифровий вимір, бренд, метамодерн, боротьба за наратив.

Вступ. За умови однозначного та безкомпромісного авторитету уряду держави, його комунікація з громадянами була б єдиним достовірним джерелом інформації, що передбачало б повну довіру до інформації, що подається, а значить абсолютну ясність та дієвість державної політики. В цьому контексті комунікації для держави та урядом є інструментом, що за умови стабільного ставлення об'єкту комунікації до уряду, як до єдиного достовірного джерела, продукує абсолютно прозору і прогнозовану дію. І це позитивно впливає на імплементацію та реалізацію державної політики. Але наявне інформаційне середовище працює інакше, і урядова комунікація, як стратегічна так і тактична, не дає прогнозованої і системної реакції, а відповідно і державна політика не втілюється з тим рівнем ефективності, який було заплановано та/або необхідно.

Під впливом глобалістичної інформаційної сфери та популяризації цифрової комунікації виявилось, що рівень довіри до внутрішньої політичної та геополітичної комунікації держави стрімко падає. Через швидкість поширення інформації та її кількості не є очевидним, проте комунікаційна стратегія більшості урядів світу досі побудована спираючись на тезу довіри до влади як на догму.

Саме тому така комунікаційна стратегія в сучасному висококонкурентному інформаційному середовищі, як правило, не досягає поставлених перед нею цілей, а це загрожує неефективністю державної політики, відторгнення її громадянським суспільством, загрожує маніпулятивною комунікацією від третіх сторін, що може створювати небезпеку навіть національного рівня.

Основою комунікації як такої, є усвідомлення того, хто комунікує, тобто джерела самого повідомлення. Через низку обставин, що будуть розкриті далі, саме явище позиціонування медіаактора в сучасних реаліях дещо ускладнилось, і зараз включає дещо більше ніж просте представлення. Це комплексне бачення суб'єкта комунікацій в різних сферах та на різних рівнях його медіадіяльності. Сукупно це бачення прийнято називати брендом, а процес, що передбачає роботу над створенням та підтриманням цього бачення визначають як брендинг. Варто зазначити, що вказані терміни походять з приватної сфери комунікації, а конкретніше зі сфери товарного виробництва та продажів. Саме тому, їх часто асоціюють з впливом на зовнішню аудиторію, проте, оскільки, як вже було зазначено, сучасне розуміння є комплексним, то і сфери поширення та спрямованості змінились. Сучасний бренд виконує не тільки функцію ідентифікації, а і функцію самоідентифікації в медіапросторі. Для урядової комунікації це також є актуальним.

Дослідник брендингу держав Саймон Анхольт наголошував: «Брендинг держави починається зсередини. Якщо громадяни не відчують причетності до національної ідентичності, яку транслює уряд, бренд стає порожньою оболонкою, що швидко руйнується при першому ж зіткненні з реальністю» [11, с. 89]. Сучасна та майбутня державність, задля забезпечення ефективності та безпеки, має враховувати правила та контексти актуального інформаційного середовища та ефективно його використовувати аби не втрачати суб'єктність та підтримку.

Метою дослідження є визначенити ключові проблеми побудови сучасних урядових комунікаційних стратегій у взаємозв'язку з інформаційним контекстом, та встановити специфіку та характер необхідних змін для ефективною реалізації державної політики.

Предметом дослідження є взаємодія державного апарату, уряду та чиновників із громадянським суспільством

Об'єктом є способи та форми комунікації, інформування громадян про аспекти державної політики та будь яка інша комунікація від імені посадових осіб або структур.

Методологічну основу дослідження становлять системний підхід до аналізу державних комунікацій, логіко-семантичний аналіз понятійного апарату брендингу, а також порівняльний

аналіз стратегій комунікацій приватних та державних медіаакторів апарат. Використання дискурс-аналізу та ретроспективного аналізу політико-філософських вчень дозволило обґрунтувати трансформацію державних комунікацій в умовах парадигми метамодерну.

Виклад основного матеріалу. Точкою входу політичних наук в дослідження комунікації всередині держави можна вважати процес зародження демократії в сучасному її розумінні. Один з основних дослідників цього процесу Томас Гоббс писав так: «Закон, про який не повідомили (не оголосили), не є законом... Оскільки сутність закону полягає не в буквах, а в намірі законодавця, то тлумачення закону залежить від суверенної влади» [13, с. 188], якісна комунікація необхідна для впровадження державної політики демократичного суспільства ще на етапі його зародження. Подальший аналіз ролі державного бренду в сучасних умовах дозволяє виділити спадкоємність з ідеями Гоббса щодо природи суверенітету: «Держава є єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору величезна кількість людей, з тим щоб ця особа могла використовувати силу та засоби всіх їх так, як вважатиме за необхідне для їхнього миру та спільної оборони» [13, с. 121]. Він наголошував на самоідентифікації держави як форми екзистенційної єдності, і це є також складовою концепції бренду зараз, про що йдеться в роботах американського професора у сфері маркетингу Девіда Аакера [12]. Він є розробником моделі ідентичності бренду, в основі якої є розуміння бренду як унікального набору асоціацій, що створені і підтримуються самим брендом, свого роду обіцянок, що дають споживачам члени об'єднання, і це перекликається з проявами публічної влади, хоча в роботах Аакера цієї паралелі не прослідковується. А точкою поєднання маркетингу, комунікацій в сучасному розумінні, можна вважати праці Мануеля Кастельса. Класичні бренди та державу поєднує прагнення до поширення власних сенсів, через комунікацію, а не насильницьке нав'язування і як зазначив Кастельс «Найфундаментальніша форма влади полягає в управлінні людським розумом. Влада в мережевому суспільстві – це влада комунікації» [7, с. 23]. Розвитком цієї думки стала концепція «м'якої сили» розроблена американським політологом Джозефом Найем згідно якої, якість державної комунікації створює можливість досягти бажаного ненасильницьким шляхом, і на даному етапі культурного розвитку суспільства, цей варіант є найбільш бажаним. І саме культурна складова в сучасному світі займає ключову, але не остаточну роль в комунікаціях. Наше дослідження включає також і технічні аспекти комунікацій, значення технологій як форм що характеризують взаємодію. А сенси змінює сучасна культурна парадигма, сутність якої окреслив теоретик культури Тімотеус Вермюлен і використав термін «метамодерн» [9]. Ця парадигма відрізняється прагненням до щирості та емоційної прив'язки, і саме ці два фактори необхідні в сучасному світі для ефективної комунікації та взаємодії не тільки в цифровому вимірі а й загалом в суспільстві.

В українському науковому колі, експертизою у сфері державних комунікацій володіє Георгій Почепцов, він наголошує на наявності проблеми розриву комунікаційної стратегії уряду з інформаційною сучасністю: «Держава сьогодні розмовляє з громадянином мовою наказів і звітів, у той час як світ давно перейшов на мову історій та емоцій. Ми намагаємося будувати раціональну комунікацію там, де панує віртуальний і символічний простір» [14, с. 142] в своїх роботах Г.Почепцов пропонує варіанти виходу з «кризи комунікації», що притаманні та актуальні українській реальності. Варто наголосити і на важливості імплікації цих рішень, оскільки ризики, що несе за собою прогалина в урядових комунікаційних стратегіях, є доволі серйозними: «Наратив – це не просто розповідь, це інструмент управління майбутнім. Держава, яка не має власного стратегічного наративу, змушена жити всередині чужих смислових конструкцій» [14, с. 89]. Боротьба за наратив для держави має екзистенційне значення, а «поле бою» є доволі широким і складним, оскільки відбувається в новітньому для людства вимірі.

Тема можливості імплементації елементів бренду в комунікацію держави не є абсолютно новою. Вже існує певна кількість досліджень, що може говорити про певну наукову розробленість теми. Проте абсолютна більшість досліджень технологій брендингу держави спрямовані на зовнішню комунікацію, комунікацію на міждержавному рівні [15–18]. Специфіка є суміжною, але не тотожною внутрішній комунікації. Зі спільного можна виділити загальне

розуміння бренду, як системи, що формує комунікацію, створює образ суб'єкта комунікації, що відповідає сучасним уявленням про медіаактора. Диференціація цих понять базується на суб'єктному складі та векторі комунікативної взаємодії. Якщо у внутрішній системі суб'єктом виступає державний апарат, то у зовнішній – держава як цілісний інститут. Крім того, розбіжності простежуються у структурі зв'язків: зовнішня комунікація тяжіє до горизонтальної моделі міждержавного рівня, тоді як внутрішня характеризується вертикальною ієрархією за лінією «уряд – громадяни». Дослідження бренду для урядової комунікації та управління теж проводяться, можемо виділити дослідження О. В. Захаріної та А. Л. Карпінського [19]. В дослідженні проаналізовано практичні кейси як внутрішнього, так і зовнішнього використання бренду, проте увага сконцентрована саме на економічній складовій проблематики і не розкриває тему культурного виміру і аспектів національної безпеки.

Новітнє та сучасне інформаційне поле представляє собою простір взаємодії великої кількості акторів. Компанії, бренди, громадські та благодійні організації, ініціативи, інфлюенсери, блогери, просто медійні особистості формують окремий вимір існування та діяльності людини, що називають інформаційним суспільством, яке формує власні закони, системи та механізми. Доцільно розділити за цілепокладанням на такі, в основі яких є заклик до дії – тобто проактивні, та на такі в основі яких лежить деконструкція та реакція на певні зміни, відповідно – реактивні. Попри виокремлення зазначеної форми взаємодії як самостійного виміру, вона не є ізольованою та перебуває у постійній кореляції з іншими елементами системи. Медіа – все ще ресурс для досягнення певних цілей і відповідно його повноцінне використання передбачає як проактивну так і реактивну складову, в залежності від того, який результат ми бажаємо отримати. Проактивні комунікації в наративі створюють дискурс, в той час, як реактивні цей дискурс розширюють, додають нових сенсів або поглиблюють ті, що існують.

Медіаактори «великої ваги» тобто ті, що мають великі охоплення та підвищений рівень уваги до себе, більш схильні саме до проактивної медіаприсутності, з цілком раціональних причин, бажання ефективно використовувати власні можливості. Можемо споглядати в прогресії збільшення кількості проактивних наративів зі збільшенням охоплення певного медіаактора, коли до умовно розважального контенту додається власний бренд, що вже може ефективно створювати не тільки цифровий продукт, а і певний фізичний, або зароджується ініціатива, спрямована на досягнення певних цілей в суспільстві. Важливим перехідним етапом цього процесу є саме формування бренду, що дозволяє відокремити конкретного актора від загальної маси, яку можна описати як інформаційний шум. Зазначимо, що термін «інформаційний шум» в даному контексті не має негативного забарвлення, скільки вказує на приналежність до загальної складної системи, що формує загальну медіапарадигму. Ця система є важливою складовою інформаційного простору, тренди, яким вона слідує, мають набагато більшу значущість ніж вплив окремо взятого актора. Використання дефініції «спільнота» щодо цієї системи є також прийнятним, проте цей термін має певну канотацію ідеалізації, що варто враховувати в науковому дискурсі.

Доцільно розглянути це детальніше внесок бренду в медіапроцеси, адже саме взаємодія бренд – спільнота в цифровому просторі має спільні риси, а інколи навіть замінює собою комунікацію уряд – громадяни. Така подібність проявляється у вертикальній структурі комунікації, що притаманна обома бінарним системам, причому ця вертикальність не стільки про односторонність взаємодії, скільки про фокус уваги, що сконцентрований в більшій мірі бренді або на уряді. Саме ці актори займають проактивну позицію відносно реактивної спільноти, ґрунтують свою діяльність навколо заклик до дії, формування і підтримки дискурсу. Серед різних спрямованостей комунікації є ті, що притаманні саме урядовій сфері, але в сучасності частішають випадки, коли бренди, як особисті так і корпоративні, здобувають більший рівень авторитетності та більшу соціальну підтримку. Або навпаки, коли уряд починає комунікувати в притаманній йому специфіці. Тому ці дві структури часто переплетені і є неможливим і не раціональним досліджувати їх у відриві один від одного.

Феномен бренду в інформаційному суспільстві можна визначити як агента комунікації, що має певні прогнозованості у взаємодії та виділяється з цифрової спільноти вагою власного голосу. В одній з основоположних праць з брендингу Девіда Аакера йдеться: «Ідентичність бренду – це унікальний набір асоціацій, які розробник бренду прагне створити або підтримувати. Ці асоціації представляють те, чим є бренд, і є обіцянкою клієнтам від членів організації» [12, с. 68]. Ці два аспекти є ключовими, прогнозованість – це певні очікування, які бренд закладає сам собі, і саме вони допомагають нарощувати вагу голосу, оскільки спільнота, через виключно особливості сприйняття, тягнеться до того, що є прогнозованим, очікуваним і стабільним. І як вже зазначалось раніше, бренд є проактивним актором комунікації, створює свій дискурс і мусить його підтримувати для утримання та нарощення уваги.

Комунікація Уряд – Громадяни має таку саму вертикальну структуру. До розвитку інформаційного суспільства, це було в більшій мірі саме інформування, а не комунікація, зараз ситуація змінилася, хоча поняття бренду можна так само використати і до офіційного представництва державного уряду, оскільки присутня прогнозованість та вага голосу. В чому ж є відмінність? Хоча комунікація державного рівня і передбачає проактивність, тобто заклик до певної дії, але, здебільшого, не формує дискурс. В доцифрову, або ранньодифрову епоху цього було цілком достатньо, держава транслює інформацію, а прихильність є або безумовною, або здобувається в інший, поза медіа спосіб.

Сучасне існування демократичної держави без комунікації неможливе, оскільки цифровий вимір займає значну сферу життя громадян, а його особливості зумовлюють необхідність двостороннього обміну інформацією та реагування.

Як зазначалось вище, важливою складовою комунікації є дискурс, який формує прихильність, і така прихильність зараз є необхідною державі. В іншому випадку, прихильність спільноти може здобути інший медіаактор, що ставить під загрозу цінність державної політики, значення держави та уряду як достовірного джерела і потенційно несе загрозу національній безпеці. Практично, це означатиме, що те місце в інформаційному просторі, яке мала б займати держава, займає інший, може встановлювати свої правила та наративи. Такий стан цифрового виміру країни в певних випадках можна ідентифікувати як один з проявів гібридної війни, що несе за собою небезпечні для країни наслідки.

Створення дискурсу в інформаційному полі є не тільки аспектом ефективної реалізації державної політики, а і елементом національної безпеки. Важливим інструментом для такого створення в контексті урядової комунікації є брендинг. Він дозволяє сприймати усіх окремих медіаакторів, що офіційно представляють інтереси держави як частини єдиного урядового бренду. Громадянин може розуміти, що конкретна посадова особа або структура належить до глобального державного апарату і поділяє права на цей дискурс, є його офіційним представником. Це питання довіри, оскільки вже зазначалось, що одна з важливих функцій урядової комунікації, це роль первинного, достовірного джерела інформації. В ситуації, коли одна структура в медіа транслює конкретну позицію і робить це конкретним чином, а інша структура тієї ж гілки влади транслює конфліктуючу позицію, це підриває довіру громадян як до інформації, що подається так і до інституції загалом, оскільки усі державні структури та посадовці мають приблизно рівний кредит довіри наданий усьому державному апарату. Важливо розуміти, що це стосується лише офіційного представництва та не стосується виборних посад. До чиновників виборчих посад усіх рівнів, окрім найвищого, застосовуються інші правила, вони вільні не афіліювати себе з державним апаратом, оскільки є частинами демократичних механізмів стримування та противаг, що ґрунтуються саме на конфлікті інтересів, тому вони мають можливість висловлювати свою позицію у будь якій, передбачений законами, спосіб. В цьому випадку вони є не стільки частиною бренду держави, скільки частиною власного бренду або бренду політичного об'єднання, до якого належать.

Брендинг, як процес формування та підтримки бренду, має багато складників і вони практично не відрізняються у випадку державних структур в порівнянні з приватними акторам. Найперше, що асоціюється з терміном брендинг це саме візуальна складова, і вона дійсно є важливою,

оскільки є прикладом образного сприйняття, що для людини є первинним. Візуальні образи формують перше враження, невербально транслюють емоції та дозволяють створити підґрунтя для реципієнта інформації перед безпосереднім повідомленням. Для урядової комунікації це теж важливо, це значна частина процесу комінкації та впливає на формування прихильності. Проте, це далеко не єдина складова бренду.

Інша складова, що є важливою для урядової комунікації – це саме форма, структура, стилістика та принципи вербальної комунікації, прийнято використовувати термін англійською мовою «*tone of voice*». Ця частина брендингу відповідає саме за те, як саме бренд комунікує, яку інформацію надає, як реагує і в якому вигляді, і ця складова є не менш важливою, в підтвердження можна навести цитату з роботи Майкла Джонсона «Те, як бренд говорить, є настільки ж важливим, як і те, що він говорить. Вербальна ідентичність – це голос бренду, який має бути послідовним, щирим та адаптованим до цифрового середовища, де увага аудиторії є дефіцитом» [13, с. 118] В аспектах урядової комунікації, загальна стилістика є визначеною і очевидною, для державних установ і посадових осіб притаманний саме офіційно-діловий стиль, це є очікуваним і тому є нормою, але допустимими і бажаними є відхилення або конкретизація, і на те є дві основні причини. По перше, значимою складовою бренду є впізнаваність, а функцією є дефініція відносно інших медіаакторів. Важливо проводити комунікацію таким чином, щоб за самою формою послання можна було впізнати автора, це формує прив'язку, що дозволяє не втрачати зв'язок інформації з її емітентом, і навіть після багатьох цитувань та викривлень, що є властивим для урядової комунікації, громадянин все, ще може зрозуміти, що ця інформація, скоріше за все, була надана державою. По друге, відхилення від суворого стилю дозволяє додати до «сухої» інформації певне емоційне забарвлення. Чому це важливо ми розглянемо далі, але зараз можна зауважити, що емоційне забарвлення урядової комунікації є доволі контраверсійним елементом, тому має використовуватись з певною обережністю. Це не є типовим для державних органів, а відповідно не є очікуваним і тому може підірвати довіру та авторитет актора, що здійснює таку комунікацію.

Специфіка цифрового виміру зумовлена специфікою найбільш значущих його складових. У випадку комунікацій йдеться про платформи, на яких комунікація і відбувається, у кожній з них є свої особливості та умови і вся структура цифрової комунікації побудована на двох засадах. Це відповідність до культурної парадигми, оскільки вербальна і невербальна взаємодія дуже тісно переплетена з культурою та на специфіці комунікаційних платформ. Ці дві складові є дуже переплетеними між собою та взаємозалежними, сучасна культурна парадигма залежить від елементів та проявів культури, а вони в свою чергу підлаштовані під технічні умови та специфіку інструментарію. І можна сказати, що технічні умови та специфіка залежать як від сучасних технічних можливостей так і від культурної парадигми. Діяльність людини на одній з медіаплатформ обмежується технічними можливостями, форматом та правилами цієї платформи, відповідно комунікація ведеться вже згідно цих обмежень, такий формат стає звичним і ці обмеження переходять від правил платформи до соціальної норми, що існує поза межами цієї платформи. Прикладом такого явища є певні мовні скорочення, що зародились через обмеженість технології SMS, але залишаються досі.

Важливою складовою брендингу є адаптивність, як візуальної його складової, так і зазначеного «*tone of voice*». В контексті обговореного вище, можна зрозуміти, що адаптивність бренду – це здатність підлаштувати власну комунікацію під умови та обмеження платформи, на якій ця комунікація відбувається. Очевидним є саме аспект технічний та форматний, є неможливим вести текстову комунікацію на платформі, специфікою якої є відеоконтент, але навіть якщо технічно така можливість існує, то це не є доцільним, бо аудиторія платформи не сприймає «чужерідний» контент. Складова формату має ще трохи глибший вимір, окрім базового технічного, тобто важливо говорити не лише категоріями візуальної, аудіальної чи текстової комунікації, а ще й категоріями цілепокладання та зважати на особливості спільноти певної платформи. І саме в цьому аспекті урядова комунікація часто не відпрацьовує ефективно тому, що замкнена встановленими власними рамками формальності та офіційно ділового стилю. Тобто

при побудові комунікаційної стратегії та адаптування до платформи ми зважаємо на формати, що існують на цій платформі. Є недоречним використання розлогих формальних юридичних формулювань на платформі, що надає перевагу коротким текстовим повідомленням. Очевидно, що це особливо складний формат адаптації, оскільки держава має зберігати статус первинного достовірного джерела, а для цього необхідно подавати інформацію так, щоб унеможливити маніпуляції та варіативність трактувань, а з іншої сторони, якщо не використовувати формат, що властивий платформі, то інформація не сприймається споживачем. Часто державні структури намагаючись досягти цього балансу використовують застарілий новиневий формат, хоча сфера журналістики набагато більш гнучка і вона вже адаптувалась, а урядова комунікація досі замкнена в «сухі», «об'єктивні», «незаангажовані» формулювання, що дозволяє зберегти «безпечність» подання інформації, але не сприяє формуванню прихильності [10].

Зазначалось, що структура цифрової комунікації побудована зокрема і на культурній парадигмі, оскільки її сучасний етап часто охарактеризовують терміном «метамодерн» [9] що зумовлює певну особливість комунікації. Метамодерн є доволі складною філософською категорією, але в контексті теми можемо зачепити лише один конкретний її аспект – це цінність широти. Щирість в даному контексті передбачає гуманізацію контенту та емоційну залученість, що кардинально відрізняється від стандартів урядової комунікації, в основі якої є забезпечення і, в результаті, відстороненість, беземоційність та дегуманізація. І через це вона програє в аспекті залученості та суспільного зацікавлення іншим медіаакторам, які цим рамками безпеки не обмежені. Причинами того, що схильність саме до такої форми комунікації зберігається є вже озвучений раніше ризик втрати авторитету, але при правильному, поступовому підході до внесення змін в комунікаційну стратегію, він може бути нівельований, особливо зважаючи на швидкі зміни культурної парадигми. Другою причиною є рівень відповідальності і людський фактор, оскільки посадовій особі, в обов'язки якої входить такого роду комунікація, на рівні конкретної державної установи, глобальна загроза не зацікавленості державною політикою може видаватись доволі ефемерною, а от притягнення до відповідальності за допущені помилки, що призвели до маніпулятивної реакції або введення в оману певної частини аудиторії, на яку ця комунікація була спрямована, є цілком конкретним і реальним. Позицію, про «примітивність» технічної проблеми відповідальності поділяє й Н. Дніприненко «Це призводить до того, що офіційну позицію від органу можна отримати лише від першого керівника. А він найчастіше зайнятий іншими справами. Будь-які інші працівники владних установ просто не знають, чи можна їм коментувати, чи ні. Державний службовець сам вирішує, чи коментувати, чи краще промовчати, бо потім будуть неприємності» [8, с. 45]. Таким чином, отримуємо ситуацію коли медіаактори в особі приватних компаній, громадських організацій та медійних осіб зацікавлені і вкладають великі зусилля та ресурси в комунікації і отримують та нарощують прихильність соціуму, а державні структури та офіційні посадові особи ні, тому що такі вкладання їм видаються ризиковими та вторинними відносно їх основної діяльності. Це призводить, на нашу думку, до описаних раніше небезпек, починаючи з відсутності підтримки і розуміння державної політики і закінчуючи загрозами національній безпеці.

Зараз урядова комунікація вже починає трансформуватись, зокрема орієнтуючись на приватних акторів, беручи приклад та запозичуючи технології, і усвідомлення ризиків не є єдиною цьому причиною. Загалом уся соціальна взаємодія змінилась, і вимірюючи масштабами однієї людини, такі форми комунікації вже є нормою, а тому навіть несвідомо просочуються в усі сфери життя. «Залишається сподіватися, що зі становленням комунікативної культури українського суспільства буде зміцнюватися й політична воля до впровадження стандартів комунікації в роботі органів влади. Розвинуті комунікації, із визнаними з боку суспільства і влади стандартами, стали основним знаряддям демократичного розвитку та ефективності роботи державного апарату багатьох країн» [8, с. 50].

Отже, проаналізувавши сучасну інформаційну сферу, принципи і закономірності її функціонування, встановлено, що комунікаційні стратегії уряду потрібно переглянути, вони мають враховувати як технічні аспекти сучасності, що створюють форму комунікації, так відсилатися до

культурної парадигми, створюючи сенси, шляхом використання емоційних форм та прив'язок. Об'єм цих змін має бути достатнім для того, щоб формувати прихильність у громадян, створювати «спільноту» в її цифровому розуміння, але при цьому залишати певну долю формалізму, щоб зберегти авторитет і репутацію первинного надійного джерела.

Державі потрібен бренд, тому що саме так сучасна людина сприймає світ. Візуальні та вербальні патерни, за якими можна вирізняти «гравців» медіапростору. Державі необхідно, адаптуватися, конкурувати, сформувати прихильність, створювати здорову і сучасну комунікацію, інакше є загроза поступової стагнації, та небезпеки зовнішнього впливу. Існує розрив, між тим, яку роль відіграє державний апарат в житті країни, та як вона про це комунікує, і відчувається брак інформації, брак діалогу, і люди заповнюють цю порожнечу теоріями та наративами, часто навіть ворожими, що підтверджує думка і інших науковців, з цього приводу: «Але влада на Заході працює в набагато важчих умовах, ніж у нас. Можемо пояснити це більшою силою наявних там опонуючих структур. У нас вони, як виявляє просте порівняння, досить умовні. Це такі гравці на політичному полі: – сильніша опозиція; – серйозніші ЗМІ; – активніше населення. Але все це просто робить взаємодію влади з населенням більш важливою й дієвою. Здобувши підтримку населення як одного з опонуючих суб'єктів, владі легше «боротися» з іншими» [8, с. 44]. Розуміємо, що якісно підтримувати комунікацію за усім тим спектром функцій, який виконує держава майже неможливо, саме тому часто логічним рішенням є делегування, обмеження і конкретизація, для того щоб забезпечити прозорість державної влади і усвідомлення та підтримку громадян, що є необхідністю сучасної держави.

Висновки. Проаналізувавши як ретроспективу, так і сучасний стан урядової комунікації маємо підстави стверджувати, що найбільшою проблемою урядової комунікації є слаборозвинуті інструменти адаптивності, здатності відповідати контексту того, в якій формі і в якому часі комунікація відбувається. Часто це пов'язано з великим рівнем ризику, але крім того можна виділити ще декілька причин. Зокрема, об'ємність, складність та малорухливість системи, що потребує змін. Державний апарат це зазвичай занадто комплексна система, з великою кількістю складників та процедур, головним завданням якої є розподіл ресурсів, при чому держава має монополію на цю функцію на певній території, а значить стимулом її розвитку є загрози самій системі, а не прагнення до ефективності через конкуренцію, що притаманне більшості інших систем пов'язаних з діяльністю людини, і в медіапросторі це видно доволі наглядно.

Встановлено, що характер необхідних змін для ефективною реалізації державної політики полягає в імплементації технології брендингу та бренду, як результату втілення цих технологій, оскільки вона є ефективним інструментом побудови сучасної комунікації. Бренд працює вже в багатьох інших сферах медіаактивності і причинами такої поширеності є те, що він дозволяє включати в комунікацію аспекти культурної парадигми та сучасний технологічний інструментарій. Специфіка імплементації цих змін в системі урядової комунікації передбачає усвідомлення державою особливостей взаємодії в сучасному інформаційному середовищі і швидку та своєчасну адаптацію комунікаційної стратегії задля ефективності проведення державної політики та збереження національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Най Дж. С. М'яка сила. Значення успіху в міжнародній політиці / пер. з англ. А. Іщенко. Київ : Дух і Літера, 2021. 288 с.
2. Почепцов Г. Г. Стратегічні комунікації : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2008. 427 с.
3. Тихомирова Є. Б. Публічна дипломатія: візуалізація державного бренду : монографія. Київ : Наша культура і наука, 2012. 248 с.
4. Комунікаційна стратегія України на 2023–2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 лют. 2023 р. № 105-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> [дата звернення: 18.03.2026].
5. Закон України Про суспільні комунікації : Проєкт від 15 лют. 2024 р. № 11018. URL: <https://itd.rada.gov.ua> [дата звернення: 18.03.2026].
6. Стратегія цифрової трансформації України на 2023–2026 роки. *Міністерство цифрової трансформації України* : вебсайт. URL: <https://thedigital.gov.ua> [дата звернення: 18.03.2026].

7. Кастельс М. Влада комунікації / пер. з англ. Київ : Ніка-Центр, 2011. 564
8. Почепцов Г., Дніпренко Н. Комунікація в органах влади: проблеми, причини і наслідки. *Комунікація : зб. з питань комунікацій у суспільстві*. 2012. № 2. С. 42–51. URL: https://old.lib.dp.ua/PDP/Communication-2_March2012_final.pdf [дата звернення: 18.03.2026].
9. Вермюлен Т., ван ден Аккер Р. Нотатки про метамодернізм / пер. з англ. *Всесвіт*. 2017. № 9/10. С. 170–191.
10. Chadwick A. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2017. 368 p.
11. Анхольт С. Бренд Америка: Мати всіх брендів / пер. з англ. Київ : Майстер-клас, 2010. 232 с.
12. Aaker D. *Building Strong Brands*. New York : Free Press, 1996. 380 p.
13. Hobbes T. *Leviathan* / ed. by R. Tuck. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 188.
14. Почепцов Г. Г. Від фейків до смислів: комунікації в сучасному світі. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 212 с.
15. Мадрига Т. Національний бренд України як засіб комунікації в умовах повномасштабної війни. *Прикарпатський вісник НТШ. Культура*. 2024. № 18. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/120> (дата звернення: 06.04.2026)
16. Державна політика у сфері національного брендингу : аналіт. матеріал / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. Київ, 2023. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29157.pdf> (дата звернення: 06.04.2026).
17. Szondi G. Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. *Discussion Papers in Diplomacy*. 2008. URL: https://www.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2021/11/Public_Diplomacy_and_Nation_Branding_Conceptual_Si.pdf (дата звернення: 06.04.2026).
18. Nation Branding: Not Just a Logo. *USC Center on Public Diplomacy*. URL: https://uscpublicdiplomacy.org/pdin_monitor_article/nation-branding-not-just-logo (дата звернення: 06.04.2026).
19. Бренд в системі публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/download/5956/6019/13348> (дата звернення: 06.04.2026).

REFERENCES

1. Nye, J. S. (2021). *Miaka syła. Znachennia uspiokhu v mizhnarodnii politytsi* [Soft power: The means to success in world politics] (A. Ishchenko, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
2. Pocheptsov, H. H. (2008). *Stratehichni komunikatsii: navch. posib.* [Strategic communications: A textbook]. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
3. Tykomyrova, Ye. B. (2012). *Publichna dyplomatia: vizualizatsiia derzhavnoho brendu: monohrafiia* [Public diplomacy: Visualization of the state brand: A monograph]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
4. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). *Komunikatsiina stratehiia Ukrainy na 2023–2026 roky: Rozporiadzhennia vid 01 liut. 2023 r. № 105-r* [Communication strategy of Ukraine for 2023–2026: Order dated Feb. 01, 2023, No. 105-r]. <https://www.kmu.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024). *Zakon Ukrainy Pro suspilni komunikatsii: Proiekt vid 15 liut. 2024 r. № 11018* [Law of Ukraine on public communications: Draft dated Feb. 15, 2024, No. 11018]. <https://itd.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. (n.d.). *Stratehiia tsyfrovoy transformatsii Ukrainy na 2023–2026 roky* [Digital transformation strategy of Ukraine for 2023–2026]. <https://thedigital.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Castells, M. (2011). *Vlada komunikatsii* [Communication power] (Trans.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
8. Pocheptsov, H., & Dniprenko, N. (2012). *Komunikatsiia v orhanakh vlady: problemy, prychny i naslidky* [Communication in government bodies: Problems, causes, and consequences]. *Komunikatsiia* [Communication], (2), 42–51. https://old.lib.dp.ua/PDP/Communication-2_March2012_final.pdf [in Ukrainian].
9. Vermeulen, T., & van den Akker, R. (2017). *Notatky pro metamodernizm* [Notes on metamodernism] (Trans.). *Vsesvit* [Universe], (9/10), 170–191 [in Ukrainian].

10. Chadwick, A. (2017). *The hybrid media system: Politics and power* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press [in English].
11. Anholt, S. (2010). *Brend Ameryka: Maty vsikh brendiv* [Brand America: The mother of all brands] (Trans.). Kyiv: Maister-klas [in Ukrainian].
12. Aaker, D. (1996). *Building strong brands*. New York: Free Press [in English].
13. Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press [in English].
14. Pocheptsov, H. H. (2019). *Vid feikiv do smysliv: komunikatsii v suchasnomu sviti* [From fakes to meanings: Communications in the modern world]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
15. Madryha, T. (2024). *Natsionalnyi brend Ukrainy yak zasib komunikatsii v umovakh povnomasshtabnoi viiny* [National brand of Ukraine as a means of communication in the conditions of full-scale war]. *Prykarpatskyi visnyk NTSH. Kultura* [Precarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Culture], (18). <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/120> [in Ukrainian].
16. *Informatsiine upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. (2023). *Derzhavna polityka u sferi natsionalnoho brendynhu: analit. material* [State policy in the field of national branding: Analytical material]. Kyiv. <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29157.pdf> [in Ukrainian].
17. Szondi, G. (2008). *Public diplomacy and nation branding: Conceptual similarities and differences*. *Discussion Papers in Diplomacy*. https://www.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2021/11/Public_Diplomacy_and_Nation_Branding_Conceptual_Si.pdf [in English].
18. USC Center on Public Diplomacy. (n.d.). *Nation branding: Not just a logo*. https://usepublicdiplomacy.org/pdin_monitor_article/nation-branding-not-just-logo [in English].
19. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. (2025). *Brend v systemi publichnoho upravlinnia* [Brand in the system of public administration]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience]. <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/download/5956/6019/13348> [in Ukrainian].

Kurochka Vladyslav Ihorovych

PhD Student at the Department of
Philosophical, Political and Psychological Studies
Cherkasy State Technological University
460 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine
orcid.org/0009-0003-7881-1794

NATION BRANDING: SPECIFICITIES OF MODERN GOVERNMENTAL COMMUNICATION

The modern information society has its own distinctive features, interaction mechanisms, and models shaped by a multitude of factors. Most private entities in the media sphere demonstrate sufficient adaptability to quickly adjust to both cultural paradigms and technical conditions.

***The relevance of the research problem** is due to the fact that, unlike private communication, government communication remains one of the sectors most resistant to necessary changes, and therefore does not perform its function effectively.*

The article examines the main reasons for this low adaptability, drawing on aspects of security, the inherent nature of state structures, and the specific level and character of institutional accountability. These factors dictate contemporary trends in government communication strategies, which continue to rely heavily on emotional detachment and strict objectivity, often ignoring visual and verbal elements characteristic of modern communication forms.

This study analyzes a diverse and interdisciplinary spectrum of literature—from foundational research on the role of communication in public policy, such as Joseph Nye's work on the «soft power» phenomenon and Simon Anholt's studies on nation branding structures—to various Ukrainian sources addressing specific aspects of state communication. This comprehensive review enabled the identification of key aspects of government communication in the modern world.

***The purpose of the research** is to identify key challenges in building modern government communication strategies in the context of the information environment and to establish the specifics and nature of necessary changes for the effective implementation of public policy.*

The article emphasizes the importance of branding as a vital component that not only identifies digital actors but also cultivates loyalty to state institutions. This, in turn, facilitates the development and promotion of public policy, fostering constructive discourse around it. Additionally, a key part of the study is identifying persistent weaknesses in government communication that are difficult to eliminate but must be considered when formulating high-quality communication strategies.

***The methodological foundation of the research** consists of a systems approach to analyzing state communications, logical-semantic analysis of branding terminology, and comparative analysis of communication strategies of private and state media actors. The use of discourse analysis and retrospective analysis of politico-philosophical doctrines substantiated the transformation of state communications within the metamodern paradigm.*

***As a result of the study**, having analyzed the modern information sphere, the principles and patterns of its functioning, it has been established that government communication strategies need to be revised; they must take into account both the technical aspects of modernity that shape the form of communication, and refer to the cultural paradigm, creating meanings through the use of emotional forms and attachments. The scope of these changes should be sufficient to foster citizen allegiance, create a «community» in its digital sense, while retaining a degree of formalism to preserve the authority and reputation of the primary reliable source.*

This article contributes to the process of modernizing state institutions—a broad but essential topic for study to enhance the effectiveness of public policy implementation and promote humanitarian security.

***Key words:** government communication, media society, digital dimension, brand, metamodern, narrative struggle.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

УДК 316.74:2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.17>**Ташенко Анна Юріївна**

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна;
доцент кафедри комерційної діяльності і логістики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
просп. Берестейський 54/1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6038-7337

Федоренко Ольга Олександрівна

кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7373-2200

Горобчук Богдан Дмитрович

кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
просп. Глушкова 4-д, Київ, Україна
orcid.org/0009-0006-0730-7672

РЕЛІГІЙНЕ ЗНАННЯ ТА РЕЛІГІЙНА ПОВЕДІНКА ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ З РІЗНИМИ КОМБІНАЦІЯМИ ОСВІТИ ТА ДОХОДУ

Актуальність проблеми. Сучасна Україна переживає глибокі трансформації, пов'язані з тривалими наслідками перехідного періоду, гібридною та повномасштабною війною, що істотно впливають на соціальну структуру й світоглядні орієнтири населення. Попри значну увагу соціології до конфесійних змін, релігійної ідентичності та політизації релігії, недостатньо дослідженим залишається питання про те, як релігійне знання і релігійна поведінка пов'язані з різними поєднаннями освітнього та матеріального статусів. Особливої уваги потребує статусна неконсистентність, яка може створювати специфічні соціальні напруження та зумовлювати різні способи звернення до релігійної сфери.

Мета дослідження – виявити спільні й відмінні риси у релігійному знанні та релігійній поведінці жителів України серед різних консистентних і неконсистентних статусних категорій.

Методи дослідження. Для реалізації мети використано дані Світового дослідження цінностей (World Values Survey) щодо України за 1996, 2006, 2011 і 2020 роки. Статусні категорії сконструйовано на основі змінних рівня освіти та доходу: виокремлено низькі, середні й високі консистентні статуси, а також дві форми неконсистентності – освіта вища за дохід і дохід вищий за освіту. Релігійне знання операціоналізовано через оцінку важливості Бога у житті, релігійну поведінку – через відвідування релігійних служб і членство у релігійних організаціях. Статистичну значущість перевірено тестом χ^2 -квадрат і методом Монте-Карло.

Результати дослідження. Отримані дані засвідчують, що статусні відмінності у визнанні важливості Бога були значущими лише у 1996 році, тоді як у 2006, 2011 і 2020 роках вони не фіксувалися. Натомість релігійна поведінка виявилася чутливішою до статусних конфігурацій: відвідування релігійних служб статистично значущо відрізнялося у 1996, 2006 та 2020 роках,

а членство у релігійних організаціях – в усіх досліджуваних хвилях. Особливо помітною є практична та інституційна включеність категорії з низькими консистентними статусами, що дає підстави говорити про різні способи включення релігійних практик у життєві стратегії статусних груп. Зроблено висновок, що статусна (не)консистентність диференціює насамперед практичну участь у релігійному житті, тоді як декларативна значущість віри меншою мірою залежить від освітньо-матеріальних комбінацій. Українська релігійна амбівалентність проявляється у поєднанні високої символічної значущості релігії із соціально диференційованою інституційною участю.

Ключові слова: статусна (не)консистентність, релігійне знання, релігійна поведінка, релігійна амбівалентність, соціальна структура, освіта, дохід, Світове дослідження цінностей.

Вступ. Сучасна Україна перебуває в епіцентрі масштабних історичних зрушень, які не мають аналогів у новітній історії Європи. Ці процеси, що розпочалися зі здобуттям незалежності та переходом до ринкових відносин, сьогодні набули екзистенційного виміру в умовах повномасштабної війни. Водночас вони супроводжуються змінами у соціальній структурі суспільства, що виражаються у нестабільності та суперечливості соціальних позицій окремих груп, або в тому, що визначається як статусна неконсистентність.

Такі структурні зрушення неминуче реконфігурують символічний простір, у якому релігія посідає одне з центральних місць, і знаходять своє відображення у динаміці релігійних практик населення. Зокрема, у дослідженні Центру Разумкова «Релігія і церква в українському суспільстві: 2000–2024 рр.» докладно простежено зміни у релігійній сфері за тривалий період, включно з частотою відвідування церкви (молитовного будинку), участю у релігійних службах та зібраннях, а також трансформацією форматів цієї участі, зокрема через мережу Інтернет [1].

Концепція статусної (не)консистентності ґрунтується на класичних дослідженнях соціальної стратифікації та соціальних ієрархій. Її витоки лежать у фундаментальних працях П. Сорокіна [2] та Г. Ленські [3]. Сорокін розглядав соціальний простір як багатовимірну систему координат, де позиція індивіда визначається сукупністю його статусів, тоді як Ленські емпірично обґрунтував поняття кристалізації статусу, стверджуючи, що неузгодженість між різними вимірами статусу (наприклад, висока освіта при низькому доході) породжує специфічні соціально-психологічні напруження. Подальший розвиток цього підходу у постсоціалістичному контексті призвів до появи низки досліджень, присвячених специфіці статусних структур у суспільствах Центральної та Східної Європи. Серед них варто відзначити роботи В. Майковського [4] та В. Весоловського [5], які переконливо продемонстрували, що трансформаційні процеси в країнах Центральної та Східної Європи призводять до масового розходження між освітніми, матеріальними та професійними статусами. Руйнація планової економіки та перехід до ринкових відносин часто знецінювали культурний капітал, створюючи ситуацію, коли освіта перестала гарантувати відповідний рівень матеріального добробуту.

В українському контексті Н. Коваліско [6] продемонструвала наявність значних регіональних відмінностей у статусній консистентності на прикладі двох міст – Львова та Донецька, а О. Кузьмук [7] виявила поширеність статусної неконсистентності класових позицій. Дослідження А. Тащенко, А. Яковенко та Ю. Яковенка [8] фокусується на аналізі взаємозв'язку між статусною консистентністю/неконсистентністю та системами цінностей у сучасному українському суспільстві. Ці дослідження статусної (не)консистентності показують, що відмінності між статусами є стійкою характеристикою трансформаційних суспільств і мають наслідки для ціннісних орієнтацій, соціальних очікувань та адаптаційних стратегій індивідів. Ці роботи створюють важливе теоретичне підґрунтя для розгляду статусної консистентності як фактора, що структурує не лише соціальні позиції, але й символічні та світоглядні орієнтації.

Поширеність статусної неконсистентності, яка може впливати на релігійність, зумовлює необхідність ширшого дослідження релігійності різних статусно-консистентних та статусно-неконсистентних категорій в Україні – не лише серед молоді, і не лише на основі даних 2017 р. [9]. В умовах загрози життю релігія перестає бути просто маркером ідентичності, трансформуючись в інструмент інтерпретації реальності. Війна додає цій ситуації особливого драматизму.

Дослідники все частіше вказують на присутність релігійної амбівалентності, яка становить компонент ширшої соціальної амбівалентності українського суспільства і найчастіше проявляється у напрузі між декларативною та практичною релігійністю. Яскравим прикладом цього є високий рівень самоідентифікації громадян як віруючих, що поєднується із фрагментарним релігійним знанням, помітно нижчими показниками активної участі у релігійному житті чи інтеграції до релігійних спільнот [10]. Попередні розвідки [11] були сфокусовані на релігійній вірі та мотивації, однак нинішні реалії вимагають аналізу і релігійного знання як системи орієнтирів, і релігійної поведінки як соціальної дії. Важливо зрозуміти, як ці виміри корелюють зі змінами в соціальній ієрархії, зокрема з явищем статусної неконсистентності.

С. Сальнікова [12; 13] обґрунтувала багатовимірність релігійності, виокремивши знання та поведінку як ключові компоненти. Однак попри значний масив літератури, зв'язок між статусною структурою та когнітивним (знання) і практичним (поведінка) вимірами релігійності залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, у співавторстві з Д. Мироновичем С. Сальнікова аналізувала взаємозв'язок між релігією та громадянським суспільством, показуючи, що релігійні організації в Україні все частіше виконують соціально-інтеграційні та компенсаторні функції [14]. Д. Миронович [15] окремо звертався до феномену релігійної конверсії. М. Паращевін [16; 17] у своїх роботах фокусувався на трансформації конфесійного ландшафту України, міжконфесійних відносинах та політизації релігії в контексті Томосу та війни після 2014 року. Він демонструє, що релігійна ідентичність дедалі більше переплітається з національною та політичною ідентичністю, а довіра до церков формується не лише на основі релігійних переконань, але й геополітичних та безпекових орієнтацій. Цю думку розвивають П. Тенін та С. Сальнікова [10], аналізуючи стан релігійної сфери в умовах соціальної амбівалентності. У більш пізній роботі С. Сальнікова та Ю. Савельєв [18] аналізують взаємодію політичних інститутів та релігійної сфери в Україні до та під час повномасштабної війни, порівнюючи національну безпеку та свободу віросповідання. Вони вказують, що релігійні питання часто набувають політичного змісту незалежно від рівня особистої релігійності респондентів. Однак досі невідомо, чи створює статусна неконсистентність специфічне напруження: зокрема, чи шукають індивіди з високою освітою, але низьким доходом, або ж нувориші з низькою освітою різні компенсаторні механізми, одним з яких може виступати специфічна релігійна поведінка або особлива форма релігійного знання.

Закордонні вчені також виявляють інтерес до релігійної сфери в Україні. Наприклад, Р. Чарльз [19] проаналізував секуляризацію України та інших країн на основі даних WVS, класифікувавши їх відповідно до комбінації рівнів релігійності та міжособистісної довіри. Він відніс Україну разом з Молдовою, Грузією, Вірменією, Азербайджаном та Румунією до суспільств, що характеризуються низькою релігійністю та високою довірою. Х. Казанова [20] фокусується на інституційних та геополітичних вимірах українського православ'я, аналізуючи взаємодію «трьох київських церков» у ширшому контексті глобальної релігійної політики. К. Ваннер [21], у свою чергу, досліджує повсякденну релігійність, показуючи, як війна та пострадянські трансформації змінюють релігійні практики, мови віри та форми належності, не обов'язково збільшуючи рівень інституційної релігійності. Проте більшість досліджень аналізують релігійність або в макросоціальному вимірі (через національні, політичні та інституційні процеси), або крізь призму окремих соціально-демографічних характеристик, не приділяючи систематичної уваги статусній структурі суспільства та статусній (не)консистентності.

Мета та завдання. Метою нашої статті є виявлення спільних і відмінних рис у релігійному знанні та релігійній поведінці серед різних консистентних та неконсистентних статусних категорій в Україні в контексті суспільних трансформацій та кризових подій. Хоча статусна консистентність і релігійність є добре вивченими як окремі явища, їхній взаємозв'язок залишається недостатньо дослідженим. Це становить значну теоретичну та емпіричну прогалину, оскільки трансформації та кризи українського суспільства створюють підстави припускати, що релігія може виконувати різні функції залежно від консистентності статусу, і цю прогалину ми прагнемо частково закрити у поточному дослідженні. Ми звертаємося до Світового дослідження

цінностей, що проводилося до та під час гібридної війни в Україні, і наші завдання – визначити специфіку релігійного знання у різних статусних консистентних і неконсистентних груп за допомогою аналізу відповідей на запитання про важливість Бога у житті (код F063 у Світовому дослідженні цінностей), а також дізнатися про аналогічну специфіку релігійної поведінки за допомогою залучення даних про частоту відвідування релігійних служб (код запитання F028) і членство у релігійних організаціях (код запитання A098).

Методи дослідження. Ми використовуємо набір часових рядів даних Світового дослідження цінностей (WVS) за період з 1981 по 2022 рр. [22] на прикладі даних по Україні. Поділ респондентів у відповідності з різними видами статусної консистентності і статусної неконсистентності здійснено на основі змінних під кодом X025R та X047R_WVS. Необхідні змінні щодо рівня освіти та рівня доходу наявні лише у хвилях 1996, 2006, 2011 та 2020 рр., тому ми розглядаємо результати опитування лише за відповідні роки. Грунтуючись на попередніх дослідженнях [9, с. 103-104; 11], ми виокремлюємо три категорії статусно консистентних респондентів і дві категорії статусно неконсистентних респондентів: 1) низький рівень і освіти, і доходу; 2) середній рівень і освіти, і доходу; 3) високий рівень і освіти, і доходу; 4) високий рівень освіти і середній або низький рівень доходу, а також середній рівень освіти і низький рівень доходу (далі – освіта вища за дохід); 5) високий рівень доходу і середній або низький рівень освіти, а також середній рівень доходу і низький рівень освіти (далі – дохід вищий за освіту). Для визначення релігійного знання і релігійної поведінки жителів України ми обрали ті запитання з WVS, що були наявні мінімум у трьох із чотирьох обраних хвиль WVS. Перевірка значущості відмінностей виконувалася за допомогою тесту хі-квадрат та, у випадку недостатньої наповненості частини комірок, методу Монте-Карло. У таблицях із даними позначка «***» означає статистичну значущість відмінностей на рівні 0,001, «**» – значущість на рівні 0,01, «*» – значущість на рівні 0,05, «(-)» – відсутність значущих відмінностей.

Результати дослідження. У попередньому дослідженні, що стосувалося релігійних поглядів різних статусних категорій молоді України щодо важливості Бога у житті, було помічено, що рідше визнавали Бога дуже важливим або просто важливим ті молоді люди від 14 до 29 років, у яких матеріальний статус був неконсистентним із освітнім на користь саме матеріального [9, с. 104]. У нашому поточному дослідженні ми бачимо, що спочатку ситуація частково повторюється – у 1990-х рр. неконсистентність на користь доходу знову супутня меншій симпатії до Бога, й остання дещо несподівано (порівняно з молоддю у 2017 р.) з'являється і у зв'язку з консистентністю освітнього і матеріального статусів на високому рівні, проте з початком 2000-х різниця між комбінованими статусними категоріями зникає і не виникає повторно, зберігаються лише незначущі натяки на відмінності (див. таблицю 1).

Ми виходимо з того, що релігійне знання виступає не лише як індикатор поінформованості про догмати чи релігійні норми, а і як елемент культурного капіталу, який може по-різному акумулюватися та використовуватися різними соціальними групами. Про це у працях, присвячених операціоналізації релігійності, писала С. Сальнікова. Вона послідовно наголошувала на її багатовимірному характері, розрізняючи релігійну віру, релігійні практики, релігійне знання та релігійну поведінку [12; 13], і найбільше в науковому дискурсі вивчаються останні два компоненти. В інтерпретації відмінностей у релігійному знанні можна припустити, що у 1996 р. в Україні спостерігалися значні відмінності за освітою та майном, і релігійність після розпаду СРСР була сильніше диференційована, а до 2006 р. і далі ці відмінності згладилися – релігійна ідентичність стала масовою і менш залежною від класових маркерів завдяки відновленню релігійних інституцій у 1990-х рр. та їхнім проникненням у всі соціальні верстви. Релігія ставала частиною національної ідентичності, а не лише особистої віри, суспільство стало більш відкритим до різних форм релігійності, що згладило соціальні розриви, а вища освіта перестала бути маркером атеїзму, тож релігія загалом і важливість Бога зокрема стала однаково прийнятною для всіх соціальних груп. До цього саме люди з нижчим доходом і без доступу до освіти могли більше орієнтуватись на традиційні соціальні інститути (церква, громада) через соціальні зміни та економічні труднощі. Потім вплив релігії став стабільнішим у всіх соціальних групах,

Таблиця 1

**Відмінності у релігійному знанні про важливість Бога для жителів України
із різними комбінованими соціальними статусами**

Рік	Статуси	Оцінка за 10-бальною шкалою									
		«Наскільки важливим є Бог у Вашому житті»									
		Зовсім не важливий	2	3	4	5	6	7	8	9	Дуже важливий
1996 (**)	Низький рівень освіти і доходу	8,3	4,7	5,9	5,9	10,3	6,3	7,5	11,9	11,9	27,3
	Середній рівень освіти і доходу	14,1	6,5	7,6	8,2	17,2	4,6	7,1	8,4	6,7	19,7
	Високий рівень освіти і доходу	17,6	7,4	4,4	1,5	20,6	1,5	13,2	8,8	13,2	11,8
	Освіта вища за дохід	14,3	5,9	6,6	6,9	17,1	6,2	5,9	8,3	7,7	21,2
	Дохід вищий за освіту	19,9	9,2	4,3	5	17	4,3	9,9	8,5	6,4	15,6
2006 (-)	Низький рівень освіти і доходу	4,5	4,5	4,5	0	0	0	4,5	9,1	27,3	45,5
	Середній рівень освіти і доходу	3,2	2,5	5,7	4,4	9,8	6,3	12	12,7	12,3	31
	Високий рівень освіти і доходу	0	0	4,2	4,2	8,3	8,3	16,7	25	8,3	25
	Освіта вища за дохід	6,5	2,3	4,2	3,8	9,6	8,3	12,3	12,3	12,1	28,6
	Дохід вищий за освіту	13,6	0	0	4,5	22,7	0	18,2	4,5	4,5	31,8
2011 (-)	Низький рівень освіти і доходу	4,7	4,7	2,3	4,7	4,7	9,3	7	11,6	18,6	32,6
	Середній рівень освіти і доходу	6,9	1,7	3	2,4	13,4	9,7	12,8	11,4	12,7	26,1
	Високий рівень освіти і доходу	4,7	7	7	4,7	9,3	16,3	7	9,3	9,3	25,6
	Освіта вища за дохід	4,9	4	3,9	3,7	10,2	8,4	10,6	11	12	31,3
	Дохід вищий за освіту	5,2	0	3,4	1,7	6,9	15,5	22,4	12,1	12,1	20,7
2020 (-)	Низький рівень освіти і доходу	8,6	1,7	3,4	0	6,9	10,3	5,2	12,1	1,7	50
	Середній рівень освіти і доходу	3,2	1,9	1,9	5,2	15,5	9,7	12,9	11	9	29,7
	Високий рівень освіти і доходу	6,3	2,1	6,3	6,3	8,3	8,3	16,7	10,4	2,1	33,3
	Освіта вища за дохід	4,6	1,6	5,3	4,9	14,9	10,7	12,5	9,6	5	30,9
	Дохід вищий за освіту	4,2	0	6,9	5,6	13,9	15,3	13,9	6,9	2,8	30,6

і відповідні розриви за освітою та доходом звузилися через загальну релігійність суспільства у період соціальної реконструкції, висока важливість Бога за якої повертається як масова норма.

Водночас релігійна поведінка (участь у богослужіннях, дотримання обрядів, молитовні практики тощо) відображає ступінь реальної включеності релігії у повсякденні життєві стратегії індивідів. У попередньому дослідженні релігійних поглядів різних статусних категорій молоді України більш релігійно активними постали ті молоді люди від 14 до 29 років, у яких були високі консистентні статуси [9, с. 105]. У нашому поточному дослідженні ситуація значно складніша (див. таблиці 2–3).

Нелінійність змін у декларованій релігійній поведінці серед різних комбінованих статусних категорій наштовхує на думку, що відвідування релігійних служб і набуття та підтримання членства у релігійних організаціях могло мати багато переплетених мотивів: відвідування за традицією на протигагу відвідуванню за власним вибором, соціальна підтримка у бідності, ствердження власної ідентичності, загальне зростання інтересу до релігії у перехідний період, важливість релігійних служб як соціальної мережі, індивідуалізм у розумінні релігійних практик, (не)успішне «змагання» релігійних організацій із приватною релігійністю, період кризи або особистої мобілізації, поява нових релігійних рухів, популяризація секулярних культурних практик тощо. Також відвідування релігійних служб і зібрань спільноти чутливе до питань

Таблиця 2

Відмінності у релігійній поведінці (відвідування служб) жителів України із різними комбінованими соціальними статусами

Рік	Статуси	«Як часто Ви відвідуєте релігійні служби»						
		Більше ніж раз на тиждень	Раз на тиждень	Раз на місяць	Лише у святкові дні / Різдво / Великдень	Раз на рік	Рідше	Ніколи / майже ніколи
1996 (***)	Низький рівень освіти і доходу	4,6	13,3	7,2	26,2	6,5	9,5	32,7
	Середній рівень освіти і доходу	1,1	7,1	5,7	24,4	16,5	10,6	34,6
	Високий рівень освіти і доходу	0	8,7	0	23,2	17,4	10,1	40,6
	Освіта вища за дохід	1,2	8,2	8,6	22,9	14,8	11,6	32,6
	Дохід вищий за освіту	1,4	8,9	5,5	18,5	10,3	12,3	43,2
2006 (*)	Низький рівень освіти і доходу	0	22,7	0	40,9	4,5	9,1	22,7
	Середній рівень освіти і доходу	4,9	8,6	11,1	33,6	8,3	11,7	21,6
	Високий рівень освіти і доходу	0	8	28	24	12	8	20
	Освіта вища за дохід	1,7	4,6	12,8	34,8	11,9	11,3	23
	Дохід вищий за освіту	4,5	9,1	13,6	18,2	18,2	9,1	27,3
2011 (-)	Низький рівень освіти і доходу	6,7	8,9	20	42,2	2,2	6,7	13,3
	Середній рівень освіти і доходу	2,6	8,2	10,5	48,2	7,7	5	17,8
	Високий рівень освіти і доходу	6,7	8,9	8,9	37,8	8,9	6,7	22,2
	Освіта вища за дохід	2,6	10,1	12,5	42,6	7,6	5,4	19,3
	Дохід вищий за освіту	1,7	12,1	12,1	50	3,4	3,4	17,2
2020 (***)	Низький рівень освіти і доходу	16,1	17,7	11,3	16,1	6,5	9,7	22,6
	Середній рівень освіти і доходу	5,2	20,1	11,7	35,7	9,1	7,8	10,4
	Високий рівень освіти і доходу	4,1	6,1	20,4	36,7	20,4	4,1	8,2
	Освіта вища за дохід	3,6	16,9	13,5	37,3	8,4	5,1	15,2
	Дохід вищий за освіту	4,3	27,1	8,6	34,3	10	8,6	7,1

Таблиця 3

Відмінності у релігійній поведінці (членство у релігійній спільноті) жителів України із різними комбінованими соціальними статусами

Рік	Статуси	«Активне чи неактивне членство у церкві або релігійній організації»		
		Активний член	Неактивний член	Не є членом
1996 (*)	Низький рівень освіти і доходу	3,8	9,8	86,4
	Середній рівень освіти і доходу	0,9	4,8	94,3
	Високий рівень освіти і доходу	2,7	6,8	90,4
	Освіта вища за дохід	2,1	7	90,9
	Дохід вищий за освіту	1,3	7,9	90,7
2006 (**)	Низький рівень освіти і доходу	0	30,4	69,6
	Середній рівень освіти і доходу	7,3	11,3	81,4
	Високий рівень освіти і доходу	11,1	22,2	66,7
	Освіта вища за дохід	4,5	10,3	85,3
	Дохід вищий за освіту	17,4	13	69,6
2011 (*)	Низький рівень освіти і доходу	7	9,3	83,7
	Середній рівень освіти і доходу	4,7	5,2	90,1
	Високий рівень освіти і доходу	2,2	6,7	91,1
	Освіта вища за дохід	4	8,2	87,8
	Дохід вищий за освіту	3,4	20,7	75,9
2020 (***)	Низький рівень освіти і доходу	20,6	17,5	61,9
	Середній рівень освіти і доходу	11,5	22,9	65,6
	Високий рівень освіти і доходу	6,1	34,7	59,2
	Освіта вища за дохід	6,2	20,2	73,6
	Дохід вищий за освіту	7,1	17,1	75,7

транспорту, часу, соціального капіталу та локальних конфесійних практик, тому тенденції відмінностей дещо розмиті. Дослідження взаємозв'язку між релігією та громадянським суспільством, здійснене С. Сальніковою та Д. Мироновичем [14], показало, що в українському контексті релігійна поведінка не завжди мала суто конфесійний характер. Участь у релігійних практиках може бути зумовлена не стільки глибиною релігійного знання, скільки прагненням до соціальної підтримки, відчуття спільноти або стабільності в ситуації невизначеності. У більш пізніх дослідженнях М. Паращевін [16; 17] звернув увагу на те, що релігійна поведінка в Україні дедалі частіше набувала вибіркового характеру: індивіди можуть декларувати належність до певної конфесії або підтримувати її в публічному просторі, не демонструючи при цьому систематичної участі в релігійних практиках чи глибокого знання релігійних доктрин. Така розбіжність є важливим проявом релігійної амбівалентності, характерної для українського суспільства. Нарешті, К. Ваннер [21], досліджуючи повсякденну релігійність, показала, як війна та пострадянські трансформації змінюють релігійні практики, мови віри та форми належності, не обов'язково збільшуючи рівень інституційної релігійності. Хоча можна відзначити, що чим ближче до сьогодення, тим частіше представники найвигідніших комбінацій статусів (високі консистентні і неконсистентні на корись доходу) приходять до релігійної активності у поведінці, у той час як серед жителів України з низькими консистентними статусами вона була і є стабільно вищою. Разом із тим імовірніше, що саме найменш забезпечена і освічена статусна категорія частіше взаємодіє зі своїми релігійними спільнотами через реальні практики та неформальну комунікацію, бо вищі доходи та вища освіта створюють спокусу формального членства – ставлення до релігії як до допоміжного символічного ресурсу, додаткової мережі зв'язків, підкріплення світських управлінських ролей чи здобуття їх у більш лояльному / менш конкурентному середовищі тощо.

Висновки. Отже, ми розглянули статусну (не)консистентність як структурний чинник, що впливає на сприйняття релігії в умовах суспільних трансформацій та кризових подій. Теоретичні засади дослідження спиралися на концепцію статусної (не)консистентності, започатковану у працях П. Сорокіна та Г. Ленскі. У постсоціалістичному контексті було доведено, що трансформаційні процеси призводять до масової розбіжності між освітнім та матеріальним статусами; в українському дискурсі Н. Коваліско та О. Кузьмук продемонстрували стійкість цих розбіжностей, а А. Тащенко, А. Яковенко та Ю. Яковенко довели їхній вплив на ціннісні орієнтації. Попри значну кількість досліджень, присвячених таким компонентам релігійності, як релігійне знання та релігійна поведінка, залишається невизначеним їхній зв'язок із різними консистентними та неконсистентними статусними категоріями в Україні. Оскільки релігійність є широко представленою темою в українському науковому дискурсі, однак найбільш досліджуваною є такий її компонент, як релігійна поведінка (участь у богослужіннях, дотримання обрядів, молитовні практики тощо), що відображає ступінь реальної включеності релігії у повсякденні життєві стратегії індивідів, важливою відправною точкою нашого дослідження була попередня спільна робота, присвячена аналізу динаміки релігійної віри та релігійної мотивації жителів України з консистентними й неконсистентними соціальними статусами.

У даній статті нами серед населення України в динаміці суспільних трансформацій було виявлено низку подібностей та відмінностей у релігійному знанні та релігійній поведінці серед різних консистентних та неконсистентних статусних категорій: серед людей із різним освітнім і майновим статусом значні відмінності у визначенні важливості Бога в житті були тільки у 1996 р., а у 2006, 2011 і 2020 рр. їх не було; серед людей із різним освітнім і майновим статусом у 1996, 2006 і 2020 рр. були значні відмінності у відвідуванні релігійних служб, а у 2011 р. їх не було; серед людей із різним освітнім і майновим статусом значні відмінності у членстві в релігійних організаціях були завжди – як у 1996, так і в 2006, і в 2011, і в 2020 рр. це можна пояснити тим, що, по-перше, після розпаду СРСР релігійність відновлювалася нерівномірно: менш освічені та менш забезпечені громадяни частіше декларували високу важливість Бога, тоді як освіченіші та заможніші демонстрували більшу варіативність, але згодом висока важливість Бога стала майже загальнонаціональною нормою. Різниця між освітніми та майновими групами

зменшилася, оскільки релігійність інтегрувалася у суспільну культуру – релігія в Україні підживлює як духовні практики, так і культурну ідентичність, а релігійні служби розглядають як простір солідарності, довіри та приналежності до спільноти. Водночас членство у релігійних організаціях – це ще й про відповідальність, тому нерівності між різними комбінованими статусними категоріями відтворюються; ми припускаємо, що освіченіші та заможніші громадяни частіше сприймають це як традицію або культурну практику, з якої можна отримати символічну вигоду та розширення соціальних відносин, тоді як менш освічені та забезпечені – як справжню життєву необхідність та джерело щоденної допомоги.

З огляду на це видається обґрунтованим подальше розширення аналітичної рамки на предмет того, яким чином статусна (не)консистентність пов'язана з іншими вимірами релігійності в Україні та у інших країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якименко Ю., Биченко А., Міщенко М. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2024. Київ, 2024. 116 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> (дата звернення: 24.04.2026).
2. Sorokin P. Social and cultural mobility. Free Press of Glencoe, 1964.
3. Lenski G. E. Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*. 1954. Vol. 19, no. 4. P. 405. URL: <https://doi.org/10.2307/2087459> (date of access: 24.04.2026).
4. Majkowski W. People's Poland: Patterns of social inequality and conflict. Westport : Greenwood Press, 1985.
5. Wesolowski W. Classes, Strata and Power (RLE Social Theory). Routledge, 2014. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315763699> (date of access: 24.04.2026).
6. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: методика та емпіричні розвідки в регіональному розрізі. *Український соціум*. 2010. Т. 3. С. 7-16. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2010.03.007>.
7. Kuzmuk O. M. Status Consistency / Inconsistency of the Status Position of Social Classes. *Sociological Studios*. 2018. No. 2(3). P. 49-54. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2013-02-49-54> (date of access: 24.04.2026).
8. Тащенко А. Ю., Яковенко А. К., Яковенко Ю. І. Тенденції зв'язку цінностей та статусної консистентності і неконсистентності в українському суспільстві. *Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 8-9 листоп. 2019 р. Київ, 2019. С. 44–48.
9. Yakovenko A. K., Yakovenko Y. I., Tashchenko A. Y. Specificity of religiosity of status-consistent and status-inconsistent youth. *Habitus*. 2020. No. 11. P. 102–110. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.18> (date of access: 24.04.2026).
10. Tienin P., Salnikova S. The potential of applying the concept of trust to the study of the religious field of Ukraine in conditions of social ambivalence. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 2025. No. 2(66). P. 53–63. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2\(66\).337622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337622) (date of access: 24.04.2026).
11. Tashchenko A., Fedorenko O. «Help my unbelief»: dynamics of religious belief and religious motivation of Ukraine residents with consistent and inconsistent social statuses. *Sociological studios*. 2025. No. 2(27). P. 76–87. DOI: <https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-42-42>.
12. Сальнікова С. А. Багаторівневе моделювання як аналітична стратегія вимірювання релігійності. *Методологія, Теорія і Практика Соціологічного Аналізу Сучасного Суспільства*. 2010. Т. 16. С. 222–229. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/645/1/Salnikova.S.pdf>
13. Сальнікова С. А. Конструювання змісту, особливостей та рівнів вимірювання релігійності (за даними емпіричного соціологічного дослідження). *Український соціум*. 2010. Т. 4, № 35. С. 108–119. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/108-119__no-4__vol-35__2010__UKR.pdf.
14. Сальнікова С. А., Миронович Д. В. Релігійна участь і громадянське суспільство: досвід посткомуністичних країн. *Український Соціологічний Журнал*. 2013. Т. 9-10, № 1-2. С. 36–46. URL: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4409/3980>.

15. Миронович Д. В. «Промовляючи невимовне»: конструктивістські теорії феномену релігійного навернення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2018. Т. 1. С. 6–11. URL: <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk.sociology2018-1.pdf>.
16. Паращевін М. Кейс «Міжконфесійні стосунки»: внесок у загальну картину соціальної напруженості суспільства. *Соціальна напруженість в кризовому соціумі*. Київ, 2019. С. 107–145.
17. Паращевін М. Трансформація конфесійного простору України. Українське суспільство в умовах війни. Київ, 2022. С. 120–130.
18. Salnikova S., Savelyev Y. The role of political institutions in the religious sphere before and during the Russo-Ukrainian war: national security vs. freedom of religion. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2024. P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.1080/13511610.2024.2395265> (date of access: 24.04.2026).
19. Charles R. Religiosity and Trust in Religious Institutions: Tales from the South Caucasus (Armenia, Azerbaijan, and Georgia). *Politics and Religion*. 2010. Vol. 3, no. 2. P. 228–261. URL: <https://doi.org/10.1017/s1755048310000052> (date of access: 24.04.2026).
20. Casanova J. The Three Kyivan Churches of Ukraine and the Three Romes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2022. Vol. 9, no. 1. P. 209–234. URL: <https://doi.org/10.21226/ewjus714> (date of access: 24.04.2026).
21. Wanner C. Everyday religiosity and the politics of belonging in Ukraine. Cornell University Press eBooks, 2022. 225 p. URL: <https://doi.org/10.1515/9781501764967>.
22. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A. et al. World Values Survey Time-Series (1981–2022) Cross-National Data-Set : dataset / WVSA – World Values Survey Association. 2022. DOI: <https://doi.org/10.14281/18241.17>

REFERENCES

1. Yakymenko, Yu., Bychenko, A., & Mishchenko, M. (2024). *Ukrainske suspilstvo, derzhava i tserkva pid chas viiny. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini-2024* [Ukrainian society, state and church in war. Church and religious situation in Ukraine 2024]. Kyiv. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> [in Ukrainian]
2. Sorokin, P. (1964). *Social and cultural mobility*. Free Press of Glencoe.
3. Lenski, G. E. (1954). Status crystallization: A non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*, 19(4), 405–413. <https://doi.org/10.2307/2087459>
4. Majkowski, W. (1985). *People's Poland: Patterns of social inequality and conflict*. Greenwood Press.
5. Wesolowski, W. (2014). *Classes, strata and power (RLE Social Theory)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315763699>
6. Kovalisko, N. V. (2010). Stratyfikatsiini poriadky suspilstva: metodyky ta empirychni rozvidky v rehionalnomu rozrizi. [Stratification systems of society: techniques and empirical experience in the regional breakdown] *Ukrainskyi sotsium*, 3, 7–16. <https://doi.org/10.15407/socium2010.03.007>
7. Kuzmuk, O. M. (2018). Status consistency / inconsistency of the status position of social classes. *Sociological Studios*, 2(3), 49–54. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2013-02-49-54>
8. Tashchenko, A. Yu., Yakovenko, A. K., & Yakovenko, Yu. I. (2019). Tendentsii zviazku tsinnostei ta statusnoi konsystentnosti i nekonsystentnosti v ukrainskomu suspilstvi [Trends in the relationship between values and status consistency and inconsistency in Ukrainian society.]. *Aktualni tendentsii rozvytku suspilnykh nauk v Ukraini: Materialy mizhnar. naukovoprakt. konf.* (p. 44–48). Kyiv.
9. Yakovenko, A. K., Yakovenko, Y. I., & Tashchenko, A. Y. (2020). Specificity of religiosity of status-consistent and status-inconsistent youth. *Habitus*, 11, 102–110. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.18>
10. Tienin, P., & Salnikova, S. (2025). The potential of applying the concept of trust to the study of the religious field of Ukraine in conditions of social ambivalence. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 2(66), 53–63. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2\(66\).337622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.2(66).337622)
11. Tashchenko, A., & Fedorenko, O. (2025). «Help my unbelief»: dynamics of religious belief and religious motivation of Ukraine residents with consistent and inconsistent social statuses. *Sociological studios*, 2(27), 76–87. <https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-42-42>

12. Salnikova, S. A. (2010). Bahatorivneve modeliuvannia yak analitychna stratehiia vymiriuvannia relihiinosti [Multilevel modeling as an analytical strategy for measuring religiosity]. *Metodolohiia, Teoriia I Praktyka Sotsiologichnoho Analizu Suchasnoho Suspilstva*, 16, 222–229. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/645/1/Salnikova.S.pdf>
13. Salnikova, S. A. (2010). Konstruiuvannia zmistu, osoblyvostei ta rivniv vymiriuvannia relihiinosti (za danymy empyrychnoho sotsiologichnoho doslidzhennia) [Constructing the content, characteristics and levels of measuring the religiosity (according to empirical sociological research)]. *Ukrainskyi sotsium*, 4(35), 108–119. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/108-119_no-4_vol-35_2010_UKR.pdf
14. Salnikova, S. A., & Myronovych, D. V. (2013). Relihiina uchast i hromadianske suspilstvo: dosvid postkomunistychnykh krain [Religious participation and civil society: the case of post-communist countries]. *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, 9–10(1–2), 36–46. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4409/3980>
15. Myronovych, D. V. (2018). «Promovliaiuchy nevymovne»: konstruktivistycki teorii fenomenu relihiinoho navernennia [Narrating the ineffable]: constructivist theories of the phenomenon of religious conversion]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia*, 1, 6–11. Retrieved from <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk.sociology2018-1.pdf>
16. Parashchevin, M. (2019). Keis «Mizhkonfesiini stosunky»: vnesok u zahalnu kartynu sotsialnoi napruzhenosti suspilstva [Case study «Interfaith relations»: a contribution to the overall picture of social tension in society.]. In *Sotsialna napruzhenist v kryzovomu sotsiumi* (s. 107–145). Kyiv.
17. Parashchevin, M. (2022). Transformatsiia konfesiinoho prostoru Ukrainy [Transformation of the confessional space of Ukraine]. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny* (s. 120–130). Kyiv.
18. Salnikova, S., & Savelyev, Y. (2024). The role of political institutions in the religious sphere before and during the Russo-Ukrainian war: national security vs. freedom of religion. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/13511610.2024.2395265>
19. Charles, R. (2010). Religiosity and trust in religious institutions: Tales from the South Caucasus (Armenia, Azerbaijan, and Georgia). *Politics and Religion*, 3(2), 228–261. <https://doi.org/10.1017/s1755048310000052>
20. Casanova, J. (2022). The three Kyivan churches of Ukraine and the three Romes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 9(1), 209–234. <https://doi.org/10.21226/ewjus714>
21. Wanner, C. (2022). Everyday religiosity and the politics of belonging in Ukraine. Cornell University Press. <https://doi.org/10.1515/9781501764967>
22. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E., & Puranen, B. (2022). *World Values Survey Time-Series (1981–2022) Cross-National Data-Set* [Dataset]. World Values Survey Association. <https://doi.org/10.14281/18241.17>

Tashchenko Anna Yuriivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Structures and Social Relations,
Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-D Hlushkova Ave., Kyiv, Ukraine;
Associate Professor at the Department of Commercial Activity and Logistics
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54/1 Beresteysky Ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6038-7337

Fedorenko Olha Oleksandrivna

Candidate of Sociological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Social Structures and Social Relations,
Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-D Hlushkova Ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7373-2200

Horobchuk Bohdan Dmytrovych
Candidate of Sociological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Social Structures and Social Relations,
Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-D Hlushkova Ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0006-0730-7672

RELIGIOUS KNOWLEDGE AND RELIGIOUS BEHAVIOR OF UKRAINE RESIDENTS WITH DIFFERENT COMBINATIONS OF EDUCATION AND INCOME

Problem. *Contemporary Ukraine is undergoing profound transformations related to the legacies of the post-socialist transition, hybrid war, and full-scale war, affecting its social structure and worldview orientations. Despite extensive sociological attention to transitions between confessions, religious identity, and the politicization of religion, the connection between religious knowledge and religious behavior on the one hand, and education-income status combinations on the other remains under-researched. Status inconsistency is especially relevant, as it may generate social tensions and shape engagement with the religious sphere.*

Purpose. *This study identifies common and distinctive features of religious knowledge and religious behavior among Ukrainian residents across consistent and inconsistent status categories.*

Methods. *Data come from the 1996, 2006, 2011, and 2020 waves of the World Values Survey for Ukraine. Status categories were constructed using education and income variables: low, medium, and high consistent statuses, as well as two forms of inconsistency – education higher than income and income higher than education. Religious knowledge was operationalized through assessments of the importance of God in one's life; religious behavior was measured by attendance at religious services and membership in religious organizations. Statistical significance was tested using chi-square and Monte Carlo methods.*

Results. *Status-based differences in assessments of the importance of God in one's life were statistically significant only in 1996; in 2006, 2011, and 2020 they were not statistically significant. However, religious behavior was more sensitive to status configurations: attendance at religious services differed significantly in 1996, 2006, and 2020, while membership in religious organizations differed across all waves. The practical and institutional involvement of respondents combining low education with low income is particularly notable, suggesting different ways of incorporating religious practices into life strategies of status groups. Status (in)consistency primarily differentiates practical participation in religious life, whereas the declarative significance of faith depends less on education-income combinations. Ukrainian religious ambivalence combines the high symbolic significance of religion with socially differentiated institutional participation.*

Key words: *status (in)consistency, religious knowledge, religious behavior, religious ambivalence, social structure, education, income, World Values Survey.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

ЗМІСТ

ГНОСЕОЛОГІЯ

Ханжи Володимир Борисович

ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ І РЕЛІГІЇ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.

ЧАСТИНА ДРУГА..... 4

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Лемпій Антон Олегович

«ГІПЕРІДЕНТИЧНІСТЬ» ТА «САМОСПОЖИВАННЯ» В ЕПОХУ КРИЗИ СОЛІДАРНОСТІ..... 13

Покровський Анатолій Миколайович

СОЦІАЛЬНА МАШИНА ЯК МОДУС ПОСТАВА В ТЕХНОГЕННОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 24

Чуйкова Олена Володимирівна

КОНЦЕПТ «RESSENTIMENT» ФІЛОСОФІЇ Ф. НІЦШЕ У РЕАЛІЗАЦІЇ «ПЛЕБЕЄМ»

ТА «АРИСТОКРАТОМ»: МІФ, МІСТЕРІЯ, ЧАС..... 33

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Арсентьєва Галина Олександрівна

ПОНЯТТЯ «МЕНТАЛЬНІСТЬ» У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ..... 42

Агаманюк Зоя Миколаївна

ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРАКТИКИ

І СВОБОДУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ..... 50

Борінштейн Євген Русланович

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА:

ФІЛОСОФІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 58

Глушенко Олександр Петрович

«НУЛЬОВА ГІЛКА ВЛАДИ»: УСТАНОВЧИЙ ВИМІР ТЕХНОГЕННОГО

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ..... 66

Stetsenko Yevheniia Viktorivna

THE TRANSITOLOGICAL PARADOX OF UKRAINIAN SOCIETY

AND THE ONTOLOGICAL LIMITS OF FORMAL CHANGE..... 77

Філімонов Володимир Володимирович

ЦИФРОВА СВОБОДА ТА ЗАХИСНИЙ ПРОФАЙЛІНГ:

ВЕРИФІКАЦІЯ ВІКУ ЯК ДИСПОЗИТИВ НАГЛЯДУ..... 83

Халявка В'ячеслав Леонідович

ПРАВОВІ НОРМИ «СТАТУТИВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО»

ЯК ПОЧАТКОВА ФОРМА РОЗУМІННЯ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ

ЦІННОСТІ ПРАЦІ..... 92

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Симоненко Сергій Петрович, Щубелка Наталія Володимирівна

РОЛЬ КРЕАТИВНОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІ ПРАКТИКИ..... 102

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Шмиголь Михайло Федорович, Юшкевич Юлія Сергіївна

ФЕНОМЕН МИСЛЕННЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ.....110

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Петінова Оксана Борисівна, Ткаченко Катерина Валеріївна, Лісєнко Олена Василівна

ІМЕРСИВНИЙ ТЕАТР ЯК ФОРМА ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ

СЦЕНІЧНИХ ПРАКТИК: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

(УКРАЇНА – КИТАЙ).....117

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Кондов Костянтин Володимирович, Ощипок Іван Федорович

ДОВІРА ДО ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....129

Курочка Владислав Ігорович

БРЕНД ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ УРЯДОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....137

Ташенко Анна Юріївна, Федоренко Ольга Олександрівна, Горобчук Богдан Дмитрович

РЕЛІГІЙНЕ ЗНАННЯ ТА РЕЛІГІЙНА ПОВЕДІНКА ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ З РІЗНИМИ

КОМБІНАЦІЯМИ ОСВІТИ ТА ДОХОДУ.....148

CONTENTS

GNOSEOLOGY

Khanzhy Volodymyr Borysovyh

INTERACTION OF SCIENCE AND RELIGION: EPISTEMOLOGICAL ASPECT. PART TWO.....4

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Lempii Anton Olehovych

“HYPERIDENTITY” AND “AUTO-CONSUMERISM” IN THE ERA
OF THE CRISIS OF SOLIDARITY.....13

Pokrovskiy Anatoliy Mykolayovych

THE SOCIAL MACHINE AS A MODUS OPERANDI IN A TECHNOLOGICAL SOCIETY.....24

Chuikova Olena Volodimirivna

THE CONCEPT OF “RESSENTIMENT” IN THE PHILOSOPHY
OF F. NIETZSCHE IN THE IMPLEMENTATION OF THE “PLEBEIAN”
AND “ARISTOCRAT”: MYTH, MYSTERY, TIME.....33

SOCIAL PHILOSOPHY

Arsentieva Halyna Oleksandrivna

THE CONCEPT OF “MENTALITY” IN CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL DISCOURSE.....42

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

PERSONAL VALUES AND THEIR IMPACT ON ECONOMIC PRACTICES
AND FREEDOM IN THE MODERN WORLD..... 50

Borinshtein Yevgen Ruslavovich

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
OF THE INFORMATION SOCIETY: PHILOSOPHY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE..... 58

Hlushenko Oleksandr Petrovych

“THE ZERO BRANCH OF POWER”: THE CONSTITUENT DIMENSION
OF THE TECHNOGENIC CONSTITUTIONAL ORDER.....66

Stetsenko Yevheniia Viktorivna

THE TRANSITOLOGICAL PARADOX OF UKRAINIAN SOCIETY
AND THE ONTOLOGICAL LIMITS OF FORMAL CHANGE.....77

Filimonov Volodymyr Volodymyrovych

DIGITAL FREEDOM AND PROTECTIVE PROFILING:
AGE VERIFICATION AS A DISPOSITIF OF SURVEILLANCE..... 83

Khalyavka Viacheslav Leonidovych

LEGAL NORMS OF THE “STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA”
AS AN INITIAL FORM OF UNDERSTANDING THE VALUE
OF LABOUR THROUGH HUMAN SOCIAL STATUS.....92

PHILOSOPHY OF HISTORY

Symonenko Serhiy Petrovych, Shchubelka Natalia Volodymyrivna

THE ROLE OF CREATIVITY IN THE CONDITIONS OF SYSTEMIC IMPLEMENTATION
OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATIONAL PRACTICES.....102

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Shmyhol Mykhailo Fedorovych, Yushkevych Yuliia Serhiivna

THE PHENOMENON OF THINKING IN HIGHER EDUCATION:
WORLDVIEW AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....110

ETHICS AND AESTHETICS

Petinova Oksana Borysivna, Tkachenko Kateryna Valeriivna, Liseienko Olena Vasylivna

IMMERSIVE THEATRE AS A FORM OF TRANSFORMATION
OF CONTEMPORARY STAGE PRACTICES: PHILOSOPHICAL
AND CULTURAL ANALYSIS (UKRAINE – CHINA).....117

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Kondov Kostiantyn Volodymyrovych, Oshchypok Ivan Fedorovych

TRUST IN PUBLIC INSTITUTIONS IN UKRAINE DURING THE WAR.....129

Kurochka Vladyslav Ihorovych

NATION BRANDING: SPECIFICITIES OF MODERN GOVERNMENTAL COMMUNICATION.....137

Tashchenko Anna Yuriivna, Fedorenko Olha Oleksandrivna, Horobchuk Bohdan Dmytrovych

RELIGIOUS KNOWLEDGE AND RELIGIOUS BEHAVIOR OF UKRAINE RESIDENTS
WITH DIFFERENT COMBINATIONS OF EDUCATION AND INCOME.....148

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 2, 2026

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл. вид. арк. 20,33. Ум. друк. арк. 19,30.

Зам. № 0526/475. Наклад 100 прим.

Дата розміщення онлайн: 30.05.2026. Дата друку: 08.06.2026.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.